

Departament d'Antropologia Social

Màster Oficial en Antropologia i Etnografia

Universitat de Barcelona

Treballadors de la construcció, fluctuacions del capitalisme i
quotidianitat.

Maig del 2016

Autor: Xavier Garcia Curado

Tutors: Raúl Márquez Porras & Gonçal
Sanz Casas

Curs acadèmic: 2015/2016

Convocatòria: 2^a – Juny

Índex.

Introducció.....	1
Contextualització.....	3
• La ciutat de Terrassa.....	5
Marc teòric.....	8
Metodologia del treball etnogràfic.....	12
• Contacte amb treballadors de la construcció.....	13

Treballadors de la construcció, fluctuacions del capitalisme i quotidianitat.

Estructura del text.....	16
---------------------------------	-----------

Capítol 1: La bombolla immobiliària.

• Introducció.....	17
• Casos paradigmàtics: Jose, Armando i Pepe.....	18
• Les colles.....	24
• L'impacte del cicle alcista en la vida dels obrers.....	29
• La naturalització de les formes de violència estructural de l'obra.....	42
• Flexibilitat com a forma de violència.....	44
• Quotidianitat fora del lloc de treball.....	48
• Apunts finals.....	53

Capítol 2: El crash com a condemna a la precarietat.

• Introducció.....	54
• Casos paradigmàtics: Marco i José Luís.....	55
• Descripcions íntimes del principi del fi.....	59
• Els valors de l'auge es tornen en contra durant el crash.....	63
• Conflictes atomitzats i la teoria de la vàlvula de seguretat.....	64
• La normalització de les injustícies.....	70
• Apunts finals.....	72

Capítol 3: quotidianitat en temps de crisi.

• Introducció.....	73
• Casos paradigmàtics: Carlos, Juan i Francisco.....	73
• Una vida de “chapuzas”	79
• Masculinitats rebatudes.....	82
• Malestar general.....	87
• Alcoholisme.....	92
• Apunts finals.....	99
Conclusions.....	100
Bibliografia.....	104

Introducció.

L'objectiu principal d'aquest treball és analitzar la quotidianitat socioeconòmica dels obrers de la construcció des d'un posicionament crític. Considerant l'espai de temps que agafa des de finals de la dècada dels 90 fins l'any 2016, observem que els canvis en l'estat de l'economia espanyola – i mundial – han provocat que les condicions materials d'existència dels treballadors de la construcció hagin variat substancialment, passant tant per una etapa d'expansió com per una altra de recessió, ambdues notablement accentuades. Així doncs, l'examen de la rutina diària dels treballadors es realitzarà en el sí dels fenòmens macroeconòmics coneguts com bombolla immobiliària, crash immobiliari i crisi immobiliària. L'espai geogràfic en el que ens situarem serà dintre les fronteres de l'estat Espanyol, més concretament en la ciutat de Terrassa.

El daltabaix socioeconòmic en el dia a dia dels treballadors de la construcció no només ha afectat al propi treball a la obra, sinó també a les relacions amb familiars i amics, a l'estat de salut, a l'autoestima, als hàbits i costums adquirits, a les prioritats vitals, a les preocupacions diàries, als plans de futur, a la normalització de certs processos, al posicionament crític en front d'altres i a l'autorepresentació del jo que es construeixen els mateixos obrers. Dit ras i curt, el comentat canvi de les condicions materials d'existència ha anat de la mà amb una metamorfosi dels marcs de significació de la quotidianitat i dels posicionaments polític i ideològics dels treballadors de la construcció.

Per comprendre bé la precarietat polifacètica a la qual ja fa anys que es veuen condemnats aquests obrers, és imprescindible comprendre també els estils de vida que reproduïen just abans del crash immobiliari de finals del 2007. Un dels handicaps que trobem a l'hora d'analitzar la rutina dels obrers en el cicle alcista és que hem de treballar, inevitablement, centrant-nos en discursos sobre el passat, que poden o no ser coherents amb les pràctiques a les que es refereixen. Hagués estat ideal poder realitzar treball etnogràfic amb els mateixos informants en el moment en què ells estaven vivint personalment la bombolla immobiliària, per comprovar si les opinions, posicionaments i històries que actualment es construeix d'una manera determinada, anaven fidelment vinculades a pràctiques o fets concrets d'aquell temps; o com a mínim, si el discurs que s'elabora avui és coherent amb el discurs que s'elaborava aleshores.

Una realitat constant, tant en el cicle d'expansió com en el de recessió, és la posició de subjugació dels treballadors en un sistema de relacions de poder, en el que els nostres

informants han estat objecte de determinades formes de violència. Més concretament, dins el sistema de relacions de producció del sector de la construcció, els obrers estaven situats en els estrats més baixos, patint, constantment, un estat d'explotació i unes relacions d'opressió que ordenaven la seva quotidianitat més enllà de l'esfera del treball. Un cop passat el crash i consolidada la crisi, els obrers veuen com la precarietat a la que han de fer front s'intensifica enormement. En definitiva, en aquest text pretenem observar les injustícies sistèmiques a les que han estat sotmesos els treballadors de la construcció ens els últims 20 anys, aproximadament.

Contextualització.

El boom de la construcció fou un fenomen que el podem situar en l'interval de temps aproximat d'entre finals de la dècada dels 90 i l'any 2007 o 2008, autors com Naredo (2010:4) concreten que la bombolla immobiliària començà el 1997 i acabà l'últim trimestre del 2007. La llarga durada del cicle de bonança va incitar a que fos considerat com una estat normal i permanent, tant per obrers com per empresaris o polítics. Es va oblidar que la intensitat de l'auge sol presagiar la intensitat del declivi. Tal i com detecta perfectament Naredo (2009:118), l'acumulació de capital i l'expansió del sector de la construcció no es va basar únicament en la sobreproducció – tot i que també va ser una característica important del boom –, la compraventa de riqueses preexistents també fou un factor clau, accentuant la dimensió especulativa de la major part de les inversions efectuades durant l'auge. Els objectius de les empreses, tan públiques com privades, anaven orientats a obtenir plusvàlues més que a produir béns i serveis dirigits a millorar la qualitat de vida de la població. La principal implicació que això tenia era una promoció desmesurada de la hiperproductivitat com a mitjà necessari per assolir la meta final desitjable, la venda de l'immoble i la conseqüent apropiació dels suculents marges de benefici. Aquest joc econòmic necessitava expandir-se contínuament per evitar l'ensorrament, la imatge d'una persona amb els ulls tapats i corrent en direcció a un abisme exemplifica molt bé la bogeria que va suposar el boom econòmic espanyol, essent la construcció el sector paradigmàtic. Ens trobem, en definitiva, amb un creixent exponencial de la necessitat de finançament, és va arribar a nivells en els que a España, la bombolla immobiliària i els seus derivats sectorials, van absorbir el 70% del crèdit del sector privat, estenent la voràgine especulativa arreu del cos social. Per aquest motiu, era presumible que, tard o d'hora, el cicle alcista estava destinat a morir per estrangulament financer.

Precisament va ser la perspectiva de constant revaloració dels bens immobles la que va fer atractiva la seva compra potenciada amb crèdits,¹ alhora que la mateixa pressió dels compradors impulsava aquesta revaloració, generant l'espiral de compres i revaloritzacions que crea l'anomenada “bombolla”, en aquest cas immobiliària – però veiem que també financera –. El somni col·lectiu finalitzà quan el mercat immobiliari es refredà, el nombre d'operacions disminuïren i el període de venda es dilatà, fent que els oferents més necessitats

¹Respecte al paper que va jugar el crèdit en el boom de la construcció, Naredo (2002:122) explica que en el cicle de bonança, la construcció demandava un finançament addicional sense precedents, fent que l'endeutament hipotecari de les llars respecte a la seva renda disponible es situés per sobre del que representava en els demés països del nostre entorn europeu. Si al crèdit hipotecari de les llars s'afegeix el contret per les empreses immobiliàries i constructores, s'arriba a la conclusió que, en comparació a la resta d'estats europeus, les caixes i bancs espanyols van ser els més exposats al risc del deute immobiliari.

de liquiditat acabessin venent els seus habitatges a preus molt inferiors als de taxació i també dels preus dels anuncis. En el moment en el que la premissa nuclear de “els preus dels pisos sempre pugen” es falsada, tot s’ensorra, i algunes de principals conseqüències són: destrucció de milers de llocs de treball, crèdits hipotecaris impagables, projectes d’obra a mig construir, fallida d’empreses i bancs, dèficit en el sector públic, reestructuracions i retallades en els pressupostos socials.

L'experiència demostra que l'auge no pot ser permanent, perquè genera desequilibris que en algun moment el fan declinar. El més difícil d'imaginar era que la dinàmica de creixement podia arribar fins a tals límits. Doncs, com hem indicat, Espanya, al erigir-se com a líder de l'auge immobiliari, va acabar erigint-se també com a líder del risc immobiliari. Quan Zapatero va entrar a la Moncloa a l'any 2004, ja no hi havia marxa enrere, la crisi era inevitable i només cabia gestionar-la de la millor manera possible. El partit socialista, però, va optar per la mateixa estratègia que el Partit Popular, promoure i alimentar el creixement de la bombolla immobiliària.² Hauria de ser responsabilitat de governs i analistes evitar amb mesures i advertències que les bombolles arribin a dimensions que es revelen com social i econòmicament amenaçadores. Però tal i com defensa Naredo (2009:127), el conflicte no s’ha creat tant per errors de diagnòstic, com per la censura implícita que impedia als economistes i d’altres entesos comunicar el que era una evidència. Hi havia por a, en primer lloc, defraudar els poders establerts de polítics i promotors immobiliaris i, en segon lloc, a adduir una alarma social que acabés desencadenant una crisi que ja era inevitable. Recordem que, fins que es va imposar la crua realitat, va estar vetat parlar de crisi, i qui ho feia corria el risc de ser acusat d'antipatriota. Ni els avisos esporàdics del Banc d'Espanya, ni els treballs d'alguns analistes van poder trencar unes lògiques que premiaven l'obediència servil.

Finalment, i amb especial intensitat en el sector immobiliari, gran part dels plats trencats va ser pagada pels que menys capacitat d’influència en les qüestions macroeconòmiques havien tingut durant el boom, parlem dels obrers de la construcció.

²Naredo (2009:128-129) apunta que la gran irresponsabilitat dels governs implicats, dues legislatures del PP i una del PSOE, no només rau en haver negat la bombolla immobiliària, sinó en haver mantingut invariable el marc institucional que la venia propiciant. El gran error de Zapatero va ser que, en comptes de vanagloriar-se afirmant que Espanya era a la "Champions League de l'economia", hagués hagut de prendre consciència i plantejar amb claredat l'horitzó de crisi al que portava l'auge immobiliari. Llavors sí que hagués estat possible planificar amb temps l'enyorat "atterratge suau" i la necessària reconversió "del sector". També llavors hagués sorgit la finestra d'oportunitat per jutjar als que el van abocar a tot l'estat a la compromesa situació del 2007, principalment el govern d’Aznar.

La ciutat de Terrassa.

La totalitat del treball etnogràfic ha estat realitzat a la ciutat de Terrassa, per aquest motiu resulta necessari fer una petita presentació de les dades econòmiques agregades que confirmen el brutal impacte tant del cicle de bonança com del de recessió. Comencem per una taula que mostra l'evolució dels habitatges iniciats i acabats entre els anys 1997 i 2014. És clar que el sector de la construcció no es pot reduir als immobles residencials, però podem usar-los a mode de mostra representativa de la resta del sector.

El cicles alcista i de declivi es poden albirar clarament si observem l'evolució del nombre d'habitatges iniciats. Destaquem l'increment accelerat entre el 1997 i el 2007, sent a l'any 2006 quan s'inicien més projectes d'obra. El crash de finals del 2007 i principis del 2008 és evident, passem de les 6574 obres noves esmentats al 2006, a les 3917 al 2007 i a les 888 al 2008. Des d'aquest moment en endavant, per cada any que passa el nombre de noves construccions d'habitatges disminueix notablement, situant-se a l'any 2014 en la xifra de 30, totalment ridícula comparada amb les quantitats amb les que es tractava durant el boom.

Nº d'habitatges iniciats i acabats. 2000-2014

Anys/Habitatges	Habitatges	Habitatges
	iniciats	acabats
2014	30	71
2013	70	132
2012	80	294
2011	111	159
2010	445	675
2009	403	1548
2008	888	2249
2007	3917	3102
2006	6574	2554
2005	5126	2361
2004	4178	2395
2003	2927	2861
2002	3041	2370
2001	2448	2010
2000	2362	1942

Font: Informe de Conjuntura de Terrassa 2014 – OESST (Observatori Econòmic, Social i de Sostenibilitat de Terrassa)

Si comparem la quantitat d'habitatges començats amb la d'habitatges que s'acabaven podem detectar que des del 1997 fins al 2008, és a dir, durant tots els anys d'expansió econòmica del sector immobiliari, sempre es començaven més projectes d'obra dels que s'acabaven. Aquest fet constata la tendència que el cicle de bonança es sostenia essencialment en la compraventa de riqueses preexistents i en l'especulació, no en la simple apropiació de la plusvàlua gràcies a la venda d'un producte acabat. Del 2009 en endavant el nombre d'obres d'habitatges acabades és major que el d'iniciades, però no s'aconsegueix finalitzar la desmesurada quantitat de projectes d'obra que es van impulsar durant la bombolla immobiliària.

El desenllaç de tot plegat són els extensos paisatges formats per terrenys sepultats sota el ciment i plens d'esquelets d'edificis abandonats, immobles a mig fer o solars sense cap infraestructura.

Deixant de banda les infraestructures, ara ens centrem en les dades que parlen sobre els efectes en les persones. Terrassa ha estat una ciutat històricament industrial, que va patir molt el procés de terciarització que es va donar a finals del franquisme i, sobretot, durant els primers anys de democràcia. Esdevé molt interessant, doncs, fer una anàlisi comparatiu intersectorial dels aturats a la ciutat de Terrassa entre els anys 2005 i 2014.

% d'aturats per sector. 2005-2014

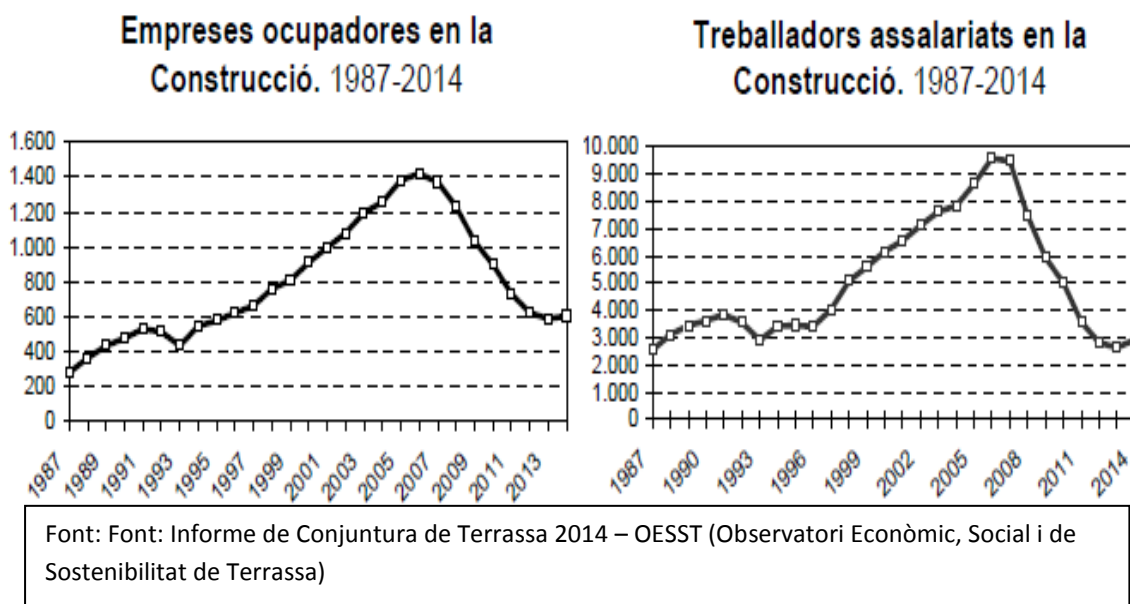
Anys/Sectors	Agricultura	Indústria	Construcció	Serveis	Total
	%	%	%	%	Mitjana
2014	0,77%	17,11%	17,47%	56,80%	22109,3
2013	0,68%	18,08%	19,55%	55,24%	23756,5
2012	0,64%	20,55%	23,91%	57,85%	21059,3
2011	0,60%	19,30%	22,88%	51,46%	21496,7
2010	0,55%	21,96%	22,67%	49,75%	20033
2009	0,39%	24,08%	21,53%	50,05%	17961,8
2008	0,79%	30,42%	15,55%	48,28%	12096,4
2007	0,52%	34,76%	10,78%	48,99%	9447
2006	0,49%	36,20%	9,46%	47,19%	9621,3
2005	0,37%	33,73%	10,51%	48,63%	9648,7

Font: Font: Informe de Conjuntura de Terrassa 2014 – OESST (Observatori Econòmic, Social i de Sostenibilitat de Terrassa)

No correspon a aquest text l'exercici de descriure les tendències econòmiques dels altres sectors de la ciutat de Terrassa, però tenir-los com a referència ens serveix per indicar que el sector de la construcció va ser el que va patir una major escalada de l'atur amb el canvi de cicle macroeconòmic, sent el final de l'any 2008 i el principi del 2009 el precís moment en què es destrueixen la majoria dels llocs de treball. Es passa de la baixa xifra del 9.46% de treballadors aturats al 2006, al quasi 24% al 2012.

Els següents gràfics permeten contemplar de manera més visual els cicles d'auge i recessió del sector de la construcció. El fet de que incloguin un ampli interval temporal fa possible observar que és a finals de la dècada dels 90 quan s'entra en l'espiral d'especulació i sobreproducció

que augmenta quasi exponencialment fins a un punt d'inflexió perfectament identificable, entre els anys 2007 i 2008, en els que, tal i com s'ha apuntat pàgines abans, es compleix l'aforisme de que com més es promou la reproducció i desenvolupament de la bombolla – en aquest cas immobiliària –, més durs acaben sent els efectes de l'esclat d'aquesta.

Concloent, és veritat que l'anàlisi quantitatiu que hem presentat no cospa la totalitat del comportament sector de la construcció a Terrassa.³ Tot i així, aquestes dades són suficients per exemplificar les enormes dimensions de l'impacte socioeconòmic tant del boom com de la crisi de la construcció a la ciutat. En els anys d'expansió es va mobilitzar una enorme quantitat de mà d'obra per a poder portar a terme la construcció d'habitatges i altres infraestructures. Aquesta tendència va donar-se, amb diferents intensitats, arreu del territori espanyol. A l'esclatar la bombolla, molts terrassencs i terrassenques vinculats al mercat immobiliari van veure's arrossegats a un estat de vulnerabilitat socioeconòmica: treballadors/es vinculades a gestories, empreses proveïdores de material de construcció, empreses constructors, entitats públiques que havien iniciat importants projectes d'obra, etcètera. D'entre els afectats/des, els treballadors de la construcció són un grup que han patit de manera especialment intensa la precarietat emanada de la recessió.

³Entre d'altres, faltarien dades sobre el grup dels autònoms, sobre els impactes diferencials entre empreses petites/mitjanes i empreses grans, a més, ja hem comentat que només s'ha estudiat l'evolució de la inversió en habitatges, i no en altres infraestructures com l'obra pública o les grans superfícies.

Marc teòric.

La mirada central d'aquesta anàlisi estarà posada sobre els fenòmens propis del camp de l'economia política. Concretament, s'adoptarà un enfocament crític que es dedicarà a desestimar els posicionaments ideològics neoliberals que, de manera hegemònica, han creat els discursos explicatius "vertaders" que defineixen i signifiquen tant l'auge com el declivi immobiliari.

Quan parlem de neoliberalisme en aquest text el considerem com un descendent directe de l'escola neoclàssica,⁴ la qual ha aconseguit que les visions "normals" del món estiguin supeditades als seus supòsits ontològics. Weintraub és un autor que ha formulat la idea de que *"avui, tothom és neoclàssic"* (2007:1). En el neoclassicisme, i per extensió en el neoliberalisme, trobem el conjunt de regles o acords implícits per a la construcció de teories econòmiques satisfactòries. Es tracta de programes d'investigació científica, amb unes línies generals incontestables e intractables, que generen teories econòmiques suposadament vàlides. Els nuclis teòrics fonamentals no estan oberts a la discussió, i és a partir d'aquests que es defineixen els conceptes compartits a partir dels quals treballen els economistes neoliberals. La potència de crear realitat que té aquesta cosmovisió es basa en què els seus deixebles estan considerats com a economistes, sense cap adjectiu. En altres paraules, des del neoclassicisme es fa l'economia normal o economia científica, fet que de manera automàtica provoca que totes les altres visions es defineixen negativament respecte a l'economia normal, essent etiquetades de postures ideològiques, ergo no científiques, i atribuint-les-hi un sentit ambivalent, difús o subjectiu. Reprenent l'article de Weintraub (2007:3), l'autor ens presenta tres suposicions fundacionals que construeixen l'anomenada economia normal:

1. Les persones o empreses prenen les decisions a partir de l'exercici de l'elecció individual racional i lliure.

⁴Varoufakis i Arnsperger (2006:2-13) situen el marge d'influència de l'escola neoclàssica principalment durant el segle XX. El neoclassicisme beu de dos aproximacions teòrico econòmiques anteriors, el marginalisme i l'escola clàssica. Justament en l'escola neoclàssica hi ha inclosos dos axiomes, provinents de les escoles predecessores:

- L'individualisme metodològic: Punt de vista que sosté que els fenòmens socials són explicables per lògiques individuals, és a dir, per les propietats dels individus, com poden ser les seves metes, les seves creences o les seves accions.
- L'equilibri metodològic: Els neoclàssics assumeixen que el comportament agregat tendeix a un punt d'equilibri econòmic, centrant gran part dels seus esforços en estudiar les realitats macroeconòmiques en les que realment es compleix aquest equilibri de mercat, i alhora menyspreant teòricament l'estudi de les situacions que no encaixen amb aquest model, com podrien ser les crisis.

2. Els individus maximitzen la utilitat i les empreses maximitzen els beneficis.

3. Les persones o empreses actuen de forma independent sobre les bases d'una informació completa i rellevant.

En el text present es deconstruirà la rutina dels obrers de la construcció suportant-nos en una cosmovisió totalment oposada a la neoclàssica. L'específica posició dels treballadors en l'estructura de classes i les relacions de producció seran l'eix metateòric del qual sorgiran els corresponents anàlisi. Es partirà des del Marxisme com a cosmovisió i, concretament, s'utilitzaran, en un sentit ampli, els conceptes de Infra(estructura) i Superestructura que Marx i Engels introdueixen de la següent manera: *“En la producción social de su vida, los hombres entran en determinadas relaciones necesarias e independientes de su voluntad, relaciones de producción, que corresponden a un determinado grado de desarrollo de sus fuerzas productivas materiales. Estas relaciones de producción en su conjunto constituyen la estructura económica de la sociedad, la base real sobre la cual se erige la superestructura jurídica y política y a la que corresponden determinadas formas de conciencia social.”* (1989:7)

La teoria relacional que vincula la Infra(estructura) i la Superestructura esdevé especialment adequada per emmarcar teòricament l'estudi dels treballadors de la construcció. D'aquesta manera, demostrarem que les condicions materials d'existència d'aquests subjectes, resultat d'una posició estructural determinada, són un dels principals determinants de les formes de consciència social i dels posicionaments polítics que desenvolupen sobre les qüestions més usuals del dia a dia.

Per adequar la posició objectiva d'explotats dels treballadors de la construcció dins del sistema de relacions de producció del sector de la construcció, amb el fet incontestable de que els supòsits ontològics neoclàssics han estat els que han creat les discursos a partir dels quals els treballadors s'han explicat els canvis patits en la quotidianitat entre el 1997 i el 2016, utilitzarem el concepte de violència simbòlica. El principal actiu que ens aporta la noció violència simbòlica és la idea de la complicitat dels dominats en vers al sistema que els oprimeix. Això és, que la cultura dominant, fent-se reconèixer com universal, legitima els interessos del grup dominant. La cultura dominant, a través dels diferents agents i institucions que produeixen realitats simbòliques, incita a la integració fictícia de la societat en el seu conjunt i a la desmobilització – falsa consciència – de les classes dominades. No hem d'oblidar que la violència simbòlica es sustenta en relacions de poder, i específicament en el poder simbòlic entès com la capacitat de constituir el que és pel que s'enuncia, de fer veure i de fer creure, de confirmar o de transformar les visions del món i, d'aquesta manera, l'acció sobre el

món. És una violència “suau”, una violència “eufemitzada”, és una forma de violència que s'exerceix sobre un agent social amb la seva complicitat, complicitat que està fundada en la internalització de les relacions socials externes que la fonamenten. És la manera com es reproduïen i es reforçen les relacions socials, alhora constitutives i constituents, d'una estructura de classes determinada.

Bordieu i Passeron són els fundadors de la noció de violència simbòlica, tot i que confeccionen el concepte basant-se en l'objecte de l'acció pedagògica, les reflexions d'ambdós autors són plenament pertinents també per l'efecte del neoclassicisme en les visions del món dels treballadors de la construcció: *“En una formación social determinada, la acción pedagógica que las relaciones de fuerza entre los grupos o las clases que constituyen esta formación social colocan en posición dominante en el sistema de las acciones pedagógicas, es aquella que, tanto por su modo de imposición como por la delimitación de lo que impone y de aquellos a quienes lo impone, corresponde más completamente, aunque siempre de manera mediata, a los intereses objetivos (materiales, simbólicos y, en el aspecto aquí considerado, pedagógicos) de los grupos o clases dominantes.[...] La acción pedagógica es objetivamente una violencia simbólica, en un segundo sentido, en la medida en que la delimitación objetivamente implicada en el hecho de imponer y de inculcar ciertos significados, tratados – por la selección y exclusión que les es correlativa – como dignos de ser reproducidos por una acción pedagógica, reproduce (en el doble significado del término) la selección arbitraria que un grupo o una clase opera objetivamente en y por su arbitrariedad cultural.”* (1981:47-48)

L'encaixament entre l'informació extreta del treball de camp i les nocions teòriques de infraestructura i superestructura per una banda, i violència simbòlica per una altra, ens permetrà precisar els mecanismes mitjançant els quals els obrers creen uns certs tipus de racionalitats que, en molts casos, són còmplices de les dinàmiques que reproduïen les desiguals relacions de poder pròpies del sistema capitalista.

Havent explicat ja quina és la posició teòrica que subjaurà en els capítols d'anàlisi, procedim a concretar les preguntes d'investigació a les quals hem intentat donar resposta, separant-les segons els cicles macroeconòmics respectius:

Bombolla immobiliària:

- ¿Quines eren les condicions materials d'existència dels treballadors de la construcció durant l'auge econòmic?

- ¿Quin paper tenia el treball en la vida quotidiana dels obrers de la construcció en el context de cicle alcista?
- ¿Com era l'activitat laboral dels treballadors de la construcció durant l'etapa de creixement? Motivacions, preocupacions, perspectives, conflictes, hàbits, rutines, relacions...
- ¿Com va afectar el cicle alcista a la realitat extralaboral dels treballadors de la construcció?

Crash immobiliari:

- ¿Com va influir el canvi de cicle macroeconòmic en les condicions d'existència dels treballadors de la construcció?
- ¿Quines argumentacions i posicions van utilitzar els obrers de la construcció per donar sentit al daltabaix socioeconòmic del 2007? ¿Quina repercussió va tenir l'estil de vida fomentat durant l'etapa d'expansió en dites argumentacions i posicions?
- ¿Com van afrontar els obrers de la construcció els conflictes sociolaborals d'inici de la crisi?

Crisi immobiliària:

- ¿De què consta, exactament, la precarietat polifacètica que han de viure dia a dia els treballadors de la construcció en temps de crisi?
- ¿Quins són els efectes de dita precarietat, més enllà del que és estrictament socioeconòmic?
- ¿Quines formes de resistència desenvolupen els obrers de la construcció per combatre una quotidianitat precaritzada?

Metodologia del treball etnogràfic.

Com bé hem dit, el grup d'estudi són els treballadors del sector de la construcció, i la problemàtica social que estudiem és l'impacte del canvi de condicions material d'existència en la seva quotidianitat, analitzant aquesta sempre des d'un prisma d'economia política. En aquest sentit, ens vam centrar especialment en treballadors de la construcció majors de 40 anys i del municipi de Terrassa, província de Barcelona. Els motius que van propiciar aquesta elecció són:

1. L'edat de 40 anys o més facilita la possibilitat de trobar treballadors que tinguin una considerable experiència vital en el sector de la construcció. En el cas de que l'obrer sempre s'hagi dedicat a un ofici vinculat a la construcció, haurà viscut altres realitats del sector al llarg de la seva carrera professional, diferents tant de l'etapa de boom com la de crisi. En definitiva, l'edat ens facilita trobar obrers amb experiència i amb sentit de pertinença al món de la construcció.⁵ Alhora, el fet d'haver d'afrontar una situació d'aguda precarietat amb una edat pròxima a la jubilació i havent dedicat gran part de la vida laboral a un sector que acaba ensorrat, fa que els homes treballadors de la construcció i amb una edat major de 40 anys siguin un dels grups que de manera més contundent han rebut l'impacte de la crisi econòmica, social i política.
2. La ciutat de Terrassa ha estat escollida per dos motius. El primer és purament funcional, Terrassa és on més possibilitat hi havia d'establir contacte amb informants relacionats amb el sector immobiliari. El segon és que, tal i com hem vist en la secció

⁵Hi ha dos elements que hem de tenir en compte del grup d'obriers de la construcció que són fonamentals per aconseguir copsar les diferents realitats intrasectorials viscudes:

1. L'enorme mobilitat, en tots els sentits, que hi havia i hi ha en el sector de la construcció: En aquest camp és habitual trobar gent que durant la seva vida laboral ha estat autònoma i assalariada, ha treballat amb diferents materials, en diferents tipus d'empresa, segons diferents metodologies, i que a més a més, ha anat adquirint diferents status laborals segons s'ha anat formant. Això permet que entrevistant a una sola persona es puguin tractar alhora moltes variables. Una edat avançada, a més, facilita aquesta àmplia experiència.
2. Les xarxes de coneixement indirecte fiables: Degut a l'enorme mobilitat, la majoria d'obriers tenen un coneixement ampli del sector de la construcció, encara que no hagin treballat directament en algun tipus d'empreses, segons cert tipus de metodologies o amb alguns materials en concret. El treball de diverses empreses alhora en una mateixa obra, la subcontractació d'empreses per part d'altres i el perfil polifacètic intrasectorial, són alguns dels elements que fan que la majoria dels obrers siguin capaços de descriure de manera fiable les característiques d'altres treballs dins el sector de la construcció, encara que no els hagin viscut en primera persona.

de contextualització, Terrassa compleix la condició d'haver-se vist intensament afectada tant per la bombolla immobiliària com per l'esclat d'aquesta.

Per aconseguir l'informació necessària s'han utilitzat les eines de l'entrevista i de l'observació directa. Els primers contactes i les primeres converses foren amb persones estretament vinculades al sector, però que tenien perfils diferents als d'home treballador de la construcció major de 40 anys, aquests són:

- Mario, Tècnic en Prevenció de Riscos Laborals, contractat per l'Ajuntament de Terrassa per vetllar per a que les mesures de seguretat d'obra pública fossin efectivament complides.
- Àngel i Pere, dos propietaris de gestores immobiliàries, ambdós havien estat treballant de paleta abans del boom econòmic.
- Santi, obrer de la construcció de 35 anys, vinculat a la Confederació Nacional del Treball de Terrassa – CNT –.
- Just, militant de la CNT de Terrassa, professor d'Història per a la UAB.
- Miquel, assessor Jurídic de la CNT de Terrassa.

Contacte amb treballadors de la construcció.

Un cop aconseguida l'informació necessària per afrontar amb un cert bagatge les entrevistes amb els treballadors es va iniciar la cerca dels informants de real interès. Mario fou l'informant que va permetre l'accés a treballadors de la construcció, en tant que familiar meu i responsable en la prevenció de riscos laborals de diferents projectes d'obra pública a Terrassa, tenia contacte diari amb treballadors els quals estaven contractats temporalment per l'Ajuntament i la suficient confiança per demanar-los-hi que parlessin amb mi.

En les primeres preses de contacte vaig demanar als treballadors de poder fer entrevistes en algun lloc tranquil – habitualment a casa seva – per així poder enregistrar-les. De seguida vaig adonar-me'n que aquesta metodologia cohibia als entrevistats. En un intent de buscar entorns de major comoditat, tant per ells com per mi, vaig deixar que els treballadors proposessin el lloc de reunió, des d'aleshores quasi la totalitat de les entrevistes es van donar en bars.

Les avantatges de fer entrevistes a bars són diverses. En primer lloc, jo sempre deixava que l'informant escollís el bar, el més normal era que ell em convidés a algun bar de la seva confiança, aquest fet ja feia que l'ambient resultés infinitament més còmode que estant en un domicili. A més, el soroll impedia gravar i això generava que molts cops les figures

d'entrevistador i d'entrevistat es desdibuïessin i que les converses fossin més fluides. Per últim, al ser un bar de confiança de l'entrevistat, era comú que coneguts de l'informant ens interpel·lessin, fet que a vegades resultava negatiu però que, per altra banda, va permetre conèixer molts altres treballadors o, en alguna ocasió, acabar generant grups de discussió o entrevistes grupals espontànies.

La contrapart de no poder gravar gran part de les entrevistes fou que molts detalls es perdien en el temps que transcorria fins que seia davant de l'ordinador i escrivia el que recordava. La solució que vaig trobar per remeiar, només en part, aquesta desavantatge, fou gravar-me a mi mateix just sortir del bar. En la gravació relatava no només els fets objectius relatats per l'obrer, els quals recordava de manera fresca, sinó també sensacions, gestos, moments tensos, emocions, ironies, comentaris amb la boca petita, etcètera. Evidentment que l'enregistrament directe de la veu de l'informant aporta una informació que no es pot aconseguir de cap altra manera que no sigui aquesta, però l'equilibri que més efectiu resultava per la realització del treball etnogràfic era, precisament, entrevistes sense enregistrar a bars, intercalar preguntes específiques sobre el tema d'interès amb converses informals sobre altres temes, escoltar les converses entre els treballadors al mateix bar i, per últim, enregistrar les meves pròpies valoracions just acabar l'entrevista.

No seria sincer si definís les relacions que vaig entaular amb els obrers en termes d'entrevistador i entrevistat, en moltes ocasions els informants van demostrar un clar sentiment de confiança explicant-me anècdotes i sensacions íntimes que, si bé eren teòricament molt interessants, també han merescut el meu major respecte i gratitud. Clar que no amb tots, però amb alguns dels informants, i almenys per part meua, puc assegurar que entre conversa i conversa es va anar engendrant una relació de confiança que superava l'estricta relació entre etnògraf i informant. És per aquest motiu que no puc evitar declarar que, quan estic escrivint sobre els que podria considerar amics anomenant-los de "informants", "entrevistats" o "treballadors", sento certa incomoditat.

Dita relació de confiança va permetre que a partir del mètode de mostreig de bola de neu s'anés incrementant la xarxa de contactes de manera exponencial, i també que alguns obrers anessin mostrant més predisposició davant de la idea de realitzar una entrevista enregistrada. El resultat final foren entrevistes enregistrades amb 8 obrers diferents, converses informals amb més de 20 i, com a resultat més valuós, el desenvolupament d'estrets vincles de confiança amb 6 d'ells, amb els quals vaig tenir, i encara tinc, la sort de poder compartir moments més enllà dels marges de l'investigació en sí.

L'estructura de les entrevistes va anar evolucionant a mesura que es modificava el lloc de l'entrevista i la relació amb l'informant. Les primeres entrevistes, enregistrades en un domicili, seguien un patró molt més clar de pregunta i resposta en el que els informants, molts cops, arribaven a adoptar la posició d'enquestats. Les entrevistes en bars tenien diferents fases, al principi els informants es centraven molt més en escoltar les meves preguntes i contestar estrictament el que se li demanava, però a mesura que anava avançant l'entrevista, si es creava un bon ambient, es passava a una fase de conversa informal, el treballador sentia la llibertat de destacar el que ell creia important, explicar anècdotes, sensacions o proposar altres temes dels que parlar. En aquests moments en els que l'obrer portava la iniciativa en l'entrevista, van sorgir espontàniament conceptes clau que després han estat objectes d'anàlisi fonamentals en el text, per exemple, les colles, el treball per metres, les "*chapuzas*" o les expressions vinculades al malestar, entre d'altres.

L'estructura general que s'ha mantingut en totes les entrevistes, des de les primeres fins les últimes, ha estat, primer de tot demanar a l'informant que relatés els principals eixos de la seva història de vida. A continuació, i centrant-me ja en els últims 20 anys aproximadament, preguntava com es vivia durant el boom, com i quan es va notar el crash, i com es viu en temps de crisi. S'ha de dir però, que a mesura que anava fent entrevistes i anava coneixent nous aspectes del sector de la construcció i de la quotidianitat dels treballadors, el prototip de full de preguntes que preparava per cada entrevista variava. Seguint l'estructura general anteriorment descrita, si en una entrevista anterior algun obrer havia mencionat qualsevol detall que em semblava especialment interessant, preguntava sobre aquest detall en la següent entrevista amb un altre obrer, així també vaig aconseguir albirar els temes i les experiències que eren comuns en tots els relats, i que per tant, podien tenir un valor teòric especial.

Amb l'entrevista com a única eina d'extracció de dades etnogràfiques, va arribar al punt en què quan preguntava sobre certes temàtiques, els informants m'aportaven informació de la que ja en tenia constància gràcies a entrevistes amb d'altres treballadors, hi havia facetes de la quotidianitat dels treballadors de la construcció que es mantenien invisibles als meus ulls. El fet de realitzar les entrevistes als bars, un espai i ambient quotidià pels treballadors, va permetre que també es pogués fer un exercici d'observació i, d'aquesta forma, superar els relats com a única font d'informació.

Treballadors de la construcció, fluctuacions del capitalisme i quotidianitat.

Estructura del text.

El text està ordenat seguint un eix cronològic. En el capítol 1 ens submergirem en la quotidianitat dels treballadors de la construcció entre els anys 1997 i 2006. Aquests 10 anys representen el cicle alcista del sector de la construcció, amb la conseqüent creació i alimentació de la bombolla immobiliària. El capítol 2 és el que contempla l'interval de temps més curt, agafa els anys 2007 i 2008, entenent que en aquests 2 anys l'auge oficialment acaba, sent una evidència el crash de la construcció – i de l'economia espanyola –. Per últim, el capítol 3 tractaria des de l'any 2009 fins al 2016, tenint sempre en compte que l'estat de l'economia nacional, lluny de mostrar els brots verds que alguns ens volen fer creure que neixen, sembla que tendeix a instaurar progressivament l'estat de crisi com la normalitat a la qual hauran de fer front els treballadors de la construcció – i moltes d'altres persones – per a molts més anys⁶.

Tots els capítols comencen amb una petita introducció, després passen a la presentació de casos paradigmàtics per l'etapa específica, a continuació ens endinsem en una sèrie de temes concrets sobre la quotidianitat dels obrers, dividits per seccions. Pels exercicis de teorització principalment ens suportarem en els relats dels casos paradigmàtics, però també en petits fragments de relats d'altres obrers que siguin especialment pertinents. Per últim, es farà un breu tancament en forma de conclusió en la que es destacaran les principals idees d'aquest text.

⁶Com acostuma a passar quan es parla de cicles econòmics del sistema global, la divisió per etapes proposada sempre és aproximada. Nosaltres ens hem situat a prop de la de Naredo (2010:1), però segur que hi haurà altres fonts que marquin, molt legítimament, l'inici i la fi de l'auge en altres anys i, el que és més important, també hi haurà algunes, no gaires, històries de vida dels nostres informants que no concordaran perfectament amb la divisió realitzada.

Capítol 1: La bombolla immobiliària.

Introducció.

Sent fidels a la relació establerta entre infraestructura i superestructura, veurem com el boom econòmic en el món de la construcció no només va provocar un canvi en les condicions materials de la vida i del treball, sinó també un canvi en les estructures mentals de tothom qui s'hi va veure afectat. El lema del “més i més” regnava en molts aspectes, en el mateix funcionament del sector aquest lema es traduïa en les conegudes construccions d'infraestructures faraòniques, inversions de milions d'euros en construcció de pisos, enormes operacions de compraventa d'immobles, immensos terrenys requalificats, etcètera. Però en l'escala personal dels treballadors, el lema del “més i més” també tenia els seus efectes: increment de sous, increment del consum, assumpció de majors despeses familiars, canvi dels trens de vida, sensacions d'ascens d'estatus social o nova ordenació de les prioritats de vida. Aquesta dinàmica sectorial es va integrar dins del popular eslògan “el miracle de l'economia espanyola”. El famós miracle, però, estava construït sobre unes bases ideològiques molt determinades: la competència, l'especulació, la flexibilitat i l'individualisme, entre d'altres banderes que aniran apareixent.

És habitual que el boom de la construcció es defineixi com una “bogeria col·lectiva”, en la que tothom “va viure per sobre de les seves possibilitats”. Aquests plantejaments emmascaren la distribució desigual de responsabilitats polítiques a l'hora d'alimentar el cicle alcista. “Bogeria col·lectiva” i “vam viure per sobre de les nostres possibilitats” fa creure que la bombolla va ser engendrada per una mala praxis que no distingia entre classes socials. Per tant, automàticament, es legitimen els posicionaments polítics que defensen que “tots i totes hem de fer esforços” per superar les penes de la crisi econòmica. La meta a assolir al llarg d'aquest capítol és descriure la posició concreta dels obrers de la construcció en el sistema de relacions de producció que es promovia durant l'etapa d'expansió econòmica i, d'aquesta manera, assenyalar com de limitada era la capacitat de decisió sobre la pròpia vida que tenien aquests subjectes. Si aconseguim exemplificar-ho bé, esdevindrà indiscutible l'aguda i perversa forma de violència simbòlica a la que els obrers es veuen condemnats quan se'ls atribueix gran part de la responsabilitat des de certs sectors polítics, certs medis de comunicació o altres creadors d'opinió pública afins al discurs hegemònic.

Casos paradigmàtics.

Jose:

Jose té 47 anys. Té dos fills i està divorciat. Actualment viu amb els seus pares, però en temps de crisi ha arribat a dormir al carrer i a passar gana. Abans del 2007 vivia en un pis de la ciutat de Terrassa amb la seva dona i els seus fills.

Sent molt jove, Jose es va vincular laboralment al món de la construcció, sector en el qual ha anat desenvolupant diferents tipus d'oficis al llarg de tota la seva vida. Tot i així, Jose s'autoetiqueta com a pavimentador, activitat en la que va estar treballant 16 anys seguits, des del 1990 fins al 2006. A finals del boom Jose va decidir deixar la pavimentació i el sector de la construcció per comprar els drets d'explotació d'un bar a Sabadell, l'inici de la crisi al 2007 va obligar-lo a deixar el negoci. Encara que des del 2006 fins avui Jose ha passat la major part del seu temps a l'atur i realitzant treballs precaris més relacionats amb l'hostaleria que amb la construcció, ell es segueix definint com a pavimentador.

Primer de tot, el que Jose explica és que en el món de la pavimentació s'acostuma a treballar sempre amb colles i per metres, especialment durant el boom. En altres paraules, l'empresa contracta a un grup de persones – la colla – i els encarrega pavimentar un espai de X metres quadrats a canvi d'una quantitat de diners fixada. Aquest preu acordat correspon al total que es pagarà a la colla un cop finalitzada la tasca, és a dir, que quan el grup de persones acaba el treball, l'empresa paga la retribució acordada a tota la colla, que posteriorment es divideix els diners entre els components. De les primeres coses que destaca Jose espontàniament és que, com a pavimentador, era habitual treballar dos dies seguits sense descans, esforçar-se molt físicament, acceptar contractes lluny de casa, fent tornos amb els seus companys per dormir en la mateixa obra, haver de fer fogueres a les nits d'hivern per no passar fred, dormir entre fustes o plàstics i fer aturades breus per menjar. Els sous de Jose durant el cicle alcista variaven entre 3000 i 4000 euros.

Jose puntualitza que el paviment té singularitats com a material que requereixen una especial atenció, en comparació amb la que es necessita per treballar altres tipus de materials. El fet és que un cop aplicat el paviment no es pot deixar endurir, quan això succeeix, ja no es pot modificar la forma. Aquesta característica tècnica es traduïa en jornades laborals de plena dedicació, ja que els obrers havien d'aplicar calor al paviment constantment per a poder seguir treballant-lo. Si hi sumem la tendència contextual hiperproductivista, el resultat és que el treball de Jose reclamava una forta dedicació, eliminant quasi totalment la possibilitat de

realitzar descansos en el transcurs d'una feina. Fins i tot, aquesta propietat del material desencadenava que Jose dividís l'any segons les estacions de fred i les de calor, essent l'hivern la pitjor època per pavimentar, degut a que, amb la baixa temperatura ambient, la tasca d'escalfar el material resultava molt més farragosa. En canvi, a l'estiu succeïa totalment el contrari, les altes temperatures permetien que els esforços dels obrers poguessin dedicar-se més a modificar la forma del paviment i no tant a mantenir-lo calent, per tant, es podia acabar la feina i cobrar invertint molt menys temps que a l'hivern.

Una altra exigència que havien de complir Jose i la seva colla era la flexibilitat en quan a la mobilitat. Jose ha pavimentat per tot el territori català i part del territori espanyol. El procediment habitual d'organització del viatge era sempre intracolla; això significa que l'empresa ofereix un preu fix per la feina i els mateixos treballadors es posen d'acord sobre com assumir les despeses complementàries, com podien ser la gasolina per arribar fins a la localitat on hi ha l'espai a pavimentar, el menjar dels dies en què hauran d'estar allà o les estàncies per dormir, si és que no dormien a la obra. Jose comenta que a finals del boom, quan el preu per metre va començar a baixar, ja no sortia a compte acceptar treballs gaire lluny de casa.

Ell narra amb orgull les diferents anècdotes, assoliments i èxits que va viure entre els anys 1997 i 2007. L'èxit principal és que acostumava a cobrar al voltant de 3000 euros al mes, havent arribat a cobrar-ne més de 4000. Però Jose també presumeix d'haver pavimentat, junt amb la seva colla, immensos espais tan coneguts com Mataró Park, el Carrefour de Terrassa i molt altres llocs. Riu quan recorda el fred que arribaven a passar ell i els seus companys les nits d'hivern a la obra, i admet que, encara que estigués prohibit, algun cop havien encès una foguera per la nit, quan ningú els controlava, per escalfar el menjar o a ells mateixos. Expressar tots aquests records vinculats a l'activitat laboral provoca que Jose mostri una emoció i nostàlgia contingudes.

Jose explica que hi havia períodes de la seva vida que passava més temps dormint a la obra que a casa seva, sense veure quasi gens a la seva parella i als seus fills. Les llargues jornades laborals que havia passat amb els companys de colla fan que s'hagin consolidat vincles d'amistat; quan avui encara se'ls troba pel carrer, es donen un abraçada i parlen una estona.

Amb l'inici de la crisi Jose es va divorciar de la seva dona. A part de la delicada situació econòmica al perdre la feina a l'any 2007, se li ha de sumar que aquell any va haver de començar pagar-li una manutenció per a cada un dels dos fills. Els primers anys de crisi van ser els pitjors, literalment sense cap ingrés, sense possibilitats d'aconseguir feina estable ni

temporal i sobtadament submergit en una precarietat absoluta. Va ser aleshores quan va haver de prendre la difícil situació de tornar a casa dels seus pares, no abans de dormir alguns dies al carrer i havent de veure's sense poder menjar tres àpats al dia.

En el moment de l'entrevista, a Jose se li estava acabant un contracte temporal amb l'Ajuntament de Terrassa, treballant 6 mesos, 8 hores al dia, cobrant mensualitats de 800 euros. Reconeix que el mig any que ha estat treballant per l'Ajuntament de Terrassa s'ha sentit molt millor, però afirma que si hagués d'escollir entre quedar-se amb el treball del consistori per sempre, o tornar al món de la pavimentació tal i com estava durant el boom, escolliria la segona opció amb els ulls tancats. Jose acaba dient que ja comença a sentir els típics nervis a la panxa perquè en poc temps se li acaba el contracte i en uns mesos no sap on estarà ni que farà. S'ha tret del cap la idea de poder tornar a pavimentar en un mig termini, assegura que les empreses de pavimentació estan fatal, i que és quasi impossible que et contractin, a més, el preu per metre pavimentat que es paga a l'any 2016 és una misèria, fins i tot per sota que els que es pagava al 1990. Jose afronta la difícil perspectiva de futur que li espera amb resignació i passivitat, acceptant que amb una mica de sort aconseguirà mantenir una situació socioeconòmica pobre però digne i que sempre ha de contemplar el possible perill de tornar a quedar al carrer.

Armando:

Armando té 58 anys. Està casat, té dos fills i un gos. Actualment gràcies als pocs ingressos que ell va aconseguint d'un banda o una altra i a la feina mitjanament estable de la seva dona, poden mantenir casa seva i viure en una humil dignitat.

Armando és originari del Salvador, amb poc més de 20 anys va arribar a Espanya i al poc temps d'arribar va conèixer a la seva actual esposa i va vincular-se al món de la construcció. Amb 25 anys Armando ja desenvolupava el que defineix com el seu ofici i la seva vocació, la pintura. Fins als 55 anys, edat en què es va quedar a l'atur, ha estat treballant sempre com a pintor, tant per hores com per metres. Aquesta amplia experiència ha permès a Armando realitzar una gran diversitat de tasques relacionades amb la pintura, sent contractat per clients amb tot tipus de demandes: pintura decorativa, pintura industrial, pintura artística, pintura a petits comerços, pintura a habitatges, etcètera. Armando parla del món de la pintura com a la seva carrera vocacional.

Armando ha passat la major part de la seva vida laboral en la mateixa empresa, petita i familiar. El propietari era amic íntim d'Armando, els quals es coneixien abans de que es creés

l'empresa. Concretament va estar contractat com a empleat fix des del 1996 fins al 2013. Ell percebia un sou base per hores de 1800 euros. Durant el boom també realitzava rutinàriament treballs complementaris per metres fora de l'activitat habitual de la seva empresa. Aquests treballs acostumaven a ser en negre i significaven un extra molt important a final de mes. Però en el seu contracte figurava, a més, la possibilitat d'augmentar encara més el seu sou base a partir de l'accés a plusos legals, segons la quantitat d'encàrrecs que acabés en un mes. Tenint en compte que aquesta empresa es dedicava, principalment, a pintar petits i grans comerços, per cada local que aconseguia acabar de pintar Armando, rebia un augment en el seu salari base. La suma dels plusos, sense tenir en compte el treball en negre, podien arribar a significar un increment de 1000 euros mensuals als 1800 de base. Per altra banda, entre el 1997 i el 2007 també ha hagut de patir les jornades laborals més llargues de tota la seva vida, superant cada dia les 10 hores de feina. Armando explica que, tot i arribar a cobrar més de 2500 euros al mes de mitja, ell sabia que es trobava a l'últim punt de la cadena de subcontractació, denunciant que la bombolla immobiliària permetia que un gran número d'intermediaris aconseguissin marges de benefici sense aportar res al procés de producció, senzillament acceptant el projecte d'obra i subcontractant-lo a una altra empresa per a que realitzés el treball efectiu, apropiant-se una comissió. A més, Armando reconeix que, tot i haver tingut l'oportunitat de guanyar molts diners dedicant-se al que efectivament era la seva vocació, les dinàmiques i l'ambient de treball durant la bombolla immobiliària li causaven cert malestar. Ell argumenta que, en quasi tots els encàrrecs del període del boom, l'objectiu que més exigia el client era rapidesa, no qualitat.

Quan se li planteja a Armando si sortia a compte treballar tantes hores, per molts diners que arribessis a guanyar, ell contesta sense dubtar que el que podies fer amb aquells diners era comprar una casa millor, un cotxe, o gastar-los durant el cap de setmana o les vacances sense estar-te de res. També afegeix que amb aquests sous ell estava tranquil perquè a la seva dona i als seus fills no els hi faltaria de res... Finalment Armando acaba acceptant que els ritmes de vida que portava en l'etapa d'expansió del sector no eren sans, però per justificar les seves accions passades, afegeix sempre l'aclariment de que era difícil fer-ho diferent perquè tothom ho feia així.

Entre el 2007 i el 2013 Armando va seguir treballant en la mateixa empresa, menys hores i cobrant no més dels 1800 euros de sou base. Ell assegura que l'empresa era sostenible, però que el problema va arribar quan el propietari que l'havia creat al 1996 va vendre-la a un familiar que s'havia endeutat enormement comprometent-se amb 4 hipoteques de 4 pisos diferents, pensant que podria vendre'ls per un preu major del que els havia adquirit. La

complicada situació socioeconòmica del nou propietari va repercutir en l'empresa de pintura i en Armando, que va patir diverses baixades de sou, a més de demanar-li que treballés més hores de les que tenia estipulades per contracte. En un principi Armando acceptava les condicions que li proposava el nou cap, però va arribar el dia en què va adonar-se'n que li estaven prenent el pel i que, per dignitat, no podia seguir baixant el cap. Al 2013, Armando va ser acomiadat de mala manera, sense acabar de cobrar tot el que havia treballat i havent-li rescindit el contracte sense que ell hagués estat informat.

Aquell va ser un cop dur per Armando, li va fer molta ràbia haver de deixar una empresa que era totalment viable únicament per una mala gestió personal. Des d'aleshores, Armando ho ha passat molt malament. Just després de perdre la feina de pintor pensava que podria trobar-ne una altra, del que fos. Encara que tothom digués que hi havia crisi, es mantenia en l'esperança de poder ser contractat en qualsevol lloc cobrant un sou més o menys acceptable. Però a mesura que anava passant el temps, veia que no trobava res i que molts dels seus companys del sector estaven igual, va acabar adonant-se que l'estat de precarietat no era temporal. En aquell precís moment d'assimilar la nova realitat que li havia tocat viure va ser quan Armando pitjor ho va passar. Ell ha patit depressió, diagnosticada i medicada, i reconeix que el pitjor que es pot fer és quedar-se a casa, al sofà, sense fer res. Des de que va començar a moure's es sent més realitzat i està molt millor, busca cursos i treballs temporals, fa les feines de casa, surt a passejar, queda amb els amics, etcètera.

Amb 58 anys complerts, Armando ha de pensar ja en la jubilació, i l'opció que més estabilitat li atorga és l'ajuda a majors de 55 anys, que consta de 426 euros al més fins a l'edat de jubilació. Com en molts altres casos, Armando es troba que ha treballat tota la vida per acabar cotitzant 426 euros al mes els anys que més contenen per determinar quina serà la seva jubilació.

Pepe:

Pepe té 55 anys. Està casat i té 2 fills. Avui encara treballa en el món de la construcció, com a propietari d'una petita empresa que ha aconseguit mantenir-se en activitat després del crash.

Ell va iniciar-se en el món de la construcció sobre el 1980, quan el procés de desindustrialització del sector tèxtil a la ciutat de Terrassa va deixar-lo a l'atur amb tan sols 19 anys. Des d'aleshores fins al dia d'avui no ha deixat de treballar com a paleta. Pepe és copropietari d'una petita empresa que es dedica a la construcció en sí, és a dir, a edificar. Ell reitera que al llarg de la vida de l'empresa sempre han tingut clar que només acceptarien projectes petits i mitjans, evitant les grans promocions d'obres fins i tot durant el boom, quan

reconeix que era realment temptador endeutar-se per créixer. Pepe està segur que aquesta decisió va provocar que no guanyessin tant durant l'etapa d'auge, però també van aconseguir no endeutar-se excessivament i, en conseqüència, no han hagut de tancar l'empresa un cop passat el 2007.

En l'etapa d'expansió, l'empresa de Pepe va acceptar molts contractes per metres. Ell es reafirma diversos cops en l'opinió de que el treball per metres va ser una de les claus que van possibilitar que la bombolla immobiliària arribés a tals dimensions de mobilització de capital econòmic i humà. En les seves reflexions, Pepe mostra un to especialment crític quan parla d'aquesta metodologia de treball en concret. Ell afirma que les dinàmiques i les pressions les quals es fomentaven quan un individu treballava per metres no eren ni físicament ni mentalment sanes pel treballador.

Parlant de la seva història personal, Pepe explica que en el interval d'anys que abraça del 1997 fins a finals del 2005 portava un ritme i intensitat de treball exagerades. Podia gaudir únicament d'una setmana de vacances en tot l'any com a màxim, el seu únic dia lliure a la setmana era el diumenge, essent habitual també que algun d'aquests diumenges hagués de treballar. Va ser capaç de suportar aquesta situació fins a finals del 2005, data en la que els companys de l'empresa i ell mateix van decidir deixar de treballar els dissabtes i també permetre's, com a mínim, alguns dies de festa durant el Nadal i dues setmanes de vacances a l'estiu. És aleshores quan li comento a Pepe que aquest tipus de decisió és realment estranya en un context on tothom perseguia treballar més per guanyar més. Pepe reconeix que durant l'etapa d'expansió econòmica era molt temptador treballar dissabtes i dies de vacances perquè cada hora dedicada de més suposava aconseguir una gran suma de diners, i que al cap i a la fi, és el que van estar fent entre el 1997 i fins pràcticament tot l'any 2005. Però com a contrapart exposa la idea de que, encara que els marges de benefici i els sous eren molts alts, van adonar-se'n amb els companys de l'empresa de que passats els anys estaven més o menys en el mateix punt econòmicament parlant, però havent perdut molta vida, havent perdut molt temps treballant que mai podrien recuperar. Dit d'una altra manera, Pepe i els obrers de l'empresa van notar que pesava molt més en la millora de la seva qualitat de vida tenir un dia més de festa durant la setmana i més vacances a l'estiu i altres èpoques de l'any, que l'acumulació de riquesa material que els podia aportar el treballar més. Finalment, Pepe corrobora amb seguretat que no valia la pena guanyar tant si no podia estar amb la seva família per gaudir-ho.

L'inici de la crisi ha significat que Pepe hagi passat de cobrar sous mensuals de més de 2000 euros a aconseguir cobrar 1100 euros els mesos bons.

El nombre de treballadors de l'empresa s'ha reduït dràsticament i les feines que fan són temporals i precàries. Hi ha setmanes que Pepe se les passa sense treballar, i per tant, sense ingressar res. Això li provoca un sentiment constant d'angoixa ja que els dos fills viuen a casa i la seva dona no treballa.

Pepe assegura que cap treballador s'ha fet ric amb la construcció. El que Pepe vol dir amb això és que, acceptant que alguns obrers van aconseguir incrementar substantivament el seus ingressos durant quasi una dècada a partir de treballar moltes hores, transcorreguts els anys i a dia d'avui, la crisi ha pesat molt més. Els obrers que econòmicament estan millor en l'actualitat, senzillament es mantenen en una digne humilitat.

La següent secció contindrà ja un caràcter analític, ergo, tota la informació que hem aportat, sumada a les cites explícites de Jose, Armando, Pepe i d'altres obrers seran objecte de diagnosi. Recordem que, encara que s'ha afegit informació sobre l'estat actual dels informants, el capítol tracta específicament el període de temps que abraça la bombolla immobiliària.

Les colles.

Entenent la colla com un mètode d'organització molt comú en el món de la construcció i, especialment, en l'auge del sector, el que ens proposem ara és definir-la i delimitar-ne amb el màxim detall possible els eixos constitutius.

El primer que ha de quedar clar és que colla és un concepte informal, i que en el món de la construcció es pot referir a molts tipus d'organització grupal amb formes, dinàmiques i interrelacions diferents. Colla, generalment, és un terme que es refereix al grup organitzat de treballadors que realitzen una tasca concreta en el sí d'una obra. El número d'integrants d'una colla és entre 4 i 10, essent inusual que les colles estiguessin formades per més de 7 persones. Exemples poden ser: colles de pavimentadors, colles d'enrajoladors o colles de paletes. Hi ha certs oficis del sector de la construcció que per les seves característiques inherents demanen que s'hagi de treballar en colla. Recordem, per exemple que el paviment s'ha d'anar escalfant i modificant a la vegada. En canvi, altres oficis com el de pintor no reclamen necessàriament treball en grup, i per tant, les colles no són tan habituals.⁷

⁷Concretament l'ofici de pintor es realitza en colla segons la quantitat de superfície que s'hagi de pintar. Armando, per exemple, va passar gran part de la seva carrera laboral treballant per petits comerços. En

Durant el cicle alcista el funcionament habitual era que una empresa constructora que havia assumit un projecte d'obra de considerables dimensions subcontractés a colles per a que fessin una tasca molt determinada a un preu tancat. Per exemple, en la construcció d'una filera de blocs d'edificis, una colla podia ser contractada per enrajolar les plantes. Això significava estalviar feina a la plantilla de l'empresa que tenia encarregada l'obra⁸ alhora que, com sempre es treballava sobre preus tancats, també garantia que no hi hauria sorpreses pressupostàries. Un cop la feina era acabada, la colla cobrava. Després, internament, gestionava el repartiment dels diners. En una mateixa obra gran podien haver-hi diferents colles contractades, això suposava que depenent de les feines per les que havien estat contractades cada una, era possible que haguessin de coordinar-se. També es podia donar el cas contrari, que per les característiques tècniques de la feina que havia de fer la colla, no feia falta que es relacionessin amb ningú més que els propis membres d'aquesta i amb l'encarregat d'obra per alguna qüestió puntual. Aleshores entraven junts a la obra, es dedicaven a les seves tasques, paraven quan ho tinguessin acordat i marxaven junts quan haguessin acabat la jornada.

L'ofici de pavimentador era dels que, generalment, es treballava per colles. L'aplicació del paviment era la primera tasca que s'havia de realitzar en una obra, fins que no estava el solar pavimentat, no es podia començar amb la construcció de la infraestructura en sí. Aquest fet provocava que Jose i la seva colla treballessin sols en la majoria d'obres, quan ells havien acabat la seva feina i marxaven, els demás treballadors podien incorporar-se i realitzar les tasques corresponents. Durant el boom, la relació de Jose amb altres treballadors del món de la construcció es limitava pràcticament als companys de colla. Per altra banda, la colla de Pepe – formalitzada com empresa – es dedicava a la paletaeria. Ells treballaven simultàniament amb altres treballadors d'altres empreses en una mateixa obra, per tant havien de coordinar-se a l'hora de la realització de les tasques, un exemple seria que els enrajoladors no podien fer la seva tasca fins que no estigués cimentat el terra.

el seu cas podia treballar sol, no era necessari el treball de dos persones per pintar un petit local. Si el client encarregava pintar una gran nau industrial, aleshores si que es mobilitzaria una colla de pintors per a la tasca determinada.

⁸L'empresa contractant tenia els seus propis treballadors assalariats indefinits, però com només amb aquests no podia realitzar tota la feina que suposava la construcció de grans infraestructures, recorria a la subcontractació de particulars o empreses petites per tasques concretes. Igual que els subcontractats s'organitzaven en colles, els treballadors indefinits de l'empresa matriu també formaven una colla que es diferenciava dels treballadors que es contractaven temporalment per la feina en concret.

Un factor comú que molts treballadors insinuen és que la dinàmica de sobreproducció que imperava en el boom afectava substancialment tant a les relacions intercolla com intracolla. Jose reconeix que:

“Si teníamos que pavimentar 1000 metros cuadrados en 38 horas, pues estábamos ahí las 38 horas, y cuando acabábamos nos íbamos cada uno a su casa.”

Es contraposen aquí dos tendències, la primera és que al dedicar un gran número d'hores al treball, inevitablement els membres de la colla passaven molta estona junts, autoorganitzant-se, dormint a la obra, parant per menjar i fent possible que afloessin relacions de confiança. Però per altra banda, el fet de centrar tots els sentits a la feina en sí, provocava que es menyspreessin les interaccions que no estiguessin dirigides específicament a produir, per això també trobem colles en les que les relacions internes es limitaven quasi totalment a les interaccions estrictament necessàries per a poder optimitzar el temps de treball.

El resultat final era que les plantilles de treballadors en una obra, en general, acostumaven a estar realment fragmentades. Mentre que en la típica imatge d'una cadena de muntatge, en el mateix procés de producció, es poden visualitzar tots els treballadors com integrants d'un tot, en l'obra, especialment durant el boom, el que es percebien eren grups petits i separats, treballant intensament i procurant ser molestats el menys possible. Entre d'altres obrers, Jose confirma el que diem quan assegura que:

“Yo a la obra no iba a hacer amigo. A ver, que con muchos nos vemos por la calle y aún: “¡hombre! ¿Cómo estás?” y tal, pero allí íbamos a trabajar y a acabar lo antes posible. Piensa que era mucha faena eh.”

Com en molts grups humans, en les colles hi existeixen unes jerarquies, uns tabús, unes normes escrites i no escrites, unes relacions de poder, uns lideratges i unes prohibicions, entre d'altres regles que determinen el que hauria de ser l'adequat funcionament del col·lectiu. Sempre en coherència amb aquestes regles, la colla s'autoorganitzava no només en la repartició de les retribucions, sinó també en la distribució de feines, en la divisió de despeses vinculades a l'activitat laboral, en la gestió dels conflictes interns, en les decisions sobre noves incorporacions o en la dissolució de la mateixa colla.

Per exemple, en el cas de Pepe, ell i el seu soci, en tant que copropietaris, eren els que decidien si es contractava a algú més per una feina en concret. Pepe explica que en molts casos recorrien a contractar a coneguts de confiança. El motiu era que com havien de treballar en colla, el fet que una persona entrés a formar part del grup amb l'aval d'algun dels membres

ja pertanyents, garantia que es disminuïssin els riscos de possibles conflictes o mals comportaments de la nova incorporació.

La colles poden estar legalitzades en forma d'empresa o no, i que ho estiguin té conseqüències més enllà de les estrictament formals o legals, les quals s'han de tenir molt en compte. Una colla legalitzada en forma d'empresa podria ser la de Pepe. Recordem que l'empresa de Pepe era petita, ell a part de les funcions d'administració i gestió d'empresa també desenvolupava el paper de paleta, junt amb els altres treballadors. L'empresa de Pepe mai ha passat de més de 10 assalariats. Com ell és el propietari, ja apareix automàticament una diferència en termes de jerarquia dins de la colla, ell i el seu soci tenien l'última paraula a l'hora de decidir quins projectes d'obra acceptaven o si feia falta contractar a algú. Les relacions personals també tenien un pes específic, els treballadors que portaven més temps treballant en l'empresa, i que per tant disposaven de més experiència i tenien una relació consolidada amb Pepe, tot i no ser propietaris, tenien més capacitat d'influència en la presa de decisions, el mateix Pepe deia que *"quieras o no, siempre escuchas más a unos que a otros"*. Els treballadors nous o inexperimentats, per contra, havien d'assumir el rol de manats, tant en les tasques que havien de fer com a l'hora de repartir les retribucions. Pepe diu que, a part de les típiques discussions que es donaven habitualment, mai ha tingut greus conflictes entre els seus companys de colla.

Fins ara hem aprofundit en la colla de Pepe, que tenia un format d'empresa legalitzada, però també hi havia colles unides per vincles informals. Per començar, quan una constructora encarregava una feina a una colla que no estava formalitzada com a empresa, la naturalesa legal del tracte laboral acceptat per ambdues parts podia variar molt. Mentre que en l'exemple anterior hi ha un document que certifica que la part contractada és l'empresa de Pepe i la part contractant és la constructora en qüestió, per a les colles informals hi havia l'opció de que el treball es fes en negre, que en el contracte tan sols figurés un membre de la colla, encara que després la feina la realitzessin tots, o que hi hagués un contracte per a cada un dels membres de la colla. Alhora, les relacions intracolla no tenien una columna vertebral que servís de referència indiscutible per a tots els integrants. Mentre que en la colla de Pepe els rols s'organitzaven a partir de l'obvietat de que, en tant que propietaris, Pepe i el seu soci eren els caps, una colla informal és una simple agrupació de persones sense marcs legals, ergo les relacions seran molt més fluctuants i variants. Aquestes dependran més de la personalitat de cada un dels membres, de les relacions anteriors entre ells, de les mateixes dinàmiques de treball, dels vincles de confiança, de com es resolguin els possibles conflictes que puguin sorgir, etcètera. Una colla informal té naturalesa interna molt més flexible, a més, com la vinculació a la colla és merament voluntària i no està emprada en cap contracte, és molt més

habitual que hi hagi abandonaments i incorporacions segons les necessitats de cada un dels individus i de la mateixa colla.

La colla de pavimentador de Jose era informal, ells no formaven part de cap empresa, eren contractats com a grup per empreses constructores que volien pavimentar un terreny. Jose explica que al llarg dels anys del boom van anar passant diferents persones per la colla, recordem que ell va deixar la colla i la pavimentació anys abans de que esclatés la bombolla, per anar a treballar a un bar. Amb alguns companys de la colla va fer més amistat, amb d'altres no. Entre tots decidien quins treballs acceptar, com organitzar-se a l'hora de treballar, com es repartien les despeses de desplaçament, com es repartien les retribucions, etcètera. En el cas de la colla de Jose no hi havia un propietari legal. Depenent dels integrants, les relacions entre ells i les característiques contextuais de cada moment l'exercici de presa de decisions podia variar substancialment.

Les relacions entre colles estaven fortament determinades per la inserció d'aquestes en un sistema de relacions estructurals dominat per la fragmentació, la competitivitat, l'utilitarisme i l'individualisme. Santi⁹ explica com aquestes dinàmiques generaven mals ambients en les obres grans, en les quals treballaven moltes colles a la vegada:

“Sí, sí, ya te digo, se puteaban, pero puteaban de verdad... el que lleva la grúa, por ejemplo, que es de la empresa que hace la construcción, que también le tiene que servir al otro [al de una colla subcontractada], y el otro le dice: “oye tráeme el cemento a la 4ta planta” y el de la empresa dice: “ya te lo traeré.” Y es al último que sirve, ¿entiendes? Porque es de otra empresa, y a veces hasta se lo roneaban, “pues ahora te esperas, que me voy a tomar un café y te lo subo” claro el otro a lo mejor perdía una hora de su trabajo porque no le servían. Eso existía, eso también existía bastante. Tú tenías cualquier duda o cualquier lo que sea, y era complicado tener a alguien que te ayudara, en la obra. Sobre todo si eras de una empresa de fuera.”

Per entendre la transcendència dels efectes del treball en colla durant el boom, no hem d'oblidar que encara que la colla és un grup amb una clara declinació i utilitat laboral, les dinàmiques internes que es generin dintre d'aquesta afectaran també al treballador en tant que subjecte social. Dit d'una altra manera, no podem caure en l'error de pensar que la colla

⁹Santi té 35 anys. Porta treballant a l'obra des de molt jove. Ha desenvolupat tot tipus d'oficis. Al ser tan jove, el seu relat no ens resulta tant significatiu com el d'altres treballadors. Per contra, Santi té una enorme experiència en el sector de la construcció, aquest fet sumat a la seva reconeguda i activa adhesió a la CNT, el situen com a un valuós informant indirecte.

– ni cap altre element propi de l’activitat laboral de l’obrer – tindrà impacte en la persona només en tant que treballador. Els ambients i les formes d’organització de les obres també afectaran a les motivacions, preocupacions, malestars, pressions i plaers un cop el subjecte abandoni el seu lloc de treball.

L’impacte del cicle alcista en la vida dels obrers.

Aquest és un text que parteix de la idea de que la posició en l’estructura econòmica és un clar determinant de la consciència social i els posicionaments polítics dels subjectes, ergo les condicions de producció dels treballadors de la construcció són un punt que esdevé clau per a l’anàlisi i la posterior comprensió de la quotidianitat dels nostres informants. Corroborant les tesis de Marx i acceptant l’evidència de que la simple condició d’explotat dictamina gran part de les condicions materials – i automàticament mentals – de la persona, aquí el que pretenem és fer un pas més enllà en la complexitat de l’anàlisi. A part de mostrar i denunciar les paupèrrimes condicions de treball dels obrers – fins i tot en l’època de bonança –, també ens centrarem en dissecar la més usual, i a priori intranscendent, quotidianitat laboral. Dit d’una altra forma, ens interessa tot el que el treballador feia en un dia laboral corrent: els objectius que li marcaven, la companyia que tenia, els descansos que es prenia, el ritme que portava, les pressions que sentia, el moviments que realitzava, l’espai que ocupava, els factors que li molestaven, els ambients en els que treballava... Hem de comprendre bé tots aquests detalls, perquè quan un treballador viu aquestes experiències durant més de 10 hores al dia, dia rere dia i mes rere mes, durant més de 10 anys, el que està fent és, ni més ni menys, que crear-se a si mateix com a subjecte. Aquest procés és el que Marx (1989:7), en un sentit ampli, anomena com la producció social de la vida de les persones, determinada en gran part per les relacions de producció que ordenen la vida dels subjectes concrets.

L’ambient a l’obra en el cicle alcista responia fidelment al valor que es propugnava estructuralment. La dinàmica de creixement econòmic desenfrenat que es va viure durant el període 1997 - 2007, necessitava nodrir-se d’una productivitat igualment desenfrenada. La consigna en la qual s’assentava el creixement del sector de la construcció i, per tant, tota l’activitat econòmica lligada a aquest era la de “el preu dels immobles sempre pugen”. El preu artificial i constantment inflat era un atractiu irebutjable per empreses constructores que, a partir de l’accés a crèdit, podien edificar grans infraestructures amb l’únic objectiu de vendre-les per apropiarse de temptadors marges de beneficis. Com abans s’acabés l’obra, abans es podia finalitzar l’operació de venda i abans es podia aconseguir el guany. Era una lluita a contra rellotge en la que una gran quantitat d’agents del sector privat es dedicaven a planificar,

construir i vendre projectes, repetint el cicle totes les vegades que fos possible. Per a que les empreses poguessin extreure el màxim de benefici de la dinàmica de bonança econòmica calia complir un requisit imprescindible, l'augment de la productivitat al màxim exponent. La lògica del sobreexcés va afectar també – positivament – als sous dels treballadors. Els obrers, però només podien accedir les elevades nòmines – o retribucions en negre – si complien la premissa sagrada de dedicar el màxim d'esforç i temps en produir. Després d'una vida dedicada al seu ofici, tenien davant la possibilitat d'accedir a sous que mai havien imaginat que podrien aconseguir. En aquell context, l'alta política nacional clamava i es vantava del “miracle econòmic espanyol”¹⁰ o de que “España estaba en la Champions League de l'economía”¹¹, i els obrers se'n sentien part.

L'exemple paradigmàtic d'aquest sentiment de simpatia i pertinença al boom econòmic són les explicacions nostàlgiques de Jose sobre el dia a dia dels anys abans del crash, concloent que encara que actualment tingués l'alternativa de treballar menys hores al dia guanyat menys, *“con los ojos cerrados”* tornaria a aquells temps. Pepe i Armando, tot i mostrar més reticències que Jose en front a les dinàmiques del boom, també estaven orgullosos de l'estil de vida que portaven aleshores. Concretament, Armando recordava amb certa nostàlgia que ell, tot i treballar moltes hores podia *“comprar-me una casa mejor, comprar-me un coche, otras cosas, gastabas el dinero el fin de semana o en vacaciones sin estar-te de nada, sabias que a tus hijos i a tu esposa no les faltaba de nada... Era otro tiempo”*.

Marco¹² és un altre obrer que en un dels fragments de l'entrevista sent enyorança quan recorda l'estil de vida que reproduïa en l'auge de la construcció: *“Joder eso fue... si es que no vivía ni en Terrassa yo. Si yo vivía fuera, yo me he tirado 7 años sin ver a mis padres porque ganaba mucho dinero. Al tener dinero tu ya vives otra vida. No y te lo digo de corazón, eh. Yo cuando tenía dinero a mi madre la veía muy poco, yo tenía mi casa en Albacete y tenía mi casa en Gerona... Ahora ya no eh, ahora ya no lo tengo. Y de vez en cuando bajaba y le decía: ¿Mama, como te va? Y le daba dinero a mi madre y yo me piraba. Con mi coche, yo tenía un pedazo de córdoba que flipas. Un coche, y... vivía mi vida, ganaba dinero”*.

¹⁰ Lema abanderat pel president del govern de la VI i VII legislatura, concretament José María Aznar, pertanyent al Partit Popular.

¹¹ Lema abanderat pel president del govern de la VIII legislatura, concretament José Luís Rodríguez Zapatero, pertanyent al Partit Socialista Obrer Espanyol.

¹² Marco té 43 anys, treballava en l'ofici de l'alumini. La seva fitxa com a informant paradigmàtic serà introduïda en el següent capítol.

Per últim, són molt interessants el testimonis d'Alfonso¹³ i de Juan¹⁴ que, respectivament, asseguruen que durant el boom de la construcció *“vivíamos como marqueses”* i *“he llegado a ganar 9.000 euros en un mes, la cosa iba muy bien.”*¹⁵

Traduït en la rutina diària dels treballadors, sentir-se part del cicle alcista també implicava retribucions de més de 3.000 euros mensuals i el corresponent augment de la sensació d'estatus social que es plasmava en l'encariment dels trens de vida d'aquests subjectes. I com l'expansió econòmica va afectar a molts més sectors que el de la construcció, coneguts, amics i familiars propers als obrers també s'inserien en el cicle positiu del creixement de l'economia nacional. És mitjançant aquest sistema intersubjectiu de creació de perspectives de vida fonamentat en unes relacions de producció molts concretes que, finalment, no s'acabés concebant com una opció raonable conformar-se amb menys, això significava deixar passar una oportunitat massa fàcil i temptadora. L'altre cara de la moneda era que tots els obrers, per accedir a aquests estils de vida tan desitjats, havien de patir unes fortes condicions d'explotació.

És en aquest punt quan introduïm un concepte que serà essencial per entendre l'ambient a l'obra i els impactes de dit ambient a les esferes extralaborals, el treball per metres. La metodologia del treball per metres o treball per obra en el món de la construcció és l'equivalent al treball a preu fet – o més conegut en la seva terminologia castellana, *“trabajo a destajo”* – en altres sectors com, per exemple, l'agrícola. Mitjançant aquest tipus de contracte, s'estableix una relació directament proporcional entre el salari i la producció, desvinculant-ne la variable temps entesa com a jornada laboral d'assistència obligatòria. En poques paraules, el salari que cobren els empleats depèn directament de les unitats produïdes u obtingudes. El procediment habitual en el món de la construcció és establir un preu fix per metre, per exemple, X euros per metre enrajolat, enguixat o construït. També podem trobar casos en els que el preu no es vinculi estrictament al metre, però en els que es segueixi mantenint la idea

¹³ Alfonso té al voltant de 45 anys, treballava en l'ofici de la paleteria.

¹⁴ Juan té al voltant de 50 anys, treballava de pintor.

¹⁵ Dels fragments que hem transcrit en el text hem tenir en especial consideració dos factors. El primer és que a cap treballador li passa per alt que l'efecte mecànic del cicle d'auge econòmic va ser la posterior crisi. Els obrers, amb més o menys profunditat, són coneixedors dels efectes de les fluctuacions del capitalisme global en el sector de la construcció. Per aquest motiu tota la simpatia mostrada per l'època d'auge està filtrada pel fet de que les entrevistes s'han realitzat en etapa de crisi. Estic segur que si haguéssim tingut la possibilitat de realitzar entrevistes amb els mateixos obrers a l'any 2004, les expressions d'entusiasme i orgull serien més intenses. En segon lloc, és molt significatiu que gran part dels arguments que presenten els treballadors per justificar el benestar que gaudien l'interval de temps del boom estiguin fonamentats en la riquesa material. Més endavant, en aquest mateix capítol examinarem aquesta qüestió en profunditat.

essencial del treball per obra. Un exemple seria el d'encarregar a un pintor industrial que pinti una nau sencera acordant un preu fix total i pagant al treballador un cop finalitzada la tasca.

Els motius per als que volem remarcar el treball per metres com a objecte d'imprescindible anàlisi per entendre la quotidianitat dels treballadors de la construcció durant el cicle alcista són els següents:

- Per aconseguir apropiar-se de grans beneficis a partir de la venda de bens immobles l'hiperproductivitat era un ingredient clau. Com abans es finalitzés l'habitatge o la infraestructura determinada, abans podia ser venuda.¹⁶ Era en els marcs de la bombolla immobiliària i les dinàmiques impulsades en aquells anys on el treball per metres tenia el millor espai per proliferar. No és casualitat que molts dels treballadors de la construcció reconguin que, abans de l'etapa de creixement desenfrenat, el més normal fos que et contractessin per hores i no per metres, fet que va anar canviant totalment a partir del 1997 aproximadament.
- Com a efecte directe del punt anterior, absolutament tots els informants amb els que s'ha tractat han treballat per metres en alguna ocasió entre els anys 1997 i 2007. És més, en la majoria de casos, el treball per obra era l'activitat habitual dels obrers i el que era inusual era que fossin contractats per hores. Podia ser que directament només acceptessin contractes per metres, però també hi havia altres opcions, com els treballadors que en el seu contracte estava estipulat un sou fix per hores, però amb important plusos segons objectius, o, també molt freqüent, que el treball per metres es fes en negre.
- El treball per obra, a part del valor de representativitat que té com a metodologia de treball àmpliament estesa en el cicle alcista, també té un valor teòric com a paradigma de les condicions laborals que s'impulsaven durant el boom de la construcció. Per això, analitzar en profunditat el treball per metres no només significa conèixer en què gastaven la major part del temps del dia la gran part dels obrers que s'ha entrevistat, sinó fer visibles els valors hegemònics, les relacions de poder estructural i les formes de violència simbòlica que imperaven en l'auge del sector de la construcció.

¹⁶Recordem, però, que una de les característiques fonamentals del boom de la construcció era la venda de bens preexistents, això significa que molta de la riquesa va ser acumulada a partir de l'especulació amb infraestructures que encara no havien estat construïdes. En molts casos, la pressió per a produir ràpidament venia un cop el projecte del bé immoble ja havia estat revengut dos o tres cops.

La majoria dels models explicatius del treball per metres s'han elaborat en els marcs de les ciències econòmiques o del dret laboral, tant en un cas com en l'altre es parteix sempre de visions supeditades als supòsits ontològics de l'escola neoclàssica. Aquesta vinculació ideològica és bastant presumible, ja que la mateixa essència del treball per metres està fortament vinculada a idees essencials de l'economia d'empresa, com per exemple la productivitat, els costos laborals o el creixement econòmic. Com ocorre en la construcció de qualsevol teoria relacionada amb l'economia política, sempre hi ha una sèrie de pressupòsits que s'assumeixen i es naturalitzen en el sí d'una cosmovisió determinada. Les elucubracions sobre els avantatges del treball per metres tan presents en el boom econòmic no són una excepció, i és que quan estudiem aquest tema des de les mirades pròpies de la ciència econòmica o el dret laboral estem sempre remetent-nos, ja sigui conscient o inconscientment, als eixos fundacionals de la metateoria de l'economia política neoclàssica, i per extensió, al paradigma hegemònic vigent, el neoliberalisme, el qual és un hereu directe del neoclassicisme. Aquests avantatges que es subratllaven són:¹⁷

- La millora de la productivitat: El treball per obra augmenta la productivitat degut als incentius que té el treballador a realitzar la major quantitat d'unitats i així accedir a la retribució acordada en el menor temps possible. Amb el treball per metres s'eliminen completament les estratagemes, trapes o trucs que l'obrer pot tenir temptació a fer per a poder cobrar sense esforçar-se al màxim en la seva tasca. Dit sense eufemismes, s'aconsegueix sotmetre'l a un intens estat d'explotació.
- La disminució dels costos laborals: El treball per metres permet que només es pagui el que l'obrer produeix efectivament. D'aquesta manera s'aconsegueix eliminar els pagaments per temps morts, com sí que passa en el treball per hores. L'empresa com a persona jurídica també tendirà a escollir racionalment les opcions que maximitzin la seva utilitat individual, el treball per metres, és per tant una alternativa considerable ja que aporta aquests beneficis.

¹⁷Hi ha dues premisses, les quals es complien amb certa fidelitat durant el cicle alcista, que s'han de mantenir per a que les avantatges que des del neoliberalisme s'atribueixen al treball per metres siguin efectives, aquestes són:

1. Les corbes d'oferta i demanda de treball estan en perfecte equilibri.
2. El sector està en un context de creixement econòmic nacional, el qual és socialment desitjable mantenir.

- La flexibilitat: Degut a la temporalitat dels contractes per obra, l'empresa té molt més marge de maniobra a l'hora d'incorporar més o menys personals segons els projectes d'obra. També s'argumentava que el treball per metres fomentava l'empoderament del treballador en la gestió del seu propi temps. Marco, per exemple, reconeixia que durant el boom, guanyava tant i hi havia tanta feina que, quan començava l'estiu, es podia permetre prendre's uns dies de descans per llogar un apartament a la platja i marxar allà amb la seva parella. A priori, els contractes per metres permetien que l'obrer s'apoderés de la sobirania de decidir quina part del seu temps vital dedicava a intercanviar la seva força de treball per un salari, sense un horari rígid preestablert que el lligués a una rutina inescapable. Més endavant problematitzarem la noció de flexibilitat i aquesta suposada sobirania.

Dels tres avantatges descrits, s'arriba a la conclusió de que, el que era totalment intolerable, era que algun obrer pogués sortir-se dels marc de l'hiperproductivitat.¹⁸

Els beneficis de grans empreses, els interessos de certs homes de negocis que s'aprofitaven de l'auge econòmic, el prestigi polític de certs partits, les demandes de certs grups d'interès, l'acumulació de capital per part d'entitats bancàries, depenien d'això.¹⁹ Els altaveus que escampen el discurs hegemònic, sempre a favor d'uns certs sectors privilegiats de la societat,

¹⁸El treballador per hores està obligat a assistir presencialment 8 hores al dia al seu lloc de treball, fet que fa que tinguin molts menys incentius per a incrementar el ritme de producció. Fins i tot, seguint els preceptes del neoliberalisme es podia arribar al punt de sospitar que el treballador per hores, després d'una valoració racional i amb la voluntat d'extreure el màxim d'utilitat individual de la seva situació laboral, podia arribar a la conclusió de que l'equilibri que més benefici total li aportava era el de realitzar just la feina mínima acceptable per no ser acomiadat, accedint exactament a la mateixa retribució que si s'hi esforçés més. En el context socioeconòmic de l'auge de la construcció, el principal avantatge que podia tenir el treballador per hores era la seguretat que li atorgava el seu contracte fix, mentre que el treballador per metres no deixava d'encadenar contractes per obra, ergo temporals. El fet és que, en el concret context de la bombolla immobiliària, hi havia tanta demanda de força de treball que la seguretat que oferia un contracte fix e indefinit no era un actiu que tingués gaire pes alhora de valorar entre diferents ofertes de treball. El treballador per metres, a part de la mateixa seguretat que el treballador per hores, tenia la possibilitat d'incrementar els seus esforços al màxim i allargar la seva jornada laboral diària per aconseguir la remuneració corresponent en el menor temps possible, després signant un altre contracte per metres podia repetir la mateixa fórmula i així acumular remuneracions que acabaven significat les famoses brutals mensualitats dels treballadors, això sí, treballant una barbaritat d'hores i dedicant-hi una intensitat i desgast inhumà.

¹⁹És molt curiós com molts dels obrers de la construcció entrevistats citen a Florentino Pérez per denunciar els privilegis de certs sectors de la societat, concretament Alfonso assegurava que: *"Florentino se hizo de oro y ahora – con la crisis – no le ha pasado nada. De estos ha habido muchos, trabajaban aquí cuando la cosa iba bien y con las crisis pues han chapado y se han ido. Esta gente tiene contactos y pueden hacer estas cosas. En el último Barça Madrid, Florentino y Rajoy sentados juntitos, será por algo, ¿no? Y digo Florentino no porque sea del Barça eh, porque Núñez en el Barça, más de lo mismo."*

es van activar; es va començar a etiquetar de ganduls²⁰ a tots els que no es sumaven a la voràgine de treball desenfrenat, destacant tan sols la part “positiva” a la que es podia accedir, és a dir, l’estil de vida consumista igualment desenfrenat i amagant els impactes en la salut física i mental que suposava tal pressió en la feina durant tantes hores seguides.

¿Com era, però, el dia a dia del treballador per metres? Si volguéssim resumir-ne les principals característiques destacaríem les següents: jornades laborals que podien arribar a les 48 hores seguides, viatges constants arreu del territori espanyol i a l’estranger, desgast físic desmesurat en el lloc de feina, sentiment de pressió constant per mantenir un nivell de productivitat elevat durant tota la jornada laboral i, per últim i com a objectiu final justificador, sous mensuals de 2000, 3000 o 4000 euros. No pretenem afirmar que en tots els llocs de treball de la construcció durant l’etapa d’auge coincidissin al mateix temps totes les singularitats anomenades, senzillament, a mode de tipus ideal, destaquem aquesta enumeració de característiques com a principals fets diferenciadors que els mateixos obrers subratllen, apuntant que mai s’havien donat amb tanta intensitat en cap altre ofici del sector de la construcció en què ells haguessin treballat al llarg de la seva vida. Marco corrobora amb el seu relat les característiques enumerades del treball per metres:

“Trabajaba a saco, trabajaba a tope y cantidad. Un constructor hacía un bloque de pisos y no iba a poner ventanas de madera, ya ponía ventanas de aluminio, blanco y con cristales de cámara. Y se notaba que ganaba mucho dinero, Xavi. Yo he llegado a ganar, y no te miento eh, pues 600 o 700 euros a la semana, y no te miento. Eso sí, pero currando como nunca y montando bien las cosas.

Són moltes les formes de violència concretes, impulsades per unes relacions de producció determinades, que han hagut de suportar els treballadors de la construcció al llarg del boom, les més evidents: les llargues jornades laborals, les lesions cròniques o la pressió incessant per augmentar la productivitat. Més enllà, hi ha altres formes de violència més subtils que s’han de

²⁰La utilització del terme gandul com a crítica, amb evidents connotacions negatives, respon a la centralitat nuclear que el concepte “treball” té en les societats occidentals. Naredo (2002:36) fixa el treball com una categoria profundament històrica. Ell identifica que el concepte de treball vinculat a la raó productivista i a la creació de riquesa, que avui ens sembla natural e invariable, va néixer, en realitat, al voltant del segle XVII. Els enfocaments d’economia clàssica – però també els socialistes –, han participat en la universalització de la idea de treball que impera en el present. Avui hi ha una gran càrrega moral en el treball com a pràctica indefectiblement dignificant, fins i tot l’arquetip de ciutadà de bé, passa sense excepcions per una dedicació total al treball. Per aquest motiu, ser etiquetat de gandul crea tan rebuig, i més, si el rebre aquesta etiqueta succeeix en un context socioeconòmic alcista, en el que es reforcen i es potencien els vincles que Naredo ha explicat que hi ha entre el treball, la raó productivista i la moral.

tenir presents: individualització de les tasques, frenètica competència entre obrers, atomització de les relacions entre companys, impossibilització per a realitzar accions col·lectives e incapacitació a l'hora de mobilitzar-se políticament. Ara presentarem els fragments dels relats dels obrers en què ells mateixos, amb una voluntat de denúncia més o menys ferma, es queixen d'aquestes formes de violència esmentades.

Comencem l'anàlisi dels ambients de treball centrant-nos en una de les característiques més destacades, ens referim a la connexió entre la pressió per produir i l'alt grau d'individualització en la realització de les tasques, les quals es podien percebre especialment en els obrers que treballaven per metres. Veurem com, consegüentment, hi havia una degeneració i empobriment de les relacions laborals i personals entre els treballadors de la construcció. Probablement, dels obrers entrevistats, el que ens aporta una explicació més reveladora és Santi:

“En una obra se veía muy bien los que iban a horas y a metros. Los que iban a metros cobraban mucho más, pero es que trabajaban mucho. Eran esclavos, tú ibas a una obra y parecía eso una pirámide de Egipto. Solo les faltaba un tío con el látigo. Allí donde mirabas, ibas a un andamio y veías a gente poner tochos como si no hubiera mañana [...] Tú sabes muy bien cuando uno va a metro y cuando no, porque [los que van a metros] van a fuego, van a fuego [trabajan con máxima intensidad]. Y yo que siempre he sido muy inquieto y preguntaba a todo el mundo, me iba a uno y le preguntaba: “Oye, ¿esto cómo lo haces y tal?” y me daba cuenta que se incomodaban con mi presencia, que no les dejaba trabajar, claro, él estaba trabajando y le estaba haciendo perder el tiempo. Pues eso, yo iba allí y preguntaba: “¿y esto, cómo lo haces tú? ¿Y cuanto cobras los metros?” Y... les incomodaba mucho incluso la compañía... Ellos llegaban y se ponían su radio, cerraban la puerta, y ellos solos, sin nadie. Y los que iban en colla, 4 o 6, una colla de una empresa para subir paredes, entraban todos juntitos y salían todos juntitos, y ellos se repartían la pasta y no sabías ni lo que cobraban, ni lo que hacían, ni siquiera para qué empresa trabajaban. Claro, no te planteas en ningún momento reivindicar nada con ellos, no podías ni hablarles.

Tal i com hem esmentat ja algun cop, l'obrer per metres rebia constantment incentius que el pressionaven per a que augmentés al màxim els esforços a l'hora de produir. Per a poder complir aquest objectiu, resultava necessari eliminar de la rutina laboral diària les costums, hàbits, imprevistos, companyies o qualsevol altre factor que pogués significar un obstacle per a mantenir l'alt ritme de treball i així poder dedicar l'atenció exclusivament a enrajolar, aixecar parets, enguixar, restaurar, pavimentar, asfaltar, pintar o fos la que fos la seva tasca. Tots els

espais de temps en què l'obrer podia socialitzar amb els companys de colla, ja fos parlant als descansos, esmorzant o dinant, o senzillament compartint moments i experiències mentre treballaven, quedaven sinó eliminats, bastant reduïts, perquè significaven una disminució de l'atenció en la producció. Encara que els sous pagats per empreses eren realment alts, els treballadors de la construcció i, específicament els que treballaven per metres, estaven en una clara situació d'intensa explotació.²¹ L'opressió en el treball quedava catalogada no com a una imposició de l'encarregat de l'obra i ni molt menys com a una forma de violència sistèmica, sinó com fruits d'una elecció individual, racional i lliure.²² Parafrasejant a Santi, si els treballadors a les obres semblaven esclaus a les piràmides d'Egipte, era perquè ells ho havien volgut així.

Pepe ens aporta un testimoni directe de les pressions que ell mateix sentia quan treballava durant el cicle alcista, fent alhora una comparació entre el treballador per metres i el treballador per hores:

"Cuando un trabajador iba por horas se le decía que tenía que poner tantos ladrillos en estas horas, si tú tenías que trabajar 8 horas y poner 300 ladrillos, y a las 4 horas veías que ya llevabas 220, las últimas 4 podías bajar el ritmo. Además, a las 8 horas tú dejabas de poner ladrillos hubieras puesto o no los 300. Trabajar por metros era diferente, tú cobrabas dinero por metros, y si los ponías antes, pues te ibas antes. Pero es que además, si tú conseguías hacerlo muy rápido y conseguir poner los 300 ladrillos en 4 horas, cobrabas en 4 horas lo que tendrías que cobrar en 8. Esto fue la clave del boom. El trabajar por metros fue clave para que se construyera tanto, era lo más habitual y más rentable. Estabas todo el tiempo contando los ladrillos en dinero. Además como se cobraba mucho el metro, claro, salía a cuenta hacer horas extra, muchas."

²¹Entenem l'estat d'explotació en estrictes termes marxistes, que és quan l'obrer, amb la seva força de treball, genera molt més valor afegit del que percep en les remuneracions mensuals. Aquesta diferència entre el valor creat i cobrat és la plusvàlua, i l'exemple més clar de les grans plusvàlues que s'apropriaven els empresaris en el sector de la construcció durant el cicle alcista és que una tasca podia ser subcontractada fins a tres cops, emportant-se tots els intermediaris el seu benefici corresponent.

²²Soto i Valente (2005:497-506) defineixen la teoria de jocs com a una àrea de la matemàtica aplicada que útil per estudiar interaccions en estructures formalitzades d'incentius, aplicant-la al nostre cas i integrant-la en el marc que contempla el poder estructural com a creador de les regles del joc, es pot observar com s'engendren les estratègies conductuals òptimes, així com el comportament racional d'individus en situacions en les que la competitivitat i la desconfiança imperen. Aquests mecanismes cognitius acaben mostrant-se còmplices amb les dinàmiques que reproduïen les desiguals relacions de poder pròpies del sistema capitalista. Els obrers conclouien racionalment de que l'opció que més utilitat els hi aportava era reforçar l'equilibri de la desconfiança, actuant sempre des de posicions oportunistes que promouien les lògiques de competència i erosió de les relacions entre companys. La complicitat que els obrers acabaven mostrant en vers a les dinàmiques que els oprimien representaven una forma de violència simbòlica especialment perversa.

Armando, fa una reflexió en els mateixos termes que Pepe:

“A mí me decían que tenía que pintar una casa, y me pagaban por ejemplo 1000 euros por todo el trabajo. Pues como antes estuviera mejor, porque al propietario le interesaba venderla. A lo que a ti te obliga esa situación es a acabar la faena rápido y casi de cualquier manera, porque además, cuando acabes esta tendrás otra, yo no lo hacía porque tenía que trabajar en la empresa, pero si te dedicabas sólo a estas faenas, te sacabas 2000 euros en dos semanas.”²³

Una característica comú de Pepe i d'Armando és que ambdós van percebre la violència que inherentment composava la metodologia del treball per metres, i en extensió, les lògiques estructurals en les que s'havien vist submergits durant l'auge de la construcció. És cert que cap dels dos va desenvolupar una actitud enterament contrahegemònica, i van acabar sent arrossegats per l'onada de sobreproducció, però, per exemple, Armando assegurava que:

“Lo que más me cabreaba de eso era que como todo el mundo quería acabar rápido, el propietario para vender y el trabajador para cobrar, la calidad acababa siendo muy mala. A mí pintar me gusta, yo disfruto pintando ¿sabes? Yo siendo pintor, una faena la quiero acabar bien, con sus retocados, algunas decoraciones, líneas de separación, que queden bien los marcos, dejándolo todo bonito y perfecto. Yo antes siempre trabajaba así, pero durante el boom era diferente... durante el boom yo pintaba a lo bruto, acabando lo antes posible para cobrar, y total, eso era lo que me pedían. Pasaba el encargado y me decía que sí, que muy bien, que ya estaba bien, me pagaba y adiós. Y mira en mi caso aún, porque si está mal pintado pues mira, queda feo y ya está, pero si eres paleta y tienes que levantar una pared de una casa, pues ya me dirás tú a mí, la casa cae...”

Per altra banda, Pepe resumeix la voràgine de sobreproductivitat del cicle alcista d'aquesta manera:

“La ansiedad esa por trabajar ¿sabes? Y claro, al tener más dinero los obreros también gastaban más, por eso yo siempre he dicho que era mejor no meterse en promociones muy grandes. Vale que entonces no pudiéramos ganar tanto dinero como los que sí se metieron, pero esos que ganaron tanto son los que están peor ahora, pobres. Yo creo que el trabajo por metros era algo que se debería haber prohibido, no era sano ese ritmo, no era normal. Esta

²³Un altre exemple és el de Juan. Ell té 49 anys. Tenia una empresa de juntes de dilatació i manteniment de ponts. La seva fitxa serà introduïda en el tercer capítol. En la seva entrevista, ell explica experiències que ratifiquen les paraules de Pepe o Armando: *“En mi faena muchas veces nos pedían que se tenía que hacer un puente en tantos días porque venía no sé quién a inaugurar-lo y el puente tenía que estar acabado. Y si el puente tiene que estar para dos días, pues dos días seguidos trabajando hasta que el puente este.”*

gente en muy poco tiempo conseguía mucho dinero pero se destrozaba la espalda, las piernas, los brazos... ¿y para qué? Para después quedarse lisiados de por vida, aparte de acabar en el paro." Finalment conclou dient que *"se trataba de perder vida a cambio de dinero."*

L'evidència que ens trobem és que Armando i Pepe van seguir desenvolupant les mateixes actituds que fomentaven una competitivitat i individualisme ferotge²⁴ tot i saber que aquells ambients de treball que ells estaven reproduint beneficiaven, principalment, a certs sectors privilegiats de la societat, mentre que a ell els deixava, a part d'uns sous considerablement alts, un malestar i un desgast físic molt aguts. Davant de la pregunta de "¿Perquè?, ¿Perquè si veieu que aquelles formes de treball us estaven fent mal les seguíeu fent?" La resposta d'Armando és *"es que eso era lo que hacía todo el mundo."*

Des d'aquesta simple resposta arribem a la potent capacitat del poder estructural de crear realitats simbòliques en les que les racionalitats interactives que desenvolupen els obrers acaben reproduint les relacions d'explotació. La que es percebia com a millor estratègia de vida a nivell individual per als treballadors, no es corresponia a la millor estratègia a nivell col·lectiu. Hem de partir de la base que en els anys d'auge regnava un equilibri de la desconfiança. Existien molt pocs entorns lo suficientment estables per a poder crear xarxes de suport mutu. Probablement els únics grups d'ajuda i cooperació entre treballadors eren les colles, tot i així, moltes també estaven governades pels valors hegemònics de la competitivitat i l'individualisme, d'aquí es deduïa que, en el comentat entorn d'oportunisme, els obrers que intentaven actuar buscant el benefici col·lectiu eren etiquetats d'ingenus o tontos. Les estructures imperants filtraven el comportament per a que es moguéssim sempre dins dels marcs de l'egoisme, l'avarícia, l'estafa o l'engany.

Recorrem al testimoni d'en Pere, un home ja jubilat que havia treballat de paleta, però que el boom el va viure com a gestor en una immobiliària. Ell explicava el següent:

"Un dia un home em va dir: " la construcció és com un riu d'or, i tu tens una galleda, si vols, la poses al riu [fent el gest d'omplir la galleda al riu] i els que no la posen és que són tontos." Al final els tontos han estat els que la van posar."

²⁴No seria just si no matiséssim que Pepe, durant l'auge, tot i treballar una gran quantitat d'hores diàries, va acabar decidint, amb el suport dels treballadors de la seva petita empresa, agafar festa els dissabtes i els dies de vacances més senyalats. No podem afirmar rotundament que aquesta decisió fos plenament contrahegemònica, perquè Pepe no deixava de treballar més de 10 hores cada, estant totalment integrat en la lògica hiperproductivista, però sí que suposa una forma de resistència i contestació que s'ha de tenir present. Ell, però, tenia la possibilitat de prendre aquesta decisió perquè era propietari d'una empresa.

Santi és l'informant que més capaç és de plasmar com les ambients de competència desmesurada es traduïen en les relacions dels treballadors en les mateixes obres:

“Había mucha competencia entre compañero, pero competencia pero muy sutil, o sea... la gente de cara a cara no te decía nada, pero sí que había mucha competencia y a veces dañina. Un día fui a poner yo “racholas”, y yo sabía más o menos ponerlas, y yo me senté al lado de esos compañeros, que me llevaba muy bien eh, y dije: “déjame poner aquí “racholas”” Y me dijo: “No, no, que si el jefe te ve poniendo a ti...” A él le perjudicaba, él sentía que le perjudicaba que yo pusiera “racholas”, y claro... a él no le interesaba... supongo porque iba a metros. Yo estaba asalariado por la empresa, no era autónomo ni nada, yo en aquellos entonces no era autónomo tampoco. Y me dijo: “No, no, no te pongas aquí” y bueno, eso me pasó más de una vez. Otra vez, al principio, yo estaba sirviendo a uno que subía paredes, que el pobre sí que sabía yo que no tenía casi ni idea, llevaría muy poco tiempo siendo paleta. Y yo le estaba sirviendo a él, y a mí me daba tiempo de servirle a él y coger otro cachito de pared por otro lado e ir subiendo ¿no? Y el otro paleta que vio que yo estaba haciendo casi la misma faena que él aparte de servirlo a él, me dijo que parara ya, me dijo “no lo hagas más que viene el encargado y me echa a mí la bronca de que estás haciendo tú más pared que yo.” [...] En la construcción, el conflicto más cercano que había era el conflicto entre compañeros, más que el conflicto entre compañero y empresa, trabajador y empresa. El conflicto más usual siempre ha sido el conflicto entre compañeros. Y entre empresas dentro de la misma obra.”

Si treballaves més, guanyaves més; si treballaves més, l'empresa aconseguia més beneficis; si treballaves més, podies mantenir els recent adquirits trens de vida; si treballaves més, et situaves en una posició d'igualtat i reconeixement davant la resta de companys que també havien decidit treballar més; però és que si fins i tot tenint en compte tot això, tu com a obrer decidies optar per una postura més pausada en front a la feina, disminuint ritmes, esforços i hores, estaves en perill de ser acomiadat, o simplement de no ser contractat. El model econòmic estava engendrat per acumular plusvàlues en mans d'uns pocs, des del punt de vista de les elits, els sous alts dels treballadors eren tan sols un mal necessari per assegurar que hi hagués un marge de producció d'immobles que donés sentit a les activitats especulatives, i en aquesta farsa la sostenibilitat no era un ingredient que hi tingués cabuda.²⁵

²⁵No és casualitat que entre el 1997 i el 2007 el model de petita empresa humil, sostenible i familiar desaparegui. L'imperatiu d'acumular el màxim marge de benefici converteix al sector de la construcció en un camp de batalla únicament vàlid per a oportunistes. Santi ho ratifica: *“Con el boom, salieron empresas de debajo de las piedras, o sea, antes del boom las empresas eran de paletas que habían ido creciendo humildemente, entiendo yo. Que eran peones, después paletas, habían ido creciendo, tenían*

En una entrevista per motiu del dia de la dona treballadora, Izquierdo (2016) assenyalava de manera molt pertinent l'essencial importància de fomentar els entorns de mútua confiança com una de les premisses bàsiques per a la construcció d'un sistema democràtic socialment just, específicament assegurava que: *“La base per a una democràcia viable és evitar els “listillos”, i construir-la a partir de “tontillos”, a partir de gent que sap que sola no pot, tot lo contrari al model americà de “self-made man”*”. Els termes “listillo” i “tontillo” que utilitza l'autora es corresponen amb les figures d'oportunista i ingenu que hem anat comentant. Però els mateixos treballadors utilitzen, a vegades, les expressions de “llest” i “tonto” per definir els rols que es donaven en durant l'auge. Marco, per exemple, apunta amb cert to d'ironia:

“Al final los que han hecho dinero con todo esto han sido los listos, los que saben cómo moverse... ¿Sabes? Los que queríamos trabajar y ganarnos nuestro sueldo trabajando y ya está éramos los tontos.”

El model americà de “self-made man” del que parla Izquierdo coincideix perfectament amb la construcció que es va fer durant la bombolla immobiliària del prototip d'home triomfador que aconsegueix enriquir-se gràcies únicament als seus esforços. Aquest aspecte de l'autorepresentació mental dels obrers l'analitzarem més endavant en una secció sobre masculinitats, mostrant relats d'obriers que es construeixen en aquest sentit.

El cas és que durant el cicle alcista els valors promoguts pel poder estructural en un entorn de pura desconfiança encaixaven amb el comportament arquetip el qual Izquierdo etiqueta de “listillo”. En cap moment podem negar ni menysprear el fet objectiu de que molts treballadors estaven orgullosos de rebre mensualitats de 2000, 3000 o 4000 euros, amb les corresponents facilitats que aquest capital econòmic aportava a la seva rutina diària. Però és tant cert que aquestes actituds de “listillos” van permetre als obrers maximitzar les remuneracions durant el cicle alcista com que van perjudicar el seu estat físic, mental i social. I el més pervers de tot és que si ja era dubtós que en l'auge, la lògica de la competència fos beneficiosa pels obrers, quan va arribar el crash, la mateixa lògica va actuar com a trampa letal per a ells. Inevitablement lligat al cicle alcista, hi anava un cicle de recessió, i a part d'econòmica, la crisi també fou social i política. Això significa que els obrers quedaren en una situació d'extrema

su capacidad y se montaban su empresa poco a poco, la mayoría. Y con el boom, cualquiera que no había puesto un tocho en su vida se ponía a hacer dinero. Yo cuando estuve de autónomo, la última vez que estuve de autónomo subcontratado para empresas grandes, la última empresa, era una empresa que montó un comercial de una agencia inmobiliaria, un cristalero y cogieron a un encargado de obra que lo engañaron al tío. Y ese [el de la agencia] como sabía ya de que iba la cosa... se fue antes casi de empezar a decaer, pero como ya se lo debía oler, empezó a cerrar las inmobiliarias y como tenía 5 o 6 solares dijo “Vamos a construirlo antes de que acabe” de hecho construyó tres y la última obra no se la pago a nadie y desapareció.”

precarietat econòmica i sense recursos intangibles per suavitzar-la o remeiar-la. Aquest tema serà ampliat en el següent capítol, però, bàsicament, ens hem de quedar amb la idea que les actituds individualistes van desgastar unes xarxes comunitàries de confiança que haguessin fet que els obrers no haguessin patit tant el daltabaix. A partir del 2007 una onada de violència estructural en forma de polítiques públiques concretes, retallades, culpabilització per part dels mitjans de comunicació i determinats mètodes de funcionament d'empreses van ser dirigides directament al col·lectiu dels treballadors de la construcció, els quals es van veure sense cap recurs de contestació o resistència, quedant-se en situacions realment delicades.

La naturalització de les formes de violència estructural de l'obra.

Fins ara, suportant-nos en els relats de Pepe, Armando i altres treballadors, hem subratllat certes formes de violència estructural que de manera més o menys explícita eren percebudes pels obrers que les patien. Gràcies a la creació de realitats simbòliques determinades es creaven mecanismes mitjançant els quals s'apacaven i atenuaven les possibles formes de resistència o contestació. L'obrer, racionalment, acabava optant per actituds còmplices amb les mateixes relacions d'opressió a les quals estava sotmès.

Hi ha però un nivell encara més profund i efectiu de complicitat amb el poder estructural, i és quan l'obrer ni tan sols mostra indicis de percebre que el malestar que en molts casos sent té l'origen en l'esfera de l'economia política. Jose n'és el cas paradigmàtic.

La principal característica de valor del relat que ens facilita Jose és que les opinions, valoracions, denúncies i posicionaments ideològics que constantment mostra són confirmatius de les visions simbòliques del món sustentades pel poder hegemònic. Ell és un dels obrers entrevistats que més havia internalitzat i personificat les dinàmiques, i per tant, la violència, que anava inherentment lligada a la metodologia del treball per metres i als ritmes i ambients de l'obra. Durant el transcurs de l'entrevista, Jose constantment transmetia enunciats amb una forta connotació ideològica, això sí, emmascarats rere veritats indiscutibles, declaracions sobre el que és la normalitat, inofensives opinions o arguments neutres i racionals. Tots aquests enunciats contenien una forta càrrega de violència incorporada, fent que resulti molt adequat estudiar-los sota el prisma de l'efecte creador de realitat que es propi del poder simbòlic.

Considerem les següents temàtiques: L'elaboració dels posicionaments polítics, les nocions de justícia e injustícia, la determinada concepció d'un "nosaltres" versus la d'un "ells", el criteri utilitzat per naturalitzar certs fets o senyalar-ne uns altres i en definitiva, la construcció, en un sentit ampli, del relat sobre la seva història de vida des del 1997 fins a l'actualitat. En el

moment que observem i examinem de manera agregada tots els temes que acabem de enumerar, és quan ens en adonem que, d'entre tots els informants amb els que s'ha estat en contacte, Jose és el paradigma de com el poder constitueix la realitat a partir del discurs, com hi ha realitats que es fan visibles mentre que d'altres s'invisibilitzen, com el poder determina arbitràriament lo que es imaginable i lo que es inimaginable i com, finalment, tot el conjunt influeix en l'acció del subjecte en l'entorn social. És significatiu que Jose, a diferència d'Armando i Pepe, segueix mantenint avui un discurs totalment afí i pròxim a la ideologia neoliberal que subjau les formes de treball esteses durant els anys de la bombolla immobiliària, tot i ser evident que la precarietat extrema que ha de suportar actualment té una clara vinculació amb el que va passar anys abans.

L'efecte acaparador de l'esfera laboral com a nucli pivotant que ordenava quasi la totalitat dels significats de la vida de Jose és un dels exemples de violència simbòlica més potents que apareixeran al llarg del text. La violència simbòlica recau, precisament, en l'assimilació personal d'un discurs que amaga, normalitza o, fins i tot, reforça amb complicitat les condicions objectives d'explotació que pateix l'individu. El relat de Jose ens destapa diverses opinions, anècdotes, valoracions o judicis, a priori inofensius, integrats totalment en la normalitat rutinària, que en realitat oculten unes formes de violència d'una incidència molt considerable en la vida de l'informant, i en ell com a subjecte social.

Jose dividia les estacions de l'any segons les propietats del paviment com a material, assegurant que a l'estiu es podia produir més ràpid degut a que el paviment no es refredava tant de pressa. Aleshores, al fet de que les llargues jornades laborals formessin part de la seva quotidianitat, hem de sumar que des del 1996 fins al 2006 Jose no va fer, pràcticament, vacances d'estiu. La principal raó és que no es podien desapropitar les càlides temperatures que permetien que el paviment no es solidifiqués, i per tant, acabar les obres abans. Això els permetia fer de mitjana més metres quadrats per dia que al hivern, el que suposava l'accés a major retribucions durant els mesos de maig, juny, juliol i agost. Hem d'afegir que dormir a la obra com a hàbit normalitzat, també reforçava la idea de mantenir l'activitat laboral a l'estiu, perquè passar una nit a l'obra en un mes d'hivern era realment dur i, en molts casos, Jose i els seus companys havien de fer foc per la nit encara que estigués rotundament prohibit, en canvi, durant l'estiu, era molt més còmode. L'exemple de construir opinions sobre les estacions de l'any segons les variacions que la meteorologia provoca en la realitat laboral pot presentar-se, de primeres, com poc més que un succés anecdòtic. Ben al contrari, el que ens manifesta aquesta construcció personal de Jose és, en primer lloc, com d'acaparadora era l'esfera del treball en la seva vida, i en segon lloc, la notòria falta de sentit crític de Jose en vers a la seva

pròpia situació d'explotat. En cap moment Jose problematitzava una conjuntura que s'erigia com obvia i manifesta, la rotunda falta de dies de descans al llarg dels anys i la presumible vinculació amb tots els mals físics dels que es queixava. Jose partia de l'evidència de que només eren concebibles, que no possibles, els dies de descans a l'estiu. Deixar de treballar els mesos de fred era quelcom impensable, inimaginable des de la seva posició. Si ens trobem davant el fet incontestable de que el paviment és un material que es treballa molt millor amb calor que amb fred, el resultat, partint des de les premisses de Jose, acaba sent eliminar per complet els dies de descans, festius o de vacances.

Del relat de Jose, cal remarcar l'exultant orgull amb que, alhora que en el present suporta una precarietat absoluta, presumeix de les seves obres de pavimentació del passat. Amb emoció continguda i quasi vessant llàgrimes de nostàlgia, Jose narra que ell ha pavimentat tot el Carrefour de Terrassa, el Mataró Park i grans extensions arreu de tot el territori català i part de l'espanyol. Queda palès que l'experiència laboral entre els anys 1996 i 2006, per a Jose, és indiscutiblement positiva. En definitiva, i seguint les reflexions del paràgraf anterior, Jose percep que l'ordre econòmic i polític dels anys de la bombolla el beneficiava realment. Almenys durant l'entrevista, Jose fa explícita molt pocs cops la sospita de que pot haver-hi una relació directa entre la seva situació d'explotació durant el boom i les circumstàncies que ha hagut de patir havent passat el crash, entre les quals trobem la contundent situació de extrema precarietat, la sensació d'inutilitat al perdre l'eix identificador del treball, l'empobriment de les relacions socials, les lesions cròniques o tal i com diu ell, els englobants i constants *"nervios en la barriga"*. Ben al contrari, el seu discurs general es de resignació i d'acceptació inqüestionada, utilitzant expressions com *"se pasan épocas malas y épocas buenas"*, *"es una mierda, pero que le vamos a hacer"* o *"es lo que hay"*. Només en un moment de l'entrevista, quan diu que *"al final tanto pavimentar y tanto construir pues la cosa se acabó, supongo que es normal"*, és quan s'albira en l'opinió de Jose un vincle causal entre les dinàmiques neoliberals imposades en el boom i la precarietat de la crisi.

Flexibilitat com a forma de violència.

El concepte de flexibilitat ha estat i és un dels valors fonamentals en les noves tendències d'organització del treball que les empreses – sobretot del sector privat – han adoptat en el context contemporani d'expansió del neoliberalisme. En aquesta secció ens internarem en la noció de flexibilitat per demostrar els destacats aspectes que té com a forma de violència que tot i donar-se en l'esfera laboral, també la transcendeix.

La idea de flexibilitat va ser intensa i àmpliament enaltida en el període de la bombolla immobiliària, totes les empreses potenciaven els comportaments flexibles dels treballadors. No podem deixar d'apuntar, però, que el concepte de flexibilitat està estretament connectat amb la metodologia del treball per obra, al qual podríem dir que, en el context alcista, hi era inherent.

Al començament d'aquest capítol, en la descripció del treball per metres, hem enumerat les principals avantatges que els agents ideològicament pròxims a l'hegemonia neoliberal atribuïen a la metodologia del treball per obra. Entre dites avantatges hi trobàvem la flexibilitat, de la qual, des de posicions neoclàssiques, es defensava que facilitava el marge de moviment de les empreses, ja que a l'estar els treballadors per metres vinculats a l'empresa per un contracte temporal, aquestes es podien permetre tant contractar com acomiadar els treballadors exactament necessaris segons els projectes d'obra que tinguessin adjudicats.²⁶ També s'argumentava que el treball per metres fomentava l'empoderament del treballador en la gestió del seu propi temps. Treballant per metres, l'obrer era sobirà sobre la quantitat de temps vital que dedicava a l'activitat laboral i la quantitat que dedicava a l'oci. Es superaven els horaris rígids e inadaptables que bloquejaven l'activitat i el creixement de l'empresa i que, a més, coaccionaven a l'obrer en una rutina fatigosa.

Aquest concepte determinat de flexibilitat s'estructura des del neoliberalisme com una estratègia *win-win*,²⁷ quan, en realitat, amaga agudes formes de violència dirigides al col·lectiu dels obrers. Justament l'objectiu d'aquesta secció és desmuntar el concepte de flexibilitat per visibilitzar-ne dites formes de violència. Per a la tasca, principalment, intercalarem parts del text "*La corrosión del carácter*" en les que Sennett (2000:47-65) parla específicament de la idea de flexibilitat, amb exemples funcionals extrets del treball etnogràfic amb Jose, Armando i Pepe, però també, fent referència a algun altre obrer.

Iniciem la reflexió presentant un petit fragment del capítol en el que Sennett es dedica a destapar brillantment tots els racons del concepte de flexibilitat: "*Para Mill el comportamiento flexible es lo que genera libertad humana. Estar abiertos al cambio y ser adaptable son cualidades del carácter que se necesitan para una acción libre. No obstante, en nuestro tiempo,*

²⁶ Miquel té 35 anys, és assessor jurídic de la CNT i ha portat casos de conflictes laborals d'obriers de la construcció, especialment entre els anys 2007 i 2009. Ell assegurava que la contractació temporal no es traduïa en un problema sindical, ja que l'enorme quantitat de demanda de força de treball permetia que els obrers, en quan se'ls acabava un contracte per obra, en poguessin acceptar un altre, fins i tot podent escollir quin proporcionava millors condicions.

²⁷ Les estratègies *win-win* és un concepte que neix dels camps del màrqueting i l'economia d'empresa. Del que tracten, bàsicament, és crear escenaris en els que totes les parts, en el nostre exemple empresa i treballadors, assoleixin un benefici o una millora respecte a la situació anterior.

la nueva economía política traiciona este deseo personal de libertad. La repugnancia a la rutina burocrática y la búsqueda de la flexibilidad han producido nuevas estructuras de poder y control en lugar de crear condiciones de liberación.” (2000:48) Comencem a albirar des d’aquest paràgraf extret la que serà la paradoxa central que actuarà com a nucli pivotant de la secció: encara que la idea de flexibilitat presumia d’aportar llibertat, sobirania i autogestió al col·lectiu obrer, el que vertaderament representava en essència era un mètode de control i coerció més subtil, ergo, més efectiu.

Havent exemplificat ja com les estructures de poder aconseguixen reduir al mínim possible el marge de possibilitat per a que els obrers escapin de les dinàmiques de competència, individualisme i hiperproducció, definir flexibilitat en termes de sobirania per als treballadors resulta ridícul. En un ambient de pressió constant, qui afirma que existeix la possibilitat de que un treballador opti per repartir en parts aproximadament equitatives el temps dedicat a l’activitat laboral i el temps dedicat a l’oci és que està fent una anàlisi totalment descontextualitzat, o que és un cínic. Fins i tot Pepe, que recordem que es reconeix a ell mateix com a cas excepcional per reduir el temps de treball en ple boom, treballava sempre més de 10 hores diàries.

¿Quin sentit té, doncs, la idea de flexibilitat tal i com esta descrita des del neoliberalisme, si el sistema hegemònic capitalista, a través de determinades estructures de poder, empeny a que les jornades laborals dels obrers siguin de més de 12 hores al dia? ¿On queda la sobirania sobre el propi temps dels treballadors quan el sistema hegemònic capitalista, a través dels actors polítics institucionals, pressionen per a que s’aprovin certes polítiques públiques encarades a fomentar l’augment de la productivitat per sobre de qualsevol altra condició?

La resposta és que la flexibilitat, en els termes en els que es construïa, era un mite sense fonament, però en tant que creguda i assimilada tant per dominadors com per, especialment, dominats, aquest mite suposava una rigorosa i fidel forma de violència simbòlica, perquè comptava amb la complicitat dels que en patien les conseqüències. Hem comentat l’emoció amb la que Jose explicava totes les obres de pavimentació que havia realitzat en l’etapa del cicle alcista. Del que Jose també es mostrava realment orgullós, era d’haver pavimentat més enllà de la província de Barcelona i de les fronteres de Catalunya, encara que, reconegut per ell mateix, això suposés no disposar de dies de descans ni poder veure a la seva família durant

llargs períodes de temps. Jose no és l'únic informant que mostra simpatia cap a aquestes formes de flexibilitat violenta, Ángel també n'és un exemple:²⁸

“Teníamos trabajo no sé donde era de la costa brava, querían construir una filera de edificios. Pues Xavi, tuvimos que subir un porrón... no se las veces que tuvimos que subir a hablar con ellos. Y luego a hablar con el ayuntamiento, con el arquitecto de urbanismo de ahí... A ver fueron poco años, porque fue, ya te digo, del 2001 al 2007, pero en ese tiempo... uf, fueron 7 años, para mi maravillosos. Porque no parabas, todo el día haciendo cosas, arriba y abajo... y además vivías bien. Yo he vivido de puta madre, sinceramente. He vivido muy bien, viajes para arriba viajes para abajo. [...]Además que yo siempre he estado activo y me muevo, haciendo deporte también, porque yo he jugado al fútbol mucho años, hacía natación, hacía tenis...”

En el transcurs de l'etnografia han sorgit múltiples indicis que apuntaven a que el concepte de flexibilitat en cap cas servia als interessos objectius dels treballadors. Armando, com treballador fix contractat per una petita empresa de pintura, entre els anys 2000 i 2007, acceptava tots els encàrrecs que se li encomanaven, fos qui fos el client, el tipus de demanda, la hora o el lloc. Però també podem citar el casos de Carlos,²⁹ paleta, que tot i no tenir un sou excessivament alt durant la bombolla immobiliària, treballava la mateixa mitja d'hores al dia que els demés mantenint un esforç físic considerable durant tota la jornada. Alfonso, que com a pintor, també efectuava una quantitat d'encàrrecs al dia inassumible. O Marco, que havia arribat a col·locar finestres i plaques d'alumini a Itàlia i a França. La demanda de flexibilitat en el sector de la construcció durant l'etapa de progrés econòmic no només contenia implícita l'exigència d'una dedicació de temps exagerada, sinó que, en molts casos, també es reclamava que, bé l'obrer individualment o la colla contractada, acceptessin la possibilitat d'haver de desplaçar-se durant dilatats períodes de temps per complir els desitjos dels clients. L'exemple insígnia per a aquesta qüestió és el de Juan, el seu ofici era el de col·locar juntes de dilatació en ponts. Ell assegura en una de les entrevistes que la seva normalitat laboral en els anys del boom era passar setmanes sense veure la seva dona ni la seva filla. Encadenava un contracte per obra amb un altre arreu de tota Espanya, conseqüentment, si estava treballant a Andalusia i al cap de dos dies tenia un compromís a Madrid, no li sortia a compte tornar a casa per haver de marxar en poques hores.

²⁸ Ángel té 61 anys. Està divorciat i té 3 fills. Ángel ha treballat quasi tota la vida al sector industrial, però els anys del boom de la construcció va combinar feines de paleta amb d'altres com a gestor d'una immobiliària.

²⁹ Carlos té 50 i pocs anys. Va desenvolupar oficis variats: com pavimentador, electricista o, en el que ell s'identifica més, paleta.

Sennett fa aquesta apreciació sobre la naturalesa del terme flexibilitat: *“Su sentido original [el de flexibilidad] derivaba de la simple observación que permitía constatar que aunque el viento podía doblar un árbol, sus ramas volvían a la posición original: Flexibilidad designa la capacidad del árbol de ceder y recuperarse, la puesta a prueba y la restauración de su forma. [...] Hoy la sociedad busca vías para acabar con los males de la rutina creando instituciones más flexibles. No obstante, las prácticas de la flexibilidad se centran principalmente en las fuerzas que doblegan a la gente.”* (2000:47)

Unes pàgines endavant Sennett es qüestiona: *“¿Hay límites a la manera como mucha gente se ve forzada a doblegarse? ¿Puede el gobierno dar a la gente algo parecido a la fuerza elástica de un árbol a fin de que los individuos no se quiebren bajo la presión?”* (2000:54)

Entenent la flexibilitat com una forma de violència simbòlica, concloem que en cap cas pot ser presa com un concepte purament econòmic o exclusivament laboral. La flexibilitat és política, i en tant que concepte polític influeix en el jo més personal, per això resulta tan adequat que el títol del llibre de Richard Sennett sigui, precisament, *“la corrosión del carácter”*. Intentant contestar a les dues preguntes que planteja Sennett, sembla que mitjançant la capacitat d’engendrar realitat a partir del discurs; de confirmar, alhora que es deneguen, certes visions del món; i en conseqüència, de determinar l’acció dels dominats en el món, el poder simbòlic fa desaparèixer gran part dels límits que puguin evitar una contestació dels treballadors en front al constant doblegament, atorgant-los-hi, d’aquesta manera, la propietat d’aguantar una pressió descomunal sense trencar-se. A diferència de l’arbre, però, que després de la pressió torna a la seva forma original, en el cas dels obrers, encara que el règim laboral flexible determinat desaparegui del dia a dia del subjecte, l’essència congènita al concepte és manté en les estructures mentals. En poques paraules, els efectes de la flexibilitat perduren en la persona encara que el treball flexible ja no estigui present.³⁰

Quotidianitat fora del lloc de treball.

Fora del temps estrictament gastat en l’activitat laboral, la part que falta per analitzar és el temps de no treball. El primer que ha de quedar clar, però, és que si de les 24 hores diàries hi restem les que l’obrer està treballant i les que passa dormint, ens en adonem que el temps

³⁰La flexibilitat vinculada a un entorn laboral d’exigència màxima desapareix de la vida dels obrers a partir del 2007, bàsicament perquè queden a l’atur. En el capítol que tracta la crisi específicament aprofundirem, seguint principalment el cas de Juan, en l’afirmació que hem fet de com la flexibilitat malaltissa acabava contaminant el caràcter dels subjectes. Causant-los-hi malestar, irritació o nervis.

lliure era realment escàs en la quotidianitat dels treballadors³¹. En aquesta secció intentarem mostrar com els ritmes i ambients del temps de treball acabaven contaminant al temps de no treball, i encara que per ser fidels a les entrevistes, durant l'exposició del text constantment utilitzem l'expressió "temps lliure", intentarem demostrar que l'adjectiu lliure és poc adequat quan parlem dels obrers de la construcció en el context d'auge.

En el que coincideixen tots els informants entrevistats – probablement la variable edat ho explica – és que la gran part del temps lliure del que disposaven el dedicaven a les seves respectives famílies. Tots els obrers de la construcció tenien parella durant l'etapa d'expansió, alguns estaven casats i d'altres no, alguns tenien fills i d'altres no, i alguns han aconseguit mantenir la relació un cop passat el 2007 i d'altres no. És molt interessant el fet que en les entrevistes trobem una gran quantitat d'exemples en els que la fi del cicle alcista suposa també la fi de la relació de parella i, de vegades, la pèrdua del contacte amb els fills. Francisco³² i Carlos van divorciar-se i van tenir certs problemes amb els seus fills just a principis de la crisi, la situació delicadíssima en la que es van trobar tant un com l'altre serà descrita i analitzada en profunditat més endavant.

Marco no es va casar ni va tenir fills, però tenia parella durant els anys d'auge, al voltant de l'any 2007 ho van deixar. En molts casos diferents es manté el patró d'un deteriorament de les relacions coincident amb l'any 2007 aproximadament. La primera hipòtesi que pot venir al cap és que el canvi de condicions materials i l'empobriment sobtat influïren negativament en el matrimoni o relació dels nostres informants. És una hipòtesi plausible i, probablement, sigui en gran part certa. Per altra banda fer aquesta afirmació sense afegir-hi cap més condicionant provoca un efecte d'emascament dels perjudicials efectes que tenia la desproporcionada dedicació de temps al treball que es veien obligats a realitzar els obrers durant el cicle alcista. Centrant-nos en els anys d'abans del 2007, recordem que molts informats reconeixen que la major part del temps que no treballaven el passaven amb la seva parella sentimental i els seus

³¹Sense parlar de cap obrer en concret, podríem calcular que la jornada laboral de treball efectiu eren d'unes 10 hores, si hi sumem unes 6 o 7 hores de somni, el restant són 7 hores. Com a primera impressió 7 hores per als interessos lúdics dels obrers pot semblar una xifra raonable, però s'ha de tenir en compte que d'aquestes 7 hi ha temps que es perd en el transport de la feina a casa i viceversa, a més, les estones de descans en mig de la jornada laboral no estan incloses en les 10 hores de treball, i encara que els descansos sí que eren intervals de temps en què l'obrer quedava alliberat de les tasques, difícilment poden ser considerades com temps lliure. Per últim, recordem que molts obrers, fora de la seva jornada laboral legal, feien treballs en negre per incrementar el sou. Veiem com el temps lliure real era, a part de realment limitat, també de poca qualitat, ja que l'exigència física i mental inherent al treball a l'obra condicionava el que poguessin fer els obrers en les poques hores que els hi quedaven, estaven esgotats.

³² Francisco té 63 anys, tenia una empresa en la que ell mateix feia tasques de paleta. La seva fitxa serà introduïda en l'últim capítol.

fills – si en tenien –. Per comprendre com els obrers vivien aquest temps que no passaven a la feina, s’ha de partir de l’aforisme, ja mencionat en més d’una ocasió, que subjau en aquest text. Els ambients i incentius experimentats pels treballadors en el lloc de treball, feien que creessin certes imatges del món, de valors, prioritats, somnis, assumpcions i opinions, que per suposat, tenien incidència en la seva actitud fora de l’exercici del seu ofici.

En les entrevistes tots accepten que quasi bé no veien les seves famílies, l’exemple més evident d’un clar empobriment d’una relació personal a causa de les extenses i dures jornades laborals és el que va viure Jose, concretament, el divorci amb la seva dona i la pèrdua de contacte amb els seus fills. Durant el boom José explica, amb una normalitat rotunda, que hi havia llargs períodes de temps en què dormia fora de casa. Encara que és cert que explícitament ell no reconeix que aquest fet va ser el causant de la ruptura amb la seva dona, sí que podem concloure que el que és segur és que no va ajudar al manteniment de la relació. Si, a més, li sumem la consideració que aquest patró de ruptura del matrimoni un cop s’ha iniciat la crisi es repeteix, com hem vist, en els casos de molts altres obrers entrevistats, els quals sí que especifiquen que el treball i l’economia van ser els causants del divorci, no resulta arriscat afirmar que, també en l’exemple de Jose, la desmesurada presència de l’esfera treball en la seva vida va acabar condemnant les relacions del seu nucli familiar.

Davant de la qüestió de si valia la pena guanyar tants diners i no tenir temps lliure per estar amb la família, les argumentacions en les respostes dels informants acostumen a coincidir en enaltir el benestar material.³³

Francisco, per exemple, presumia de que: *“Yo tenía mis dos torres, mis coches... Y tenía una bodega, a mi el vino me gusta mucho y cuando no trabajaba estaba ahí, montaba fiestas y se montaban unas buenas ahí.”* Més que criticar la malaltissa tendència consumista de la que van formar part els treballadors, el que específicament volem posar a la vista és com, mitjançant el recurs lingüístic de justificar el benestar familiar a partir d’una riquesa material, els obrers estan acceptant implícitament que les relacions amb la parella i els fills estaven descuidades, desplaçades o, a vegades fins i tot, oblidades.

³³Recordem com pàgines enrere mentre explicàvem el sentiment de simpatia que sentien els obrers en vers al moment d’auge, també es podia albirar la forta decantació materialista que suportaven els seus arguments. Recuperem el testimoni d’Armando que recordava amb certa nostàlgia que ell, tot i no tenir temps lliure podia *“comprar-me una casa mejor, comprar-me un coche, otras cosas, gastabas el dinero el fin de semana o en vacaciones sin estar-te de nada, sabias que a tus hijos i a tu esposa no les faltaba de nada... Era otro tiempo.”*

Izquierdo reflexionant sobre els rols d'home guanyador de pa i dona mestressa de casa, escriu el següent fragment: *"Al mismo tiempo, a su diario regreso a casa [el del hombre trabajador], se encuentra con un lugar en parte extraño y ajeno, donde ocurren cosas en las que no ha intervenido, y que le hacen sentir que no cuenta para los suyos o es un cero a la izquierda. En cuanto a los miembros de su familia, sienten que con su llegada se interrumpe la actividad cotidiana. No cuenta porque pasa la mayor parte del tiempo fuera de casa, y alarga indebidamente su jornada laboral porque no le atrae la idea de volver a un lugar en el que no pinta nada. También ocurre lo contrario, la distancia y la ausencia hacen que el poder y el poderoso se magnifiquen, por lo que su llegada al hogar puede ser vivida con temor a sus reacciones, a que no encuentre bien las cosas, a que los niños le molesten y los abuelos le estorben."* (2003:12)

Encara que seria massa agosarat atribuir exactament la situació que descriu Izquierdo als casos dels nostres informants, les paraules de l'autora resulten especialment reveladores. Estar sotmesos durant moltes hores a un entorn laboral en què regnava la competitivitat, l'oportunisme i la desconfiança feia que els obrers, a part de la conseqüència lògica de que no tenien temps material per estar a casa, quan hi estaven es veien indubtablement afectats pel la seva rutina laboral, arribant en unes condicions de nervis, pressió i fatiga tant física com mental, les quals en cap cas ajudaven a aprofitar el poc temps que podien compartir amb la seva parella i fills. Ressaltant més que mai aquell lema feminista que diu que el que és personal és polític, la vida extralaboral dels treballadors de la construcció es veia –i es segueix veient– agudament afectada pel cicle contextual del sistema capitalista i els valors hegemònics estesos. Recordem que per exemple, Pepe, va decidir deixar de treballar tantes hores, en part, perquè notava que el temps que passava amb la seva família era escàs i de poca qualitat. Juan reconeix que: *"Cuando estabas mucho tiempo fuera de casa trabajando y volvías era un poco raro, justo al llegar, después ya no, después ya todo como siempre, pero al llegar... Claro, es que yo me tiraba a lo mejor 3 semanas trabajando por ahí."* Per últim, el mateix Carlos, diu amb veu segura que molts matrimonis van trencar-se a causa de les dinàmiques de treball que portaven homes com ell durant el boom.

Hi havia altres temps lliures, fora del nucli familiar, que també esdevenen importants analitzar, aquests són els descansos o temps morts que l'obrer efectuava en el mateix lloc de treball. Encara que no són estrictament intervals de temps extralaborals, ja que en molts casos es donen en o molt a prop del mateix lloc de treball, sí que són moments en els que l'obrer deixa de realitzar la seva tasca i, a priori, hauria de tenir certes facilitats per distanciar-se dels

ambients de treball que hem descrit pàgines abans. El primer que hem d'apuntar és que, en el context de producció desmesurada, els descansos eren pocs i curts. L'estricta divisió per colles, la desconfiança, la competitivitat i l'individualisme eren els eixos que ordenaven les estones de no treball dels obrers de la construcció.

Santi plasma molt bé el que estem descrivint:

“Está el grupito que son los que más saben, que son los núcleos de las empresas. Las empresas normalmente tenían un núcleo, una empresa de 60 trabajadores a lo mejor tiene un núcleo de 20, 25 o 30 que siempre son los mismos, y cuando tienen faenas grandes pues contratan a 30 o a 40, y cuando te sobran, pues echan a esos 30 o 40. Y siempre se quedan los mismos, eso es lo que yo he vivido durante un par de años en las empresas, según iba cambiando de empresas. [...] Y claro, ese núcleo es el centro, es el núcleo que cuando tú entras a una obra, es totalmente hermético. No te puedes ni sentar con ellos a almorzar. ¿Entiendes? Sí, sí... yo... en una obra aquí en Sabadell... cuando yo estaba de peón es cuando me lleve estas impresiones. Yo llegué a una obra y vi que casi todos se sentaban en una mesa para almorzar, y en otra mesa, gente de la misma obra eh, pues dos o tres que se sentaban en otra mesa pequeña. Y yo pensé: “Bah, pues yo me siento con ellos [en la grande], son mis compañeros y tal” ¿no? Pero... sabes cuando hablas... empecé a hablar con ellos y tal y pensé: “Con estos no me siento yo... si es que no me contestan.” Sí que fui a la otra mesa al día siguiente y me dijeron los dos o tres: “Siéntate aquí con nosotros.” Claro esos dos o tres llevaban 6 meses en la empresa. Esos dos o tres se trataban mejor con los otros, pero era como una vía de entrar en el colectivo, de entrar en el grupo grande, el grupo grande estaba formado por sus grupos. Primero entras solo y te tienes que buscar un grupito. Como va por collas todo, y en una obra entras y hay gente que no la ves en todo el día porque van a fuego, entráis 20 o 30 pero a lo mejor tú estás con 7 o 8 todo el día en una planta, solo los ves cuando entras y cuando sales a los demás, entonces claro tú pues un poco con esos es con los que más hablas, a la hora de almorzar, a la de comer, te juntas con esos. Pero claro yo comía ahí con todos... porque... si hay 15 o 20 que son el núcleo son los que llevan todo el jaleo, todas las discusiones, todos los temas que hay que hablar los meten ellos, pero si tú sacas un tema nuevo, tú no eres nadie allí para sacar un tema.”

El més interessant del testimoni de Santi és la reflexió final col·locant el model d'organització de la producció a l'obra com una de les causes principals que explica l'ambient tens en les hores de descans. El haver de treballar “a fuego” combinat amb l'estricta divisió del treball per colles provocava una atomització de la plantilla que es traduïa en què una persona d'una colla no pogués seure amb les d'una altra colla per esmorzar. Tot i treballar físicament molt a prop, els obrers eren totals desconeguts, uns treballadors aixecaven parets a la planta 3 i els altres

enrajolaven a la planta 1, potser ni es veien en tot el dia i, si a més treballaven per metres, el seu focus d'atenció havia d'estar concentrat exclusivament en la feina. Aquest sistema de no relacions situat en un ambient de desconfiança i competitivitat feia inviable cap tipus d'unió personal per part dels treballadors en les hores de repòs.³⁴

Apunts finals.

L'objectiu d'aquest capítol era desmuntar els posicionaments polítics en els que subjauen raonaments que, o bé directament tendeixen a la culpabilització dels treballadors, o mitjançant una forma més suavitzada però d'igual naturalesa, acaben en la popularment coneguda *"tothom va viure sobre de les seves possibilitats"*. Recórrer a una anàlisi estructural busca, precisament, destituir d'arrel l'ontologia neoclàssica que partint d'una anàlisi centrat en l'agència, acaba indefectiblement per atribuir l'actual precarietat que han de viure els obrers a una causa de simple fracàs personal, ergo, en últim terme, merescuda.

En aquest capítol s'ha fet esment del boom com una trampa per als obrers, justament al que ens referim és que el benestar que van viure els obrers de la construcció durant l'auge immobiliari, tan enaltit pel discurs hegemònic, tenia també cares fosques que s'emascaraven sota un estil de vida acaparat pel treball i el consumisme. Un cop arribat el crash i desaparegudes les riqueses materials, tant sols van quedar els aspectes negatius que es fomentaven durant el cicle alcista.

³⁴ Les úniques relacions d'amistat que podien fructificar eren les intracolla. En aquests casos sí que els informants narren que amb els companys de colla paraven per esmorzar o per dinar, dormien a l'obra, dormien a hostals, parlaven mentre treballaven, havien viatjat junts per fer diferents feines, tenien anècdotes compartides, etcètera. També hem d'afegir que, encara que quasi tots recorden amb simpatia els companys amb els que de manera més pròxima van estar treballant en l'auge, molts pocs han mantingut un contacte habitual un cop van quedar-se a l'atur.

Capítol 2: El crash com a condemna a la precarietat.

Introducció.

L'any 2007 s'agafa com la referència que marca la fi del cicle alcista i l'inici de la crisi econòmica, política i social que va tenir lloc a l'estat espanyol. Tenint ja informació sobre les formes de treball i de vida dels obrers durant l'auge, ara podem afrontar molt més preparats i preparades l'anàlisi del crash.

Els treballadors es van veure obligats a incloure en la seva concepció d'història de vida un esdeveniment realment dur: la sobtada caiguda a la precarietat. Les descripcions, arguments, culpes i reflexions que ells utilitzen per donar sentit al crash i l'ensorrament de l'economia quotidiana seran estudiats com a constituents d'una posició ideològica. Igual que passava durant el boom, dita posició en molts casos era còmplice de les mateixes dinàmiques sistèmiques que els van arrossegar fins a la precarietat.

Un dels objectius del capítol és subratllar que els conflictes quotidians amb els quals els treballadors han de lidiar durant del crash, tenen origen en el boom. Fent un paral·lelisme entre la monosectorialitat de l'economia espanyola i la monosectorialitat de les vides dels obrers de la construcció,³⁵ la trampa de la que s'ha parlat en el capítol anterior, es va fer efectiva, en primera instància, gràcies al decantament total de les vides dels obrers cap a l'esfera del treball, generant automàticament una marginació d'altres esferes com podrien ser les relacions socials extralaborals o el temps dedicat a les activitats lúdiques, que paulatinament van anar debilitant-se i perdent presència en el dia a dia dels obrers. Degut a l'abandonament de tota activitat vital que no fos el treball, en el moment en què el subjecte es queda a l'atur pel canvi de cicle macroeconòmic, gran part del seu nucli de representació, a partir del qual s'ha construït un jo, desapareix. Podríem dibuixar, aleshores, la següent correlació positiva entre la variable independent "dedicació a la feina durant el boom" i la variable depenent "empobriment socioeconòmic des del crash". Els obrers que més van internalitzar i assimilar el factor treball en la seva quotidianitat, i per tant, en la seva persona, van ser els que un cop succeït el crash, van trobar-se amb un impacte en les condicions

³⁵ Habitualment es fa l'encertada anàlisi d'assenyalar la monosectorialitat com un dels grans problemes de l'economia nacional espanyola. Degut a la sobredimensió del sector immobiliari a costa de menysprear-ne d'altres, en el moment de fallida l'economia espanyola va quedar-se sense alternatives factibles. En les vides dels obrers es podria fer una observació molt semblant, aquests homes van dedicar gran part dels seus esforços, temps, motivacions i sentits de vida a la seva feina. Podem afirmar que els obrers de la construcció han estat un dels grups que més han patit la crisi degut a que tenien vides monosectorials.

materials i mentals més potent. Per aquest motiu les lògiques de sobre producció eren tan perilloses – especialment pels obrers que treballaven per metres – i és que durant la bombolla immobiliària permetien als obrers aconseguir unes remuneracions notòriament altes a canvi d'una dedicació total, però precisament aquest efecte acaparador és el que es torna en contra un cop arriba l'any 2007 i el sector de la construcció s'ensorra, i amb ell tots els llocs de treball per obra vinculats.

Casos paradigmàtics.

Marco:

Marco té 42 anys, és solter, actualment està vivint a casa de la seva mare. Des de l'edat de 15 va començar a treballar en el sector de la construcció. No va ser fins a principis dels 90 que va entrar en l'ofici de l'alumini. Marco reconeix que li costa veure's treballant en un sector que no sigui el de la construcció.

Fins que va arribar la crisi del 2007, Marco mai havia estat a l'atur. Ell recorda que a principis dels 90 va haver-hi el que s'anomenava com el boom de l'alumini, en el que aquest material va ser introduït massivament en les construccions d'habitatges. Aquesta bona època va enllaçar, gairebé, amb el boom del sector de la construcció, que va començar aproximadament al 1997. Els últims 20 anys abans del 2007 Marco va treballar en una petita empresa d'alumini, formada per unes 10 persones. Marco, com molts altres treballadors, es veia obligat a treballar durant llargues jornades laborals, amb pocs dies de vacances i arribant a sortir a l'estranger per col·locar plaques d'alumini. Ell es sent molt orgullós del ritme de vida que portava durant el cicle alcista: els caps de setmana lliures els passava amb la parella, tenia un bon cotxe, casa pròpia i segona residència, podia permetre's donar diners a la seva mare si a ella li feia falta quelcom... El nivell de vida de Marco va canviar dràsticament amb el crash. La feina que arribava a l'empresa va començar a disminuir. De 10 van quedar-se 4 i finalment, un treballador que no estava a gust amb el mode en com el cap portava l'empresa, va decidir comprar-li. La bona relació entre Marco i el company que havia adquirit l'empresa va permetre que Marco seguís treballant part del 2008 amb ell, però finalment van acabar acomiadant-lo perquè amb el que es facturava el nou cap no podia pagar-li un sou a Marco.

El mateix any 2008 Marco va haver de deixar l'empresa en la que havia estat tan de temps, ell no culpa al seu company per acomiadar-lo, perquè entén que no hi havia més opció que retallar personal, especialment en una empresa petita. Marco admet que, de cop, va haver de deixar de fer moltes de les coses que feia durant la bombolla, per exemple viatjar arreu del

món, fer vacances de luxe amb la seva parella, poder canviar de cotxe més sovint o *“no preocuparme si me quería dar algún capricho.”* Però a més va haver de tornar a casa de la seva mare, ja que va perdre tots els bens que tenia en propietat. També va deixar-ho amb la seva parella i va quedar-se en una situació notablement precària. El fet de que Marco no s’endeutés mai i de que la seva mare pogués proporcionar-li suport material i emocional a partir de quedar a l’atur, van fer que la crisi per Marco, tot i ser dura, no fos insuportable. Marco diu que el que li va costar més va ser *“hacer el cambio ese en mi cabeza y decirme a mí mismo que las cosas ya no estaban como estaban.”* Marco en to de broma, deia que durant els anys de prosperitat li feia vergonya sortir al carrer amb menys de 50 euros a la cartera, però que avui en dia, si en té 10, ja és la persona més feliç del món. Confirma que, sobretot a l’inici de la crisi, va ser realment dur canviar l’estil de vida al que s’havia acostumat en els últims anys.

En temps de crisi Marco ha treballat per l’Ajuntament de Terrassa, ha fet reformes, ha fet fontaneria i electricitat, però quasi tot feines esporàdiques, temporals i en negre. En els últims anys també s’ha tret el títol de l’Educació Secundària Obligatòria i un carnet de toro per moure palets. No està gaire esperançat en què pugui tornar a trobar feina estable, la majoria dels dies els passa preguntant a companys seus si saben d’alguna feina, encara que sigui temporal. També ajuda tant al seu pare com a la seva mare, que estan divorciats, a fer petites reformes a casa de cadascú. Diu que així fa quelcom de profit, que els seus pares ja són grans i que moltes coses, com la dutxa, se’ls hi ha de començar a adaptar. Marco també passa estones al bar i fent petits encàrrecs per a coneguts i familiars, quan no té res millor a fer. Marco també cuida a la seva àvia, ja que va coincidir que, fa 1 o 2 anys, ella va patir una caiguda que la va deixar en una situació de necessitat d’ajuda a l’hora de realitzar certes tasques quotidianes. Finalment, encara que Marco no té un treball estable i segur, assegura que també necessita els seus dies de descans perquè entre una cosa i una altra, no para. Tot i tenir encara 40 anys, el que té claríssim és que mai més tornarà a viure com entre els anys 1997 i 2007.

Marco pensa que ha tingut sort en com li han anat les coses en temps de crisi, reconeixent que molts treballadors s’han trobat amb situacions realment complicades sense ser mereixedors d’aquestes. Explica una anècdota que li va passar a un company seu molt proper – Óscar –, el qual li donava feina un cop ja començada la crisi. Resumint, un constructor li devia a l’amic de Marco 110.000 euros per unes feines ja realitzades. Com era evident que no tenia cap intenció de pagar-li i les vies de reclamació legals eren totalment ineficients, Óscar en un arravatament de ràbia va decidir imposar ell mateix justícia, va buscar-lo i va agredir-lo físicament amb un parell de cops de puny a la cara. El constructor en qüestió va denunciar l’amic de Marco i

aquest va ser condemnat a indemnitzar-li una quantitat de al voltant de 30.000 euros. Aquest conflicte va suposar-li a Marco que el seu company ja no pogués contractar-lo per cap feina durant un temps, a part de l'evident preocupació personal de Marco pel que estava passant el seu amic proper. Sense acabar d'explicar com van quedar finalment els pagaments entre els dos protagonistes, Marco utilitzava aquesta història per evidenciar les injustícies que gran part dels obrers de la construcció van haver de suportar a partir del 2007.

José Luís:

José Luís té al voltant de 45 anys. Està casat i té dos fills. Als 14 es va iniciar en el món de la construcció i des d'aleshores mai s'ha dedicat exclusivament a un sol ofici: ha enrajolat, ha treballat en obra basta, ha fet fontaneria i electricitat, entre d'altres.

Del 1997 fins al 2007 José Luís va treballar en diversos oficis, tant d'assalariat com d'autònom, tant per empreses grans com petites, tant per metros com per hores, i fins i tot en el que ell anomena *"autoempleo"*, que bàsicament tracta de, durant el temps lliure, fer un petit habitatge en un terreny per vendre'l després. José Luís és molt crític amb els obrers que *"vivieron por encima de sus posibilidades"*. José Luís afirma que durant el cicle alcista arribava a guanyar entre 5000 i 9000 euros al mes, en cap moment, però, va endeutar-se i mai va malgastar res, sempre estalviava. Presumeix que cobrant 9.000 o 500 euros al mes, ell sempre ha portat el mateix rol de vida, prioritzant per sobre de tot el cobriment de les necessitats bàsiques i el benestar de la seva família.

L'any 2007 José Luís va veure, com molts altres treballadors, que els seus ingressos mensuals van disminuir notòriament. En poc temps es va adonar que les ofertes de treball es reduïen, i les que quedaven, oferien uns sous baixíssims per les dures condicions laborals que proposaven. A més, era habitual que en moltes de les feines que José Luís, junt amb la seva colla, van realitzar en aquell espai de temps de finals del boom i principis de la crisi, finalment no acabessin cobrant res perquè l'empresa contractant es declarava en fallida o directament el responsable desapareixia. José Luís explica que més d'un cop, ell i els seus companys, van haver d'anar a buscar a algun constructor a casa seva, amenaçant-lo per a que els pagués el que els hi devia. Reconeix que mai ha pegat a ningú, però afegeix també que en algunes ocasions va anar de ben poc. Finalment, accepta que moltes de les feines que va fer en l'interval de temps de l'inici de la crisi, o no les ha cobrades o ha rebut una retribució molt menor de la que acordaren per contracte amb l'empresari.

Encara que accepta que efectivament va notar el daltabaix socioeconòmic en el seu dia a dia i que en moltes ocasions ha arribat a passar-ho realment malament preguntant-se si aconseguiria tenir cap ingrés a final de mes, el fet de tenir uns considerables estalvis li ha aportat una seguretat que li ha permès no arribar a situacions d'extrema precarietat i, d'aquesta manera, poder mantenir l'humil nivell de vida que portava. José Luís explica que sobretot en l'inici de la crisi havia d'anar molt en compte a l'hora de fer certs tipus de treball. Posa l'exemple de que, a l'any 2010 li va sortir una oferta d'una feina en negre, temporal, però molt ben pagada. Consistia en transportar una sèrie de materials de construcció d'una localitat a una altra i ordenar-los un cop estiguessin tots al lloc de destí. Una condició, però, era que ell havia de posar la furgoneta. José Luís no tenia furgoneta i adquirir-ne una suposava una despesa d'un 1000 euros com a mínim. Després de deliberar-ho molt i buscar una gran quantitat d'anuncis de furgonetes de segona mà, va accedir a comprar-ne una i acceptar la feina. José Luís, amb aquest exemple destaca la seva prudència i bon judici a l'hora d'acceptar o no acceptar certes ofertes arriscades, les quals poden arribar a suposar una ruïna. Ell afirma que ha de tenir aquest tipus d'actituds d'extrema cautela, ja que té dos fills als que cuidar i no pot ser que el seu benestar depengui d'una mala decisió seva.

Com a cas oposat al seu, José Luís explica la història d'un company de feina peruà. Com tots els obrers, aquest company de José Luís guanyava molts diners en l'etapa d'expansió, i els gastava en cotxes cars i altres luxes, en enviar grans quantitats de diners al seu país d'origen, comprar terrenys al Perú per a que la seva família pogués treballar, en definitiva, va endeutar-se molt. Amb la crisi, José Luís explica que va arruïnar-se totalment, arribant al punt d'intentar suïcidar-se.

Després de posar el focus d'atenció en les males praxis dels treballadors, José Luís matisa i diu que la vida és un *"ejercicio de supervivencia"* per a tothom, però admetent que si ets treballador ho tens molt més difícil, i que *"si la cagas, la cagas para siempre"*, no tens marge d'error. Confirma que hi ha molta gent que en el seu moment va prendre la decisió equivocada, endeutant-se comprant cases o cotxes, però també opina que no és just que aquest llast ja l'hagin de portar per tota la vida: apareixent en llistes de morosos, pagant al banc tot el que guanyava per acabar amb el deute, tenint problemes familiars, havent de demanar ajudes a familiars, etcètera. José Luís posa molt d'èmfasi en la gran injustícia que suposava el fet que moltes petites empreses i treballadors quedessin endeutades i sense cobrar grans quantitats de diners per part de grans constructores, podent haver eixugat el deute amb els diners que els hi devien i així evitant la precarietat més absoluta.

Pel seu cas personal, José Luís assegura que va haver de moure's molt per cobrar algunes feines a finals del boom, organitzant-se amb la colla i pressionant al constructor, amenaçant-lo punxant-li les rodes del cotxe, anant a buscar-lo a casa... Reconeix que a ell encara li deuen moltes feines d'abans del 2009, que sap que mai cobrarà, tot i així accepta que té sort, perquè a ell no li han fet falta aquests diners per poder menjar, essent conscient que molts dels seus coneguts sí que s'han trobat en tan perversa situació: *“Si das un paso en falso no puedes volver atrás, y eso te repercutirá toda tu vida”*.

Finalment, aplicant-se la lògica de l'exercici de supervivència a ell mateix, José Luís diu que tot i que ha treballat tota la vida a la construcció, si hagués de treballar en una altra cosa per donar-li de menjar als seus fills per suposat ho faria. No és una cosa que es plantegi sèriament perquè fins ara en el sector de la construcció no li ha anat malament i, per tant, no li ha fet falta.

A continuació, essent fidels a l'estructura del capítol 1, tractarem una sèrie de temes en forma de seccions. D'aquesta forma podrem comprendre totes les facetes de l'instant en què els obrers queden a l'atur i pateixen un procés de precarització. Veurem com l'empobriment econòmic no és, ni molt menys, l'única amenaça a la que van haver de fer front els nostres informants.

Descripcions íntimes del principi del fi.

Quan es parla de l'inici de la crisi econòmica, i concretament dels efectes en el col·lectiu dels treballadors, des de moltes ciències socials amb més reconeixement popular com l'economia, la ciència política o, fins i tot, la sociologia es participa – creiem que irresponsablement – en la creació d'un espectre dicotòmic en el que, per una banda, trobem un arquetip de treballador víctima afectat injustament per la crisi, i per una altra, un arquetip de treballador quasi culpable i mereixedor del seu trist destí.³⁶ Un cop creades aquestes imatges simplificades de la realitat, es seleccionen cadascun dels casos particulars, que per definició sempre són complexos i contradictoris, i es col·loquen més a prop d'un o altre extrem de la dicotomia a partir de criteris rotundament arbitraris. Durant aquest procés de catalogació s'enalteixen les

³⁶Degut a la major influència del positivisme en aquestes ciències socials, es tendeix a cercar la creació de coneixement generalitzable. L'efecte és que, d'aquesta manera, es cau en un error d'homogeneïtzació dels casos particulars, amagant-ne les contradiccions i l'informació que arbitràriament es considera “no rellevant”. El coneixement vàlid es construeix a partir de destacar únicament el que és comú en la mostra. Un exemple seria l'estudi elaborat per la fundació Fedea (2016:50-51), anomenat *“El legado de la crisis: El mercado de trabajo y las secuelas de la gran recesión.”*

característiques que concorden amb l'imatge escollida, mentre que s'obvien i s'invisibilitzen les que exhibeixen incoherències.³⁷

En aquesta secció pretenem demostrar que en tots els casos existeixen contradiccions i complexitats. Desmuntarem i fusionarem la dicotomia unidimensional i lineal que separa els treballadors víctimes dels treballadors culpables. Ens centrarem en els treballadors –sense adjectiu– i analitzarem el seu estat socioeconòmic com un producte de les tendències macroeconòmiques corresponents als cicles del sistema capitalista. Per entendre la complexitat pròpia del crash ens suportarem en Marco i José Luís, però també en alguns altres informants.

El primer que hem d'apuntar és que els mateixos treballadors, mentre relaten la seva pròpia història, també fan ús permanent de la simplificadora dicotomia entre treballador víctima i treballador culpable. En la majoria de les ocasions l'intenció que hi ha darrera de la utilització d'aquesta representació de la realitat és la d'autojustificar-se, construint un personatge d'ells mateixos al qual li succeeixen una sèrie de fets a mode de crònica amb sentit total, coherent i cohesionada, de la mateixa manera que apunta Bordieu (1997:74-75) en la seva reflexió sobre la il·lusió biogràfica. En aquests relats imaginats l'eix que vertebrava l'argument de l'autojustificació és la voluntat de treballar.³⁸

³⁷Una escena típica que reproduceix molt bé el que estem explicant són els debats televisius sobre el boom de la construcció en què hi ha tertulians que s'adeqüen perfectament al paper de crítica als treballadors com grans responsables del seu destí tot obviant els deplorables comportaments de bancs, institucions i empreses; i altres tertulians que adopten el paper de defensa dels treballadors minimitzant els sobre endeutaments personals, els diners malgastats, i els trens de vida insostenibles. L'error que subjau en aquestes posicions és que ambdues parteixen de l'agència com a punt de partida metateòric. Per suposat que va haver-hi treballadors que van actuar de manera més prudent i d'altres que van deixar portar-se per l'eufòria col·lectiva, però el que s'oblida en moltes ocasions és que aquestes formes d'actuar no neixen de l'individu, sinó d'un entorn social determinat. És per això que quan la discussió es centra en si el comportament individual era més o menys responsable, ja s'està cometent un biaix ideològic inicial, el qual consta de normalitzar els valors hegemònics que tenen origen en un sistema econòmic estructural, el qual és el productor final d'aquest comportament.

³⁸Naredo (2002:44) diu que el treball és un dels eixos fundadors de la figura del ciutadà de les democràcies liberals actuals, ergo l'exercici de justificar-se insistentment no busca res més que declarar-se a ells mateixos com a ciutadans vàlids, això és amb predisposició i aptes per a treballar. Molts treballadors de la construcció repeteixen un i altre cop que ells volen treballar del que sigui. Més enllà de l'evident necessitat material que pateixen alguns, aquesta insistència respon també a un exercici d'autojustificació que parteix d'aquesta idea de Naredo de que el treball assalariat, en aquest món en què imperen les lògiques productivistes, és una condició necessària per evitar l'estigmatització social. Més endavant recuperarem aquesta reflexió per mostrar les vinculacions que també té amb l'esfera de la masculinitat.

En totes les entrevistes realitzades amb obrers de la construcció arribava l'instant en el que els hi plantejava la pregunta de qui creien que tenia la culpa de l'empitjorament de la seva qualitat de vida, les respostes sorgides són manifestacions de les lògiques exposades.

Comencem amb Marco, amb el qual, parlant específicament de culpabilitzacions, deia:

- **Xavi:** *“¿Y quién crees que tiene la culpa del problema que tú tienes?”*
- **Marco:** *“No, a ver, un problema es si tú te lo buscas, ¿no? Yo un problema lo entiendo así. ¿Yo tengo un problema? No. Yo he estado trabajando toda la vida. Y llega un momento que por h o por b, pero no por mi culpa, ni por ser un perro, ni por no pagar... pues mira, ha venido así la vida. ¿Por eso soy malo? Eso no es mi problema.”*
- **Xavi:** *“No no, no me refería a que fueras malo... quería decir que...”*
- **Marco:** *“¿Volver a mi casa quieres decir?”*
- **Xavi:** *“No, pues quedarte sin faena, todo esto, que es una putada”*
- **Marco:** *“Hombre pues claro que es una putada, tócate los huevos. Pero yo no dejo de estudiar, llevo 4 años estudiando, yo me muevo, yo echo currículos, me he sacado el carné de carretillero, no paro Xavi.”*

Sales i Campos (2014:12) apunta que hi ha plantejaments ideològics que impregnen el discurs neoliberal, que presenta la “nova pobresa”, de la qual formaria part Marco i molts altres obrers de la construcció, com l'ampli sector de la construcció que s'ha vist afectat per les devastadores conseqüències de la crisi, en contraposició als “pobres de sempre”. Aquests plantejaments contribueixen a segregar a les persones en situació de pobresa y a distingir entre aquelles que estan disposades a treballar i aquelles que ja abans de la crisi vivien de subsidis públics i d'activitats “moralment inacceptables”. L'autor detecta que els “nous pobres” són mereixedors d'assistència pública i es presenten com els damnificats d'una catàstrofe. Per altra banda els “pobres de sempre” són considerats casos perduts. Rèmores d'una societat d'emprenedors que busca com sortir endavant.

A continuació, Sales i Campos (2014:13) diu que la falsa dicotomia entre “bons pobres” i “mals pobres” carrega als últims amb una sèrie de prejudicis, els quals són atribuïts com a característiques quasi biològiques: poca força de voluntat, ganduleria, vicis, incapacitat per gestionar els diners, hàbits sexuals no acceptats, impulsivitat, predisposició a la delinqüència, drogodependències, etcètera. Hi ha una subtil però progressiva transformació dels problemes socials en problemes individuals.

En el relat de Marco es pot veure clarament com ell intenta allunyar-se dels “mals pobres”, a partir d’arguments que assegurin que ha treballat tota la vida, que no és gandul i que sempre paga el que ha de pagar. Tal i com hem dit al principi de la secció, la realitat és contradictòria i complexa, i en la història de Marco, com ben segur en totes les dels nostres informants, hi ha actituds que els apropen més al grup imaginari dels “bons pobres” i d’altres que els apropen més al grup imaginari dels “mals pobres”. En tot cas, sempre es parteix del supòsit indiscutible de que aquestes actituds neixen de Marco com a individu, negant les influències del sistema polític econòmic en la creació de comportament.³⁹

Des del relat de José Luís es pot traçar una línia de continuïtat entre les actituds responsables o irresponsables dels boom i el resultat de la major o menor precarietat a partir del crash. José Luís enalteix la nocions de treball dur, estalvi i prudència, col·locant-se ell mateix com contraexemple en front als que *“vivieron por encima de sus posibilidades”*. El cas de l’amic peruà de José Luís és el paradigma de persona que degut a una mala actitud personal en front a la vida acaba pagant pels seus actes. José Luís utilitza aquest exemple per enaltir la seva conducta afirmant que ell sempre ha prioritzat *“tener la nevera llena para mi familia, que a mi mujer no le falte de nada, poder pagar el cole a los niños, pagar la hipoteca y, si se puede, marchar de vacaciones dos semanitas para el verano.”* No ens endinsarem a especular sobre la vida de José Luís durant el boom perquè no tenim cap dada que pugui corroborar o contradir la seva història. El que sí que podem destacar de l’entrevista de José Luís és que, en últim terme, sembla que la caiguda més o menys intensa en situacions de precarietat depengui principalment de la personalitat, l’habilitat o el caràcter de l’individu, entrant en una lògica essencialista i determinista, és a dir, que en el seu organisme hi ha quelcom que empeny a tenir comportaments que els condemnin a la marginalitat.⁴⁰

³⁹Sales i Campos (2014:14-15) assegura que la individualització de la precarietat fomenta un discurs de tolerància zero amb la població beneficiària d’assistència social. Dit discurs, impulsat per la recessió, fa florir un nou sistema de gestió de la marginalitat. Es magnifiquen les inseguretats socials causades per les persones sense sostre, els adolescents sense treball ni estudis, les minories ètniques i infinitat de col·lectius més, entre els quals molts treballadors de la construcció s’han vist arrossegats. Normalment aquestes inseguretats es “solucionen” des de lògiques securitàries que mantenen els pobres en una posició criminalitzada. En canvi, les carreres laborals fragmentades, la mercantilització e individualització de la quotidianitat, la desconfiança imperant i la inestabilitat i la inseguretat queden fora del debat. La nova gestió de la marginalitat no té cap consideració per nocions com la cohesió social. La criminalització de les situacions de pobresa i la imposició de la discussió sobre l’eficiència de l’atenció social i de la inserció laboral justifiquen la transició de l’estat de *“welfare”* al de *“workfare”*, reforçant el productivisme com la principal bandera a partir de la qual s’organitzen gran part de les societats actuals, i alhora fent que el benestar humà sigui tan sols un simple derivat que pot, o no, complir-se.

⁴⁰Nosaltres, en canvi, hem vist en el capítol anterior com hi havia una gran quantitat de factors estructurals que fomentaven uns comportaments els quals van provocar que, en el moment del crash, els obrers no tinguessin quasi cap tipus de recurs – ni tangible ni intangible – per afrontar el fort

Els valors de l'auge es tornen en contra durant el crash.

Venim de veure com, pels obrers de la construcció, els ambients competitius del cicle alcista construeixen la racionalitat dels obrers en uns sentits determinats. En un equilibri de la desconfiança, les actituds que es fomenten són individualistes, oportunistes i purament utilitàries, ergo és realment complicat que sorgeixin accions de cooperació sostinguda.⁴¹ El sentit comú es guiava per valors neoliberals, en conseqüència, tot acte que intentés reforçar vincles de cooperació o solidaritat desentonava amb els eixos bàsics de la racionalitat imperant en el context del boom i, per tant, acaba resultant ineffectiu. Recordem que els mateixos obrers utilitzaven els termes de “llest” i “tonto” per definir cada una de les respectives estratègies conductuals.

Internant-nos més en aquesta temàtica, Standing (2011:47-48) apunta que: *“Parte del problema es que el precarizado experimenta pocas relaciones de confianza, en particular en su trabajo. Durante toda la historia, la confianza ha ido evolucionando en comunidades duraderas que han constituido marcos institucionales de fraternidad. Para quien experimenta confusión con respecto a su situación en la vida, la confianza se vuelve contingente y frágil. Si los seres humanos poseen una predisposición a confiar y cooperar, como suponen los psicólogos sociales, entonces un entorno de infinita flexibilidad e inseguridad pondrá en peligro cualquier sentido de cooperación o consenso moral. Nos las apañamos como podemos, actuando oportunamente, siempre al borde de la amoralidad; más aún cuando cada día oímos que los miembros de la élite y las celebridades violan con impunidad los códigos morales y cuando no hay ni sombra de futuro de nuestro horizonte.”*

La forma de violència simbòlica concreta exercida pels poders fàctics es materialitza quan aquests marcs d'actuació per “llestos” són íntimament internalitzats pels dominats, i és que mentre que als explotats aquestes actituds els van servir únicament per millorar els seus status econòmic i social durant uns escassos 10 anys, als que es situen en els estrats més alts de la piràmide social els permeten conservar un immens poder que els hi atorga, a part d'uns beneficis materials enormes, també impunitat, seguretat i capacitat d'influència política. Pepe,

empobriment socioeconòmic. Bàsicament ens referim al que hem anomenat ja unes quantes vegades com la trampa que es va activar a l'any 2007.

⁴¹Les principals formes de cooperació sostinguda detectades pels mateixos obrers en temps de cicle alcista són les colles. Recordem però, que les colles eren grups petits i, generalment, fragmentades entre si, és a dir, les relacions intercolles no eren quelcom comú. A més, l'organització en colla també podia ser albirada pels mateixos membres formants com una simple eina per aconseguir un benefici personal a curt termini, per exemple, fer una feina determinada per cobrar una alta mensualitat. Per altra banda, també hi havia colles que es van mantindre estables durant la major parts de l'auge. Per exemple la de Pepe.

Armando, Alfonso, Juan i Carlos, en les entrevistes, denuncien que hi ha hagut individus que, gràcies a les seves fortunes i al seu poder, van aconseguir acumular grans beneficis durant el cicle alcista i, arribada la crisi, van poder escapar de la ruïna. Molts d'ells assenyalen a Florentino Pérez com a exemple paradigmàtic.

Justament, la trampa de la qual parlàvem acaba executant-se quan, un cop arribat el crash, l'únic capital que havien anat acumulant els dominats, l'econòmic, desapareix fulminantment i queden totalment desemparats. L'estil de vida del boom els deixa arruïnats, amb una xarxa de seguretat comunitària intensament deteriorada, amb escassos suports emocionals, desmobilitzats i, per tant, incapaces de lluitar contra l'avanç del desmembrament de l'estat del benestar i, per últim, com apunta Sales i Campos (2014:16) havent de lidiar amb un discurs hegemònic que, mentre que en temps de bonança econòmica els guiava cap a uns eixos d'actuació individual, competitiva i malaltissament flexible, amb el crash els assenyalava a ells mateixos com culpables del fatal destí que patien tant ells com les seves famílies. Alfonso amb una frase, resumeix aquest daltabaix en, no només el status econòmic, sinó també social: *"Mira, te lo diré rápido, antes vivíamos como reyes y ahora estamos viviendo como cucarachas."*

José Luís és un dels treballadors que també detecta les contradiccions existents entre els diferents cicles: *"Que no nos hubieran mandado a construir tanto, venga a construir, total después ¿para qué? Había muchos que parecía que se iban a comer el mundo, y después... mira como están, tanto trabajar y tanto ganar dinero para que después... [...] Ningún trabajador se ha hecho rico la construcción."*

Per comprendre bé la resta de pàgines que queda en aquest text, en les quals es parlarà d'elements de la quotidianitat dels treballadors en temps de crisi, s'ha de tenir sempre present que els obrers de la construcció afronten la precarietat amb uns llaços de confiança i un capital social molt desgastat, degut a la forma de vida estesa en l'auge.

Conflictes atomitzats i la teoria de la vàlvula de seguretat.

Marco i José Luís concretament, però també tots els treballadors entrevistats, en algun moment expliquen anècdotes referides a conflictes laborals en la conjuntura del crash. Podem afirmar que aquests conflictes d'origen laboral, ja siguin liquidacions sense pagar, deutes amb proveïdors, acomiadaments improcedents, empreses que desapareixen o tractes incomplerts, es van donar de manera massiva en el món de la construcció, especialment al llarg dels anys 2007 i 2008. De tots els conflictes sociolaborals nosaltres prestarem atenció únicament aquells

on que els obrers eren part perjudicada. Principalment per dos motius: primerament per una raó obvia, el grup d'estudi d'aquest treball són els obrers de la construcció i un eix important que es tracta és la seva vulnerabilitat socioeconòmica. I en segon lloc, i opino que és de justícia ratificar aquest fet, perquè en quasi la totalitat dels conflictes als que ens referim, els obrers partien de la posició de perjudicats i, en la majoria dels casos, cap tipus d'estratègia va ser útil per a que s'apliquessin mecanismes de resolució o de compensació de danys.

Aprofundint en les lògiques internes dels conflictes laborals, podem declarar que una de les causes que expliquen aquesta no resolució fou la falta de processos de col·lectivització de les problemàtiques, fent, d'aquesta manera, que es visualitzin socialment com una considerable quantitat de casos independents, i no com una tendència sistèmica cap a una injustícia flagrant. Santi exemplifica molt bé la idea que estem desenvolupant de la següent manera:

“Yo siempre seguía en contacto con la gente después de marcharme de las empresas, y es lo que te decía, que cuando empezó la crisis, empezaron a echar a gente y ahí nadie se movilizaba. Era como normal... decían: “joder si es que es normal, si es que no puede ser tantos paletas” lo asumían, ¿entiendes?”

Més endavant Santi afegeix:

“La mayoría del pensamiento, bueno que no lo digo yo, es un término que se ha leído, el pensamiento único que hay y el pensamiento poco crítico que existe en la sociedad, sobretudo en la construcción. Un ejemplo muy claro de esto es la construcción, los trabajadores de la construcción. Eran muy poco críticos sobre todo en la etapa en la que yo he estado... sobre todo en el boom, pero en la crisis también eh. Tú podías filosofar mucho ¿no? Porque a mí siempre ha gustado, pues sentarme y filosofar y hablar de la sociedad y el porqué y tal, y hay gente que te contestaba, hay gente que ya no hablabas con ella porque sabías que no le iba, pero todos, todos, incluso el que hablaba contigo y discutía decía: “bah, pero es que eso no se puede cambiar” Y tú le decías: “Oye, pues yo he escuchado que antiguamente se hacían huelgas y se conseguían cosas” y te decían: “bah, pero eso era antes, ahora ya no. Eso en un tiempo pasado, ahora ya, se ha afianzado el sistema en el que vivimos y ahora ya sí que no se puede seguir en la lucha...”

Per saber cap a on es va, s'ha de saber d'on es ve, i la nociva relació entre els obrers en l'etapa de la bombolla immobiliària, ens dóna pistes fiables del perquè els treballadors no van ser capaços de mobilitzar-se conjuntament. Recordem que els ambients a l'obra en l'auge reforçaven uns valors que eren la total antítesi del possible foment de llaços de confiança i

solidaritat entre els treballadors. Hem repetit nombroses vegades, a mode quasi de manament sagrat, que el treball s'ha d'entendre com un procés de producció no només de bens o serveis, sinó de subjectes socials. La demostració que corrobora l'aforisme de forma més apropiada és la incapacitat comportamental dels obrers de, en un moment de canvi de condicions materials, crear escenaris polítics en els que es poguessin veure representats els seus interessos com a conjunt. En el moment en què els obrers van començar a afrontar les seves problemàtiques personals individualment, aïllant-les de les de tots els demés obrers, és quan es va activar el fenomen simbòlic de la vàlvula de seguretat. La funció d'una vàlvula de seguretat és evitar, mitjançant l'expulsió controlada del fluid o gas, que la pressió ascendeixi a uns nivells que posarien en perill el bon funcionament del sistema mecànic. Suportant-nos en Ong (1984:210) i Scott (2003:24) podríem assegurar que l'atomització de les respostes davant de la conflictivitat laboral del crash va tenir l'efecte d'una vàlvula de seguretat, la qual permetia que en un sistema fonamentat en les relacions de poder, que clarament perjudicaven els interessos dels treballadors, les contestacions dels dominats s'exterioritzaven i s'explicitaven en unes formes que no qüestionaven les mateixes relacions de poder que havien generat dites injustícies.

Un informant que va ratificar aquesta tendència va ser Miquel. El primer que és significatiu és que ell confirma que durant els anys d'inici de la crisi va rebre molt poca gent del sector de la construcció comparat amb altres sectors com el de serveis. Hem de tenir en consideració, a més, que la construcció va ser un dels sectors més afectats tant a nivell estatal com municipal. Miquel, afegia que els pocs paletes que acudien al sindicat ho feien amb motivacions purament utilitàries:

“Venían aquí como si fueran a una gestoría, les daba igual que en el cartel de fuera pusiera CNT o PP, ellos venían porque sabían que aquí había un tío que les ayudaba por muy poco dinero, y cuando tenían el problema solucionado se iban y hasta siempre. No recuerdo a ningún paleta que me viniera pidiendo ayuda porque quería montar un sindicato entre 4 o 5 compañeros en su empresa.”

La teoria de la vàlvula de seguretat es materialitza en el relat de Miquel. Ell ens explica com l'acció dels obrers per afrontar els conflictes laborals, en gran part també estava dirigida pels valors de l'oportunisme i l'individualisme. Era molt complicat que aquells mateixos obrers que havien estat una mitja de 10 hores al dia, durant quasi 10 anys, en uns ambients sociolaborals que els incitaven a competir entre ells, actuar de manera oportunista, veure's com una amenaça, treballar sols per produir més i abandonar les relacions entre companys, a partir del

2007 i de sobte, fossin capaços d'articular una resposta política conjunta a les problemàtiques sorgides. Tornant a la metàfora de la vàlvula de seguretat, concretament van ser els valors hegemònics neoliberals, que jornada laboral a jornada laboral es van anar arrelant en la personalitat més íntima dels obrers, els que van acabar per impossibilitar una resposta obrera col·lectiva que fes front a l'enorme quantitat d'injustícies laborals dels anys 2007 i 2008.

En els 10 anys d'auge no només es van imposar unes estructures legals, polítiques i fiscals basades essencialment en facilitar la compraventa i evitar cap tipus de regulació, sinó que també es van fomentar unes maneres de llegir el món, del que era normal i el que no era normal. Amb l'esclat de la bombolla el sector de la construcció va enfonsar-se brutalment, juntament amb la situació socioeconòmica dels obrers. Aquests, però, seguien sota un paraigua estatal dedicat principalment a (des)regular i també sota uns marcs de significació que havien estat construïts a través dels valors imposats durant la bombolla immobiliària. Marco, per exemple, deia que els primers mesos de perdre la seva feina, a l'any 2007, no s'esperava ni molt menys l'abast de la crisi que estava per venir. Explicava que quan el van acomiadar de l'empresa, esperava trobar una altra feina en el sector de l'alumini, i encara que cobrés una mica menys, seguir portant el mateix estil de vida, *"trabajando mis horitas, viajando, pasando los "findes" con la Aurora [su pareja] en Salou, yo pensaba que esa iba a ser mi vida ¿sabes, Xavi?"*. Marco reconeix que ell era un dels que pensava que *"lo del boom iba a durar toda la vida."*⁴²

Per aquest motiu, encara que l'inici de la crisi ja era incontestable, l'individualisme i l'utilitarisme van seguir sent els motors que movien als obrers en les accions de protesta, tant si les feien individualment com organitzant-se amb els companys més propers.

⁴²Els conceptes de infraestructura i superestructura de Marx són fonaments teòrics d'aquest text. Concretament, la seva famosa aportació sobre la relació entre les condicions materials de producció de la vida que constitueixen la (infra)estructura econòmica de la societat, sobre la qual s'aixeca la superestructura jurídica, política i de consciència social. Seguint l'esquema de l'autor i observant la realitat espanyola en els anys 1997 – 2007, podríem caure en l'error d'afirmar que quan el crash va succeir i la crisi s'imposà – evidenciant un clar canvi en l'estructura econòmica –, les formes de la superestructura canviaren també. Estaríem obviant que hi ha un temps d'impàs, que es correspon justament als anys que estudiem en aquest capítol. El 2007, 2008 i també part del 2009 representen clarament un espai de temps en què, per molt que la realitat material dels obrers ja és totalment oposada a la que vivien anys abans, les estructures legals, fiscals, polítiques i mentals per les quals estan governats es segueixen remetent a l'època passada, la de bonança i creixement desenfrenat. Per comprendre bé la naturalesa de les resistències, contestacions, protestes i lluites que els obrers de la construcció van practicar a l'inici de la crisi no hem d'oblidar que estan emmarcades en aquest moment d'impàs en què molts treballadors encara pretenien ordenar la seva vida al voltant del consumisme, treballar més de 10 hores al dia i guanyar 1500 euros al mes com a mínim.

En el relat de Marco i en el de José Luís es pot percebre el fenomen que acabem de descriure. Pel que fa l'amic de Marco, fou ell sol el que va decidir aplicar els mecanismes de compensació que li van semblar adequats per remeiar una injustícia que als seus ulls era indiscutible. No fou casualitat que el cos jurídic es mostrés immòbil davant el clar cas de morositat que patia l'amic de Marco, doncs durant el boom l'excés de crèdit impedia que els impagaments es presentessin com un problema jurídic en els mateixos termes en el que ho van ser en el crash, quan el crèdit va deixar de fluir i la bombolla va esclatar, impactant especialment en aquelles persones que havien acumulat grans quantitats de deute. L'amic de Marco, en aquesta tessitura, va optar per assumir personalment tots els riscos en una acció de contestació individual, anant sol a agredir físicament al que ell considerava com a culpable, i assumint les conseqüències dels seus actes sense cap tipus de suport extern, com podria ser el d'un sindicat o grup de companys.

El resultat final fou que l'acció de contestació per part de l'amic de Marco va ser contundentment reprimida pel poder judicial. Davant de la multa de 30.000 euros, explica Marco, que Óscar es va sentir molt impotent, però que es va veure sol davant de tal injustícia i va decidir no continuar amb més accions de protesta per no acumular més multes. Marco, amb un to de ràbia contundent, subratllava la perversitat de l'assumpte:

“El tío le debía al Óscar 110.000 euros. No le pagaba, no le pagaba, fue él, mi amigo, cuando se lo encontró le pego un puñetazo en la cara, para que le pagara. ¿Sabes que le hizo el otro? Lo denunció. Pues, ¿sabes la condena? Que le tiene que pagar mi amigo al otro 30 y pico mil euros. Por haberle roto la cara, y el otro le debía 110.000 euros. ¿Cómo te comes eso? ¿Hay que confiar en la justicia? No. ¿Me has entendido? Tú me debes dinero, no me pagas, yo estoy pasando hambre, al final te pego, ¿no? Luego tú me denuncias a mí y vamos a juicio, ¿y te tengo que pagar yo a ti por haberte pegado? Me cago en dios. ¿Y la faena que me debes tú? Pues es que no lo entiendo eso, Xavi.”

El que li va passar a l'amic de Marco a finals del boom, amb matisos i diferències, es va repetir en la vida de molts obrers de la construcció.⁴³ L'acció de Òscar, de decidir anar tot sol a donar un cop de puny és l'exemple paradigmàtic d'un acte de protesta individual, atomitzat, inefectiu i fàcilment reprimible, la qual, finalment, acaba per desactivar la ràbia que, ben canalitzada en una acció col·lectiva, podria arribar a atacar els problema de manera radical, anant a l'origen

⁴³ Per exemple, a Armando el seu cap va confirmar-li que estava assegurat quan en realitat no ho estava i a Pepe un constructor també va deixar de pagar-li un treball ja fet. Les respostes dels treballadors, malauradament, també van ser semblants.

estructural de la violència i fent visibles les contradiccions i les injustícies que el sistema capitalista, amb la seva deriva especuladora, ha generat.

Per altra banda, segurament no sigui casualitat que els resultats obtinguts per José Luís a l'hora de pressionar per aconseguir solucionar els conflictes sociolaborals al seu favor fossin lleument millors que els de l'amic de Marco, doncs recordem que José Luís era un integrant d'una colla. El més semblant a una acció col·lectiva de contestació per part dels obrers de la construcció en l'etapa del crash era quan les colles s'organitzaven per pressionar, amenaçar o intimidar a algun empresari o constructor. José Luís reconeixia que *"nosotros fuimos más de una vez a pincharle las ruedas a alguno, porque no nos pagaba, o nos metíamos en la caseta esa que tienen en la obra y le decíamos: "mira chaval, de aquí no salimos hasta que no nos pagues, tú mismo."* Al final casi nunca nos pagaban todo lo que nos debían pero por lo menos nos sacábamos algo." Clarament, una acció de contestació o protesta portada a cap per 6 o 7 persones té molt més marge d'èxit que quan només la realitza 1, augmenta l'informació disponible, la capacitat de pressió i el suport mutu, a més de que l'individu es sent identificat en un grup que comparteix els mateixos interessos que ell. En tot cas, i recuperant el testimoni de Santi, en general, l'acció de les colles no podia etiquetar-se de cap forma de lluita sindical o lluita obrera, ja que també es veia contaminada pels patrons marcats per l'hegemonia neoliberal, concretament Santi deia:

"Yo me llevaba muy bien con uno de una empresa en la que estuve, bueno me lo encontré y yo sabía que no le habían pagado: "¿oye, y estos cabrones?" Y me dijo: "que no me pagan, que no sé qué, que les voy a denunciar..." y le dije: "pues ya puedes correr, mira, tal día han quedado los trabajadores para presentarse en la puerta de la oficina, va a ir allí y tal...". Pero iban no porqué reivindicasen nada social, bueno, lo único que reivindicaban era el dinero que no les habían pagado, o sea... iban a juntarse ahí... o sea que quien había cobrado todo no iba a ir ni de coña. Había gente que había cobrado todo y gente que no, pues lo que no lo habían cobrado se presentaban ahí, pero es que estoy seguro que si le pagaban a uno y a los otros no, el que había cobrado se piraba, ahí os quedáis."

Així doncs, tot i que és cert que hi ha certs testimonis, com José Luís, que expliquen experiències de solidaritat obrera entre companys d'una colla en el context del crash, els resultats obtinguts per l'acció pseudocol·lectiva de les colles també tenia facetes inherents que es corresponien amb les formes d'actuació i valors neoliberals que es van estendre durant el boom. Molt poques formes de protesta dels treballadors de la construcció en el crash van assenyalar la causa sistèmica de les injustícies. En conseqüència i a mode de vàlvula de

seguretat, a mesura que els conflictes sociolaborals quedaven oblidats, es mantenia la constant, controlada e inofensiva despressurització de la ràbia acumulada.

La normalització de les injustícies.

En la secció anterior hem explicat com mitjançant una desmobilització nascuda dels ambients de competitivitat e individualisme, els conflictes sociolaborals dels treballadors de la construcció es superaven sempre des d'una actuació atomitzada que en molts pocs casos aportava una resolució radical i justa pels treballadors. De manera molt semblant a com en el capítol 1 hem explicat que Jose naturalitzava el malestar del treball a la obra durant el cicle alcista, en el moment del crash, molts obrers no van arribar ni a plantejar-se de fer cap tipus d'acció de protesta individual perquè van normalitzar o relativitzar les injustícies a les que es van veure abocats⁴⁴.

Santi, mitjançant una comparació molt encertada, explicava el següent:

“A ver no ven... no ven el término injusticia, pero ven el hecho que no les gusta. O sea lo ven como putada, en vez de decir injusticia, es una putada. ¿Entiendes? Como cuando llueve. El término putada, esto es una putada como si... como que es una putada que llueva. Llueve, es una putada, pero llueve. Pero no es una injusticia que llueva ¿entiendes? Entonces, claro, para mí sí que es una injusticia trabajar 12 horas o que no me paguen, porque yo lo veo como un ideal. Pero claro, ellos no lo ven una injusticia, dirán: “es una putada que no me paguen pero entre que me muevo y denuncio y todo pues no vale la pena.”

Del que estem comentant hi ha certs aspectes en els que resulta necessari aprofundir. Primer de tot, òbviament que el valor total del deute del constructor o empresari cap al treballador influirà molt en si aquest últim decideix emprendre una acció de contestació o no. En molts casos, es donava la situació que davant d'un deute, per exemple, de 500 euros, el treballador acabava conclouent que aconseguir la quantitat implicava una inversió de recursos d'un valor major a 500 euros, principalment pel cost de l'advocat i el temps gastat en la causa, i més si tenim en compte que en el context del crash molts treballadors necessitaven tenir ingressos urgentment. La violència institucional plasmada en l'inici de les polítiques de retallades socials

⁴⁴En la secció del capítol 1 anomenada naturalització total de les formes de violència estructural de l'obra, dèiem que hi havia un nivell encara més profund i efectiu de complicitat amb el poder estructural, i era quan l'obrer ni tan sols mostra indicis de percebre que el malestar que en molts casos sentia, tenia l'origen en l'esfera de l'economia política. Per aquesta secció la reflexió és molt semblant, hi ha una forma de violència simbòlica que hem descrit en la secció anterior, explicant la desactivació de la ràbia dels obrers mitjançant la teoria de la vàlvula de seguretat. Però hi havia obrers que directament ni afrontaven el conflicte laboral per considerar-lo, fins a cert punt, normal.

i en un poder judicial immòbil van empènyer a que molts obrers acabessin per rebutjar tota possibilitat de lluita.

Però per aquesta secció, el que volem analitzar és el procés de normalització de les injustícies com a funció reproductora del sistema de dominació. L'acte de complicitat amb el poder hegemònic que representa desdibuixar o menysprear el conflicte sociolaboral configura una forma de violència simbòlica molt potent. En el terme *"putada"*, contraposat molt pertinentment per part de Santi a la noció de injustícia, no hi ha culpable. Ningú té la culpa de que plogui. Aplicat als conflictes sociolaborals, el resultat és destacadament pervers, és naturalitza l'estafa i l'engany com un mètode més per aconseguir beneficis.

Un exemple evident de descripció ideològica còmplice amb el poder sobre el canvi de cicle és la que fa Marco, en la que veurem que no es fa cap denúncia en termes de classe social:

- **Xavi:** *"Y la experiencia de vivir casi con todo, a en nada, porque en verdad fue nada de tiempo, a volver a vivir con tu madre, ¿tú eso cómo lo sientes?"*
- **Marco:** *"Pues no sé, decir... a ver es que no sé como explicártelo. Oye pues mira, lo he vivido todo y me estoy dando cuenta que todo el dinero que tenía, pues me estoy quedando sin nada. Y tengo a mi madre ahí, y tengo a mi hermana, pues vuelvo con mi familia."*
- **Xavi:** *"¿Pero te sientes indignado, enfadado, decepcionado?"*
- **Marco:** *"Mmm... no... es que la gente que hemos trabajado en eso nos pensábamos que iba a durar toda la vida. ¿Sabes? Porque era... ganar dinero a mansalva."*
- **Xavi:** *"O sea, entre el 2000 y el 2007 tú pensabas que tu vida ya iba a ser así."*
- **Marco:** *"Sí, claro."*
- **Xavi:** *"¿Y en 2007 te sientes estafado o qué?"*
- **Marco:** *"No sé, estafado no, no sé lo que pasó aquí en España, que de golpe, a tomar por culo todo."*

En el discurs de Marco no hi ha culpables⁴⁵. Tan el cicle d'auge com el de crisi es presenten en el relat de Marco com un fenomen natural, com la pluja, que de cap forma pot ser vinculada a l'eix de justícia i injustícia. Marco explica el seu daltabaix com una etapa de vida la qual ha passat. Fins i tot arriba a dir explícitament que no es sent estafat i que a Espanya *"de golpe, a*

⁴⁵Per ser rigorosos, hem de dir que en les entrevistes i converses informals amb Marco, molts cops ell denuncia i critica la gestió governamental de la crisi, l'actuació de les empreses i bancs, la feble posició dels treballadors en front de gent poderosa, i d'altres situacions que sí que denoten una representació de lluita entre classes socials. Intercala aquestes reflexions, però, amb d'altres que dibuixen el boom i la crisi econòmica com esdeveniments naturals, sense responsables.

tomar por culo todo”. Mitjançant una anàlisi cronològica es pot detectar la perversa complicitat amb les elits en l’última frase de Marco. Els sectors més privilegiats de la societat van aconseguir, amb el boom de la construcció, acumular grans quantitats de beneficis a la vegada que feien créixer la bombolla immobiliària a base d’especular i sobreproduir. Amb l’esclat de la bombolla es va presentar sobre la taula l’incòmode pregunta de qui havia de pagar la bogeria productiva i especuladora. En contestar a aquesta pregunta, també es senyalaria als culpables. En la secció de contextualització, hem vist que Naredo (2009:127-129) apuntava als que més poder d’influència sobre la política econòmica nacional van tenir durant el cicle alcista: partits polítics de govern, grans empreses constructores, bancs, grups d’inversió, individus amb grans fortunes, etcètera. La impregnació en el grup dels treballadors del discurs no culpabilitzador que remarca Santi, justament, va permetre que aquests sectors quedessin gaudissin de certa impunitat.

Una afirmació constant en moltes de les entrevistes amb obrers de la construcció és que cap treballador s’ha fet ric treballant a l’obra. Tots coincideixen en assegurar que és cert que durant l’auge es guanyaven molts diners, però diuen que aquests alts sous tan sols va servir per augmentar els seus status social i econòmic durant menys de 10 anys. Alguns altres treballadors – Santi, Armando i Pepe –, a més, a part d’assegurar això, afegeixen amb ironia i to de denuncia que els que s’han fet rics amb la construcció no treballaven, fent clara referència a aquests sectors privilegiats que hem comentat.

Apunts finals.

El final de l’any 2007 i el principi del 2008 suposa, per la majoria dels obrers de la construcció, el moment en què la seva vida va canviar dràsticament. Des d’aleshores fins avui tots ells han hagut de viure un constant exercici de supervivència. Més enllà de les dinàmiques internes del sector de la construcció, el crash va demostrar que aquell estrat anomenat classe mitja fou poc més que un somni passatger.⁴⁶ En el següent capítol examinarem la quotidianitat dels treballadors en l’entorn de precarietat aguda de la crisi ja consolidada.

⁴⁶Marx (2003:106) assegurava que els camperols parcel·laris formen una classe immensa, els individus de la qual viuen en una idèntica situació, però sense que entre ells existeixin moltes relacions. El seu mode de producció els aïlla els uns amb els altres, en comptes d’establir relacions entre ells. Aquests milions de famílies -en aquest cas, pageses- viuen sota les mateixes condicions econòmiques d’existència que les distingeixen en la seva manera de viure d’altres sectors de la societat. Però quan existeix entre els camperols parcel·laris una relació purament local i la identitat dels seus interessos no engendra entre ells cap comunitat, cap unió nacional ni política, no es pot dir que formin una classe. Acceptem la dificultat de la comparació entre la classe camperola del segle XIX i la classe mitja del segle XXI. Tot i així, hem vist com els treballadors de la construcció, els quals eren senyalats durant el boom

Capítol 3: quotidianitat en temps de crisi.

Introducció.

A finals de l'any 2009 la crisi econòmica ja era inqüestionable. Poc a poc els obrers van agafar consciència de que mai més tornarien a viure com en els anys d'auge, i el que era pitjor, que les perspectives de futur eren realment desesperançadores. Com hem subratllat en el capítol anterior, la complicitat que els obrers havien mostrat amb els valors neoliberals durant el cicle alcista els van impedir poder realitzar un exercici de contestació o protesta a l'onada de precarietat que els amenaçava. L'estratègia assumida per la majoria d'ells fou una resistència passiva i individualitzada que escassament va aconseguir suavitzar l'impacte de la recessió en la quotidianitat.

L'objectiu d'aquest capítol és mostrar com ha estat el dia a dia dels obrers des del 2009, aproximadament, fins avui. El fet d'haver estudiat els anys anteriors a la crisi ens permetrà analitzar la quotidianitat actual incrustada en els marcs de la història de vida recent dels nostres informants. La crisi ha suposat per molts treballadors de la construcció una alteració total de la seva quotidianitat, a la que s'han hagut d'adaptar, tant en termes materials com mentals. Mostrarem com, en molts casos, la complicitat amb les formes de violència estructural encara es manté en la vida d'alguns subjectes, tot i la precarietat que pateixen. Però per alta banda, també remarcarem algunes de les formes de resistència cooperativa informal que estan sorgint entre els mateixos obrers i que els mostren una llum d'esperança a la qual ells s'agafen per fer front a les dificultats quotidianes.

Casos paradigmàtics:

Carlos:

Carlos té entre 50 i 55 anys. Viu amb la seva mare, està divorciat i té dos fills i una filla. Quasi tota la vida ha treballat en el món de la construcció, desenvolupant oficis variats, com pavimentador, electricista o, en el que ell s'identifica més, paleta.

Carlos, al llarg de la seva carrera professional ha treballat tant d'autònom com d'assalariat, també ha fet tasques treballant tant per hores com per metres. Durant el boom, com passava

com l'exemple d'èxit del model de classe mitja, lidiaven amb unes relacions de producció que tendien a atomitzar el grup obrer i a individualitzar la vida de cadascun d'ells. Les relacions tendien a l'utilitarisme i la desconfiança i, com passava amb els camperols del segle XIX, resultava complicada una unió consolidada dirigida a lluitar pels interessos objectius. El crash i la desaparició de la classe mitja confirmen el que es sospitava, que realment la classe mitja mai havia existit com a tal.

amb molts altres obrers, va treballar més per metres. En l'etapa d'expansió econòmica, Carlos podia arribar a cobrar 2.200 euros mensuals. El seu sou base era de 1.200 euros aproximadament, fins al 2.200 arribava a partir de plusos o treballs en negre.

El crash va significar un gran cop per Carlos. Ell va passar de dedicar gran part de la seva vida a la feina i a la família a quedar-se a l'atur, divorciar-se de la seva dona, separar-se dels seus fills i haver d'anar a viure amb la seva mare. Va començar una de les etapes més complicades de la seva vida, sense cap mena de possibilitat d'aconseguir ingressos, molt a prop de l'alcohol i amb un intent de suïcidi.

Passats un parell o tres d'anys, i gràcies a les imprescindibles ajudes de la seva mare, certes pagues de l'estat en forma d'ajudes de 426 euros i els diners que aconseguia en treballs temporals, gairebé sempre en negre, Carlos va aconseguir sortir de la dinàmica negativa en la que s'havia vist abocat.

Encara que Carlos ha pogut realitzar algun treball formal/legal al servei de l'ajuntament de Terrassa, la seva rutina laboral en els últims 5 anys aproximadament ha estat monopolitzada per les *"chapuzas"*.⁴⁷ Es queixa constantment de que el treball fent *"chapuzas"* és horrible: sense contracte, sense assegurança, si tens un accident *"te jodes"*, no hi ha seguretat, sense garanties de que et paguin, i quan ho fan, et paguen poc, has de viure sempre pendent de *"si te sale algo o no"*... El que més pena li fa a Carlos, com molts altres treballadors, és el fet d'haver estat tota la vida treballant durament per arribar a les portes de la vellesa i veure's així. Parlant del tema de la jubilació, Carlos reconeix que ho té bastant difícil. Els últims 15 anys de la vida laboral són els que determinen gran part de la prestació per jubilació i Carlos creu que la gran part d'aquests últims anys els passarà a l'atur sense poder cotitzar. El que té assegurat és la pensió mínima de 426 euros per l'ajuda a majors de 55 anys, la qual ell mateix defineix com *"una miseria"*.

L'únic que reclama és un treball amb uns mínims. Assegura que dedicar-se exclusivament a les *"chapuzas"* es quasi un exercici constant de supervivència, no mirant més enllà dels problemes de l'avui i *"sin saber si mañana tendrás faena o no, como será la faena, si te pagarán, o si te puedes hacer daño"*. Carlos explica un parell d'anècdotes relacionades amb la precarietat inherent a la *"chapuza"* com a tipologia de treball, a part dels fets en sí, fou molt demostratiu el to de veu, l'estat d'ànim i la gestualitat que ell utilitzava:

⁴⁷ *"Chapuza"* és un terme molt usat en el món de la construcció. Es refereix a un treball informal que, habitualment, es cobra en negre. Al llarg d'aquest capítol analitzarem en profunditat la *"chapuza"* com a principal font de subsistència dels treballadors de la construcció durant la crisi.

La primera es refereix a una “chapuza” que va fer fa poc, en la que se li demanava pujar a un terrat a posar teules i pintar-les. Carlos reflexiona sobre les males condicions de feina, diu que l’home que li ha fet aquest encàrrec no li proporciona els equipaments de seguretat adequats, tampoc li paga per avançat per a que pugui comprar-ho ell, però ni que li pagués per avançat, Carlos valora que amb lo poc que cobrarà, si comprés els equipaments no sortiria a compte acceptar la feina. Assegura que tot i ser molt perillós treballar durant hores a molts metres d’alçada i sense material de seguretat ni assegurança de riscos, no pot dir que no. En primer lloc, per l’òbvia necessitat material que pateix, però a més, perquè si li diu que no, és possible que aquest home no el torni a trucar per una altra feina. Carlos, finalment, es pregunta: “¿Y qué pasará cuando tenga 70 años, tendré que seguir subiéndome a tejados?”

La segona anècdota és de quan, ja en crisi, ell li va estar fent una obra de paleta durant un mes a un home que, finalment, no li va pagar el preu acordat i que, a més, ja li ha dit directament que no li pagaria. Carlos diu que ara té dues opcions, o baixar el cap, passar del tema i perdre el mes de feina i part del seu orgull o “ir al tío ese y romperle las piernas”. Ell sap que, encara que tingui moltes ganes de pegar-lo, si ho fa té el risc de que el denunciïn, i de perdre molt més que 2400 euros. Ha d’aguantar-se i deixar córrer el tema.

Carlos assegura que els treballadors, tot el que han guanyat durant el boom ho han fet suant. En canvi, els llestos que han tret molts diners del boom i que han deixat molts deutes i molts problemes un cop arribada la crisi no els hi ha passat res, no s’han arruïnat ni s’han vist al carrer. Diu que aquesta gent de classe alta ho té molt més fàcil per a que no els hi passi res, perquè tenen diners, tenen facilitats judicials, no van a la presó, tenen contactes, etcètera.

Juan:

Juan té 50 i pocs anys. Està casat i té una filla. Ell ha treballat des de jove en el món de la construcció, declarant-se experimentat en varis oficis.

A mitjans dels 90 que va començar a treballar en el subsector en el que es va mantenir fins a l’arribada de la crisi econòmica, el qual es basava fonamentalment en col·locar juntes de dilatació en el ponts, generalment d’obra pública. Havent agafat experiència treballant per altres, Juan va obrir una petita empresa, d’uns sis treballadors, que a part del que ja s’ha esmentat, també es dedicava al manteniment de ponts, tapar i restaurar esquerdes, col·locar tela asfàltica, impermeabilitzar, pintar carrils bici o pintar pistes de tennis. Hi havia molt poques empreses en el país que tinguessin l’especialització que tenia la de Juan, per aquesta

raó la feina de Juan reclamava una exigència inhumana, no només en termes físics o en hores de treball, sinó també en responsabilitat, preocupació i compromís.

En els anys de més creixement del sector, Juan treballava arreu d'Espanya, passant llargs períodes sense veure a la seva dona ni a la seva filla. El resultat era un sou de 2000 euros mensuals aproximadament que es complementaven amb els 500 euros d'ajuda que la seva dona rebia com a cuidadora no professional, cotitzant a la seguretat social, perquè la filla que tenen pateix una minusvalidesa. Arribada la crisi, la brutal caiguda de la inversió pública en el sector immobiliari va obligar a l'empresa de Juan a haver de tancar. Gràcies a la seva eficient gestió, no va quedar cap deute amb cap treballador ni proveïdor, és més, al que encara li deuen uns 30.000 euros és a ell, tot i que reconeix que no creu que els arribi a cobrar mai.

Juan deia que la crisi era previsible, i que no era normal que en els anys d'expansió econòmica es malgastessin tants recursos. Juan explica dos o tres exemples, que ell va viure en primera persona, els quals ratifiquen lo anteriorment dit, camions plens de material pagat que finalment es llançava perquè no feia falta, errades a l'hora de planificar l'obra que provocaven que s'hagués d'ensorrar tot el que s'havia fet i tornar a començar, material pressupostat que es pagava i que mai arribava a la obra, i d'altres casos que Juan utilitza per evidenciar la insostenibilitat flagrant que regnava en l'auge.

Des que va començar la crisi Juan vol treballar del que sigui, principalment, però, s'ha dedicat a fer "*chapuzas*". A l'estat d'atur de Juan, s'ha afegit que, com ell era autònom, no ha pogut cobrar la prestació d'atur i demés ajudes; a més els 500 euros que rebia la seva dona han estat retallats fins a 300, aquesta disminució ha suposat que ja no pogués seguir cotitzant.

Per si tot això fos poc, li han denegat una beca menjador a la seva filla, perquè la Generalitat argumenta que la inversió corresponent en forma d'ajudes ja està totalment coberta per una cadira de mobilitat especial que els hi va ser entregada.

Deixant de banda l'evident preocupació que Juan constantment manifesta en vers el benestar de la seva filla, reconeix que el que pitjor porta és el no tenir res a fer. Es declara incapaç d'estar-se quiet, diu que té la costum de treballar moltes hores i que és una persona molt activa, sent ansietat i nervis, i es queixa que no pot estar a casa sense fer res perquè ho passa realment malament. Juan confessa que pel matí, molt d'hora, fa totes les feines de casa quan la seva dona marxa a portar la seva filla al col·legi. Neteja, fa els menjars, ordena, s'ocupa de la roba... A la mínima que té una mica de temps lliure intenta omplir-lo, amb el que sigui. Repeteix que el que no pot suportar és quedar-se a casa. "*Ha habido días que incluso he ido a*

ayudar a mi suegro a limpiar una torre que tiene, sin cobrar nada. Total, mejor que en casa...". Gran part del temps que té el dedica a la seva filla, cuidant-la, fent passejos de fins a dues hores o senzillament estant amb ella.

La jubilació és també per Juan un maldecap, i més tenint en compte que tant ell com la seva dona hauran de cuidar de la seva filla. A la situació d'atur de Juan s'ha afegit la comentada rebaixa de l'ajuda que rebia la seva dona com a cuidadora no professional, això vol dir que cap dels dos cotitza actualment. Han de buscar solucions de manera urgent perquè quan ells dos tinguin l'edat de 65 anys, puguin tenir assegurats uns ingressos que els permetin una vida digne tant a ells, com a la filla que comparteixen.

Francisco:

Francisco té al voltant de 60 anys, està divorciat i té un fill. Tota la vida l'ha dedicada al treball en la construcció, el seu primer contracte el va firmar amb 14 anys. Una de les anècdotes interessants que Francisco recorda de la seva joventut és que formava part de Comissions Obreres, explica que ell havia parat trens en protestes, posant pedres en mig de la via. Amb el temps, diu que *"lo de revolucionario se me ha ido pasando"*.

En el període de bombolla immobiliària ell tenia una empresa que es dedicava a l'obra basta i paleta, és a dir, a construccions de gran envergadura, principalment edificis. La seva empresa enguixava, aixecava parets, feia obres d'aïllament, aplicava mesclures refractàries... Entre el 1997 i el 2007 el status socioeconòmic de Francisco era notablement alt, a part de tenir una estabilitat i uns ingressos considerables disposava de domicili principal, tenia torres, cotxes, bodegues, etcètera. Francisco va tenir tan mala sort que el moment de la davallada del sector de la construcció va coincidir amb un greu accident laboral que va estar apunt de deixar-lo amb una aguda minusvalidesa física. El divorci, el tancament de l'empresa i la fuga dels seus deutors – que van deixar fins a 300.00 euros per pagar-li – van acabar per arruïnar-lo totalment.

En pocs mesos va passar d'una vida plena de riqueses materials a dormir a la seva furgoneta. Una sèrie de conflictes, principalment relacionats amb el divorci i amb els diners que li devien van fer que hagués de passar per més de dotze judicis, com a resultat va ser condemnat a nou mesos de presó, dels quals encara no n'ha complert cap. Una de les queixes de Francisco és que de la gran quantitat d'amics i familiars que tenia ben a prop quan les coses li anaven bé, només el seu fill i el seu germà s'han preocupat per ell quan s'ha vist dormint en una furgoneta i amb tots els problemes que li van venir a sobre. La relació amb la seva dona és molt dolenta.

El resultat final és que Francisco, a una edat molt propera a la jubilació, no té gaire més que les “chapuzas” per sobreviure, i una de les seves majors preocupacions és que, després d’estar treballant tota la vida amb esforç i constància, just els últims anys abans de la jubilació, el més probable és que no cotitzi absolutament res. Tot i així, després de tot, Francisco assegura convençut que la culpa de la seva complicada situació la té principalment ell, argumenta que ell va decidir per quin camí anar i va escollir el que no era correcte, també afegeix que no va tenir suficient astúcia o intel·ligència per saber anar pel camí que tocava, i que, per tant, el que va equivocar-se va ser ell.

Quan vaig entrevistar a Francisco, havia aconseguit millorar la seva situació socioeconòmica respecte els primers anys de crisi, el que significava poc més que assegurar-se dormir a un llit i poder fer tres àpats cada dia. La primera pregunta que automàticament va sorgir-me a l’escoltar tan dramàtica història fou que com havia estat capaç de superar tal abisme a la seva vida. Confessant que ell havia arribat a plorar molt, el primer que va contestar van ser frases com “*se tiene que tirar para adelante*”, “*ser positivos*” o “*no venirse abajo*”. També va afegir que hi ha hagut èpoques que ha utilitzat drogues com l’alcohol o la marihuana per evadir-se. Aleshores va explicar que des de l’inici de la crisi van diagnosticar-li depressió severa, junt amb altres vàries “*enfermedades de estas*”, tal i com diu ell. El fet és que declara que va arribar un punt en el que prenia 14 pastilles al dia únicament per malalties relacionades amb la depressió i l’accident laboral. Francisco explica que “*hasta la crisis yo nunca he tenido historial médico*”, amb un to d’entre denúncia i humor deixa en evidència la relació entre les seves malalties i la situació de precarietat que pateix. Assegura que abans de prendre res ell es menjava uns entrepans enormes, i que des que pren tantes pastilles es sent desganat i més dèbil, així que ha decidit deixar de prendre les que ell considera prescindibles.

Tot i estar passant per una etapa de la seva vida realment dura, Francisco es manté en l’opinió de que ell no vol ajudes de ningú, mai ha agafat la baixa i arriba a dir que no vol cobrar la prestació d’atur. “*Yo es que no tenía ni para cervezas y a mí que me inviten no me gusta, no me gusta deberle a nadie, si me tienen que invitar prefiero no venir al bar.*” Per ell, l’única manera de tirar endavant és mantenir-se actiu: sortint a caminar cada dia, buscant feina, fent les “chapuzas” que surtin, quedant amb els amics al bar, etcètera. “*Si te quedas en casa o en el bar te vuelves loco, al final acabas por suicidarte.*” Francisco, igual que Juan, és també un obrer que es declara hiperactiu, no li agrada estar quiet i sempre intenta buscar quelcom a fer durant el dia, preferentment treballar, però si no pot surt a caminar, va al bar, queda amb amics, va a veure al seu fill, etcètera.

La seva gran preocupació és la feina, necessita treballar i la prioritat, més que els diners immediats, és la cotització. Ell ja ha arribat als 60 anys d'edat i el temps que té fins als 65 és clau per aconseguir tenir una jubilació digne; per aquest motiu no li serveixen treballs temporals, necessita certa estabilitat d'ingressos durant 5 anys, encara que cobri molt menys del que cobrava durant el boom.

A continuació tractarem diferents temes de la quotidianitat dels obrers de la construcció en temps de crisi, fent servir principalment els relats que hem vist, però també afegint-ne d'altres treballadors que han anat apareixent al llarg del text. L'objectiu d'aquest capítol és que el lector es posi a la pell dels nostres informants, entenent no només la seva situació objectiva, sinó la significació subjectiva que els treballadors fan de la quotidianitat precària.

Una vida de “chapuzas”.

La noció de “chapuza” ens remet a una obra o un treball el qual no és de gaire importància. També pot utilitzar-se per parlar d'aquelles tasques mal fetes o realitzades amb falta d'atenció i dedicació. El que és comú en totes les definicions és que “chapuza” té una connotació general més aviat negativa. En el món de la construcció “chapuza” és un terme extensament usat, especialment pels treballadors. Podríem definir-la com una forma de treball informal, les propietats de la qual són: accés al lloc treball gràcies a contactes personals, remuneració en negre, grans fluctuacions de les remuneracions, falta d'atenció en la prevenció de riscos, temporalitat, inestabilitat, indefensió de l'obrer davant la possible violació dels drets laborals fonamentals, risc de ser multat, etcètera. L'adjectiu “precari” està estretament vinculat a la noció de “chapuza”. Hem d'assenyalar que la “chapuza” com a tipologia de tasca en el món de la construcció no ha sorgit de nou amb motiu de la crisi. Durant la bombolla immobiliària i abans d'aquesta, com hem comentat, era habitual que els treballadors de la construcció dediquessin part del seu temps a fer treballs en negre per aconseguir incrementar el seu sou o, a vegades, també per afició i autorerealització. Precisament la prescindibilitat de la “chapuza” en el cicle alcista era la característica que desvaloritzava dita tipologia de treball. La vital diferència entre el període de crisi i el de pre crisi, és que en el primer, la “chapuza” ha deixat de ser una activitat complementària per esdevenir una de les font central en l'obtenció de recursos dels obrers, convertint-se en un símptoma clar de la precarietat en la que han de sobreviure aquests subjectes.

La “chapuza”, igual que passava amb el treball per metres, no pot ser considerada únicament com un mètode d'obtenció de recursos bàsics en la vida dels obrers. Seguirem fidels, per tant,

a l'enfocament que pren les principals característiques del treball com a eixos centrals configuradors del sistema holístic de la quotidianitat dels obrers.

Des d'una perspectiva històrica, Naredo (2002:44) assegura que en els últims segles s'han anat eliminant les institucions que, en les societats anteriors al capitalisme, donaven sustentació i recer a l'individu. Un cop reduïda a la mínima expressió social la família, la tribu o la ciutat, com a elements que feien costat física i socialment al subjecte, el treball va cobrar una paulatina importància com a medi para relacionar-se i promocionar-se en el terreny professional, econòmic i social. Naredo indica, molt oportunament, que la frustració de l'atur sol ser el motiu que desencadena l'alcoholisme, la drogoaddicció, la delinqüència i altres trastorns socials que arrossegueu els individus cap a la marginació social i el deteriorament personal.⁴⁸ A la vegada que les importants taxes d'atur estructural fan que la cerca obsessiva de treball precari i l'afany de subjugar-se a ell, siguin moneda comú en els nostres temps, es consolida un nou ascetisme del treball encara més compulsiu del que es desprèn de l'antiga raó productivista.⁴⁹ S'extrema, en definitiva, la incapacitat dels treballadors i parats de poder gaudir d'un recurs que, en una altra època, es valorava intensament: el temps per a la ganduleria, la somnolència, la contemplació, la reflexió o l'acció, tant o més lliures i relaxades com gratificants i, en ocasions, també creatives.

Probablement, una de les característiques més nocives d'una vida laboral centrada en la "*chapuza*" és la falta d'un mínim de seguretat en el subministrament dels bens de primera necessitat. Com deia Carlos, és un exercici constant de supervivència, en el qual els obrers mai saben quina serà la pròxima vegada que tornin a tenir l'oportunitat de treballar, i en conseqüència, hauran d'estar sempre vigilant fins a la mínima despesa familiar, ja que l'únic que tenen assegurat són els pocs diners amb els que contenen en el present més immediat, i que potser han de durar un o dos mesos més. Aquestes preocupacions arrelades exclusivament a la immediatesa, contrasten estrepitosament amb l'estabilitat que l'extensió de l'estat del benestar va portar als treballadors, als quals se'ls assegurava una vida laboral humil, però segura, previsible i amb un punt final recognoscible, la jubilació. Que treballadors com Carlos, Juan i Francisco avui tinguin les "*chapuzas*" com la principal font d'ingressos, és la clara mostra de que, tal i com observa Sennett (2000:7), la vida entesa com un camí lineal ha acabat. Ha quedat tancada l'època en què, any rere any, els treballadors tenien feines que rarament

⁴⁸En una de les seccions següents parlarem explícitament d'alcoholisme. El fracàs laboral, tal i com apunta l'autor, serà pres com un dels ingredients bàsics en el reforçament dels processos d'alcoholització.

⁴⁹No podem deixar d'apuntar que aquest ascetisme, paradoxalment, es revela en franca contradicció amb l'hedonisme que predica l'anomenada societat de consum.

presentaven canvis en la quotidianitat; en aquell temps lineal, els èxits eren acumulatius. Els obrers comprovaven cada setmana com, gràcies al seu esforç, creixia el seu compte d'estalvis. Mesuraven la seva vida domèstica per les diverses millores i afegits que feien a casa seva. A més, l'època que vivien era predictable. L'aparell estatal i els sindicats protegien els seus llocs de treball. Per això, encara que parlessis amb un obrer que tot just tenia quaranta anys, ell ja sabia exactament quan anava a jubilar-se i amb quants diners comptaria llavors. En aquests contextos vitals els obrers podien dissenyar per a si mateixos un relat progressiu perfectament clar en el qual l'experiència s'acumulava tant des del punt de vista material com espiritual. Tenia sentit construir una narració lineal sobre la pròpia història de vida. Insistent amb les reflexions de Sennett (2000:20), un dels signes del nou capitalisme global són noves maneres d'organitzar el temps, i més concretament, el temps del treball. Un lema podria ser "res a llarg termini". La idea que en la carrera de treball tradicional s'avança pas a pas al llarg d'una o dues institucions ha quedat totalment descatalogada des de la crisi.⁵⁰ Ha desaparegut tot element relacionat amb l'avançament acumulatiu tan vinculat al món de la construcció, no només en termes estrictament materials, sinó també pel que fa al reconeixement social, que és la base a partir de la qual els treballadors es construïen una representació d'ells mateixos. En el sector de la construcció, no fa tant, era habitual la figura de l'aprenent, les qualificacions laborals estaven molt ben delimitades i jerarquitzades, existia la mobilitat social ascendent i, al final de la carrera, un obrer de la construcció d'avançada edat que hagués treballat tota la vida en un ofici concret se'l tractava de mestre.

Especialment a l'estat Espanyol i en el sector de la construcció, és encara més evident que s'ha implantat el lema de "res a llarg termini". Ja molt poca gent creu, i menys pel que fa al sector de la construcció, que passats els anys s'aconseguirà tornar a aquell estadi de seguretat i estabilitat laboral. Mantenint la coherència amb la premissa metateòrica que declara que el treball s'ha d'interpretar com una activitat que configura persones, el lema de "res a llarg termini" ha influït també en les relacions més properes, i per tant, en el caràcter dels obrers.⁵¹

⁵⁰ Molts dels treballadors entrevistats que encara estan al voltant dels 45 anys, asseguren que des que va començar la crisi no pensem en el futur, viuen el dia a dia, en el qual ja tenen suficients problemes. Altres casos són els de Carlos, Juan, però sobretot Francisco. Ells tres estan pròxims a l'edat de jubilació, aleshores, es veuen obligats a preocupar-se pel futur que els espera un cop ja no puguin treballar. Es troben en el dilema de que han de fer plans a 5, 6 o 7 anys vista, per aconseguir una prestació per jubilació digna, però que en l'entorn socioeconòmic impera una incertesa que no permet fer plans més enllà de la setmana següent.

⁵¹ Més endavant, en una secció que parlarà específicament sobre el malestar que els obrers senten en un entorn d'aguda precarietat, es mostraran evidents casos de corrosió del caràcter utilitzant els exemples de Carlos, Juan i Francisco. Armando, però és probablement un dels obrers que millor va exterioritzar la idea de corrosió del caràcter, relacionant-la amb la pèrdua de feina: *"Al principio, cuando quedas en paro, piensas que ya te saldrá cualquier cosa, pero cuando pasan las semanas y ves que no hay nada es*

"Res a llarg termini" corroeix la confiança, la lleialtat i el compromís mutu. Aquests vincles socials triguen a desenvolupar-se i consolidar-se perquè reclamen que el subjecte deixi enrere una posició defensiva i s'exposi a un sistema de mútua dependència i mútua ajuda amb els altres subjectes. José Luís exemplificava molt bé aquesta idea amb el següent testimoni: *"Antes la gente se ayudaba, yo me acuerdo mi padre acabar de trabajar y irse al terreno a hacerse su casita, y los compañeros de la obra muchas veces venían y le ayudaban, porque hacer una casa solo es difícil, hay cosas que uno solo no puede. Esto ya no lo ves, te tienes que buscar la vida tu solo. Si yo veo un hombre tirado por la calle ya no lo ayudo, pero es que seguro que si fuera yo el de la calle nadie me ayudaría. Esto antes no pasaba, y no sé porque ahora pasa, todo el mundo quiere ganar dinero y la cosa ha acabado así."* La reflexió de José Luís mostra com les organitzacions a curt termini de les institucions modernes limiten la possibilitat que maduri la relació de confiança, a més amb l'última frase en què menciona l'ansietat de guanyar diners, està fent una més que presumible al·lusió a les dinàmiques neoliberals imposades durant el cicle alcista.⁵²

Masculinitats rebatudes.

Durant el boom, molts dels nostres informants representaven escrupolosament el prototip d'home triomfador, sacrificat, cap de família i proveïdor de recursos. Carlos, Juan i Francisco, concretament, estaven casats, tots tres tenien fills i tots tres assumien l'obligació d'haver d'aconseguir els ingressos necessaris per a proporcionar benestar a les seves respectives dones i als seus fills.

En el primer capítol hem introduït el model de *"self-made man"*, usat per Izquierdo. Aquest model ens serveix per descriure amb precisió quin era el rol que havien assumit els treballadors de la construcció com a homes en temps d'auge. Bonino (1999:3) fa una diagnosi acurada de les creences matrius d'aquesta determinada construcció de la masculinitat, tot assenyalant que un dels eixos ideològics en què es sustenta la normativa hegemònica del gènere que organitza l'actual subjectivitat masculina és l'individualisme de la modernitat. Per a aquest, el tipus ideal de subjecte és aquell autosuficient, que es fa a sí mateix, racional, que

cuando petas por dentro. Nervios constantes, vacío, que no hay salida, estás perdido, no duermes, respondes mal a la gente, estas de mal humor... Dejas de ser tú."

⁵²El lema de "res a llarg termini" ja estava present en la voràgine productiva del boom, ja hem analitzat com l'equilibri de desconfiança generava comportaments gens solidaris entre els treballadors. Degut als alts ingressos per part dels treballadors durant el cicle alcista, dits vincles de solidaritat i cooperació no es trobaven gaire a faltar. En ple temps de crisi, l'aguda incapacitat dels obrers per col·laborar sí que resulta una desavantatge important a l'hora de suavitzar els efectes de la recessió.

pot imposar la seva voluntat i que pot usar el poder per conservar els seus drets. A més, ha incorporat en els últims temps el valor protestant capitalista de l'eficàcia. Aquest ideal es sintetitza en una de les creences bàsiques de la masculinitat moderna: la de l'autosuficiència triomfant, que exerceix la seva acció a través d'un dels mandats bàsics que s'inocula des de la cultura com a condició per ser home i subjecte: fes-te a tu mateix! I triomfa! Bonino en aquest fragment també parla explícitament de l'ideal de "*self-made man*".

Les condicions materials objectives que vivien els obrers entre els anys 1997 i 2007 consolidaven i promovien les autorepresentacions en consonància amb la normativa hegemònica del gènere. El sobtat canvi de cicle econòmic i la persistent crisi que van accentuar la precarietat patida pels obrers, van desmantellar la construcció que els subjectes s'havien fet d'ells mateixos. En un entorn socioeconòmic d'evident vulnerabilitat, els arquetips d'home independent, autosuficient, creador del seu destí, racional, poderós i que no li deu res a ningú, resulten totalment ridículs.⁵³

Probablement el cas de Carlos és dels més durs que s'han presentat, la combinació del daltabaix socioeconòmic, el divorci, la separació dels seus fills i el fet de veure's obligat a recórrer a la seva mare per no quedar-se al carrer van fer que passés la que, possiblement, hagi estat l'etapa més dura de la seva vida. Cada un dels problemes esmentats, els quals es van focalitzar en el curt temps d'inici de la crisi, van atacar directament al nucli de la representació de masculinitat que ordenava la vida de Carlos. En poc temps va passar de representar fidelment el prototip de cap de família d'èxit, a encarnar la figura d'un depenent.⁵⁴

Francisco en el transcurs de tota l'entrevista va exposant punts de vista que encaixen idealment en els esquemes de la masculinitat. El primer és quan ell assumeix gran part de la culpa de la seva situació. L'assumpció de la culpa conté implícits els supòsits de l'individualisme, la responsabilitat, i la racionalitat. L'atribució de culpa individualitza i responsabilitza; concretament, la culpa la tenen aquells o aquelles que van escollir el camí equivocat quan racionalment podrien haver escollit l'opció correcta. Però quan una persona, habitualment un home, s'atribueix a si mateix la culpa està demostrant que efectivament ell és

⁵³ Degut a la variable classe social, ja era discutible que els obrers de la construcció encarnessin realment el model de "*self-made man*" durant el boom. Els condicionants estructurals que el model neoliberal del "*self-made man*" no menciona han estat determinants a l'hora de limitar la progressió socialment ascendent que els treballadors de la construcció estaven aconseguint en el cicle alcista. Recuperem aquella frase tan dita per tants obrers de "*ningún trabajador se hizo rico con la construcción*", en canvi, amb la crisi, sí que tots s'han empobrit.

⁵⁴ Izquierdo (2003:5) parla de l'estigmatització de la figura del depenent, i com en la voluntat de mostrar-se, sobretot els homes, a si mateixos com éssers independents, lliures i autosuficients arriben a censurar o reconstruir parts de la seva biografia.

el responsable del seu destí, d'aquí que aquesta declaració que podria indicar feblesa, acabi exhibint honor, dignitat i virilitat.

El segon apunt a destacar és el rebuig explícit de Francisco a ser reconegut com un depenent. Recordem que tot i estar en una complicada situació socioeconòmica, repeteix que no vol ajudes de ningú, proclamant que mai ha agafat la baixa i arribant al punt de dir que no vol cobrar la prestació d'atur. Que Francisco ha rebut ajudes des del 2007 és evident, de fet, en altres moments de l'entrevista es contradiu assegurant que hauria d'haver signat la baixa laboral quan va tenir l'accident, o concretant, a mode d'agraïment, diferents tipus d'ajudes que ha rebut, sobretot del seu fill i del seu germà. Més que l'objectivitat de rebre o no rebre efectivament les ajudes, del que Francisco es vol allunyar és de l'estigmatització que li suposaria ser etiquetat de depenent. Durant tota l'entrevista no cessa en provar la seva encara intacta autosuficiència. Parlant de beguda expressa la frase que millor ho exemplifica: *"A mí que me inviten no me gusta, no me gusta deberle a nadie."*

Juan assegurava que després d'haver passat dies i dies lluny de la seva dona i la seva filla, arribar a casa es feia una mica estrany. Potser havien passat coses que ell no sabia, perquè estava massa ocupat i, a més, quan començava a acomodar-se a casa seva, havia de tornar a marxar. La crisi ha suposat per ell haver de refer el seu rol en l'àmbit domèstic.⁵⁵ El mateix Juan, en un intent constant de justificar-se, repeteix que: *"Bueno, cuando no me sale nada [trabajo] pues me levanto pronto, hago faenas de casa, voy a pasear con mi hija, intento moverme, no estar parado, hago muchas cosas."*⁵⁶

Aprofundint en els casos d'Armando i de Juan, en temps de crisi gran part dels ingressos familiars els han estat aconseguint les seves dones, mentre ells combinen la rutina amb *"chapuzas"*, contractes temporals i treball domèstic. La incomoditat respecte al rol que els hi

⁵⁵Recordem que Juan té una filla amb una minusvalidesa elevada, la seva dona està completament limitada en el mercat laboral formal perquè desenvolupa les tasques de cuidadora no professional, cobrant un sou que ha anat sent retallat des dels inicis de la crisi. Quasi tota la responsabilitat de provisió d'ingressos familiars requeia en les esquenes de Juan, que si bé durant l'etapa d'expansió econòmica podia facilitar la vida de la seva parella i la seva filla marxant a treballar arreu d'Espanya, en el moment en què el sector de la construcció s'ensorra, ha de suportar el pes de ser, constantment, sospitós de no complir unes obligacions socials que ell sent que, inevitable e indiscutiblement, li pertoquen. Hi havia situacions en les quedades informals que realitzava amb Juan i altres obrers en què aquesta obligació social atribuïda a Juan es materialitzava en comentaris molt concrets. Per exemple Armando, un dia va comentar amb uns quants companys que li havia sortit un treball en negre i que necessitava algú que l'ajudés a fer-lo. Tots els obrers de seguida van concloure unànimement que el que realitzaria aquella ajuda seria Juan, argumentant que en la situació en la que estava i tenint les obligacions que tenia, era al que més falta li feia.

⁵⁶Igual passa amb Armando, que fa un relat molt semblant al de Juan, assegurant que va a treure el gos, ajuda a la seva dona amb les tasques de casa i que *"hago recados y esas cosas"*.

ha tocat assumir en aquests últims anys es plasma en la combinació de menyspreu i resignació que expressen quan expliquen les tasques del dia a dia. De fet, molts d'ells només utilitzen la paraula "treball" per fer referència a aquelles activitats que estan remunerades econòmicament, mentre que les altres normalment van acompanyades de justificacions com *"para no estar quieto" o "para ayudar a mi mujer"*.

La contrarietat, doncs, es munta pels homes de la següent manera: internalitzant l'obligació social de subministrar recursos a la seva família i disposant quasi tan sols de la *"chapuza"* com a font – insegura, inestable i precària – d'aquests recursos. Per a assolir l'objectiu que socialment se'ls hi ha encarregat, els obrers han de recórrer ineludiblement a ajudes, de familiars, estatals, d'amics o de les pròpies persones que, en principi, depenen d'ells, tornant-se així dependents.

La incomoditat generada per aquestes situacions es plasma en certs comentaris dels seus relats. És usual quan parles amb obrers de la construcció a l'atur que repeteixin i recalquin abundants vegades la seva hiperactivitat diària, tot i no treballar. Recordem que, per exemple, Juan es declarava incapaç d'estar-se quiet, enumerant totes les tasques que feia durant el dia per evitar qualsevol moment d'inactivitat. Francisco és un altre exemple d'obrer que per sobre de qualsevol cosa vol evitar quedar-se parat. En el transcurs de l'entrevista assegurava que el pitjor que podia fer algú en aquesta situació era tancar-se a casa o al bar. Ell repetia que és un home actiu, que li agrada moure's, que li agrada caminar, buscar feina, fer *"chapuzas"* si en surten, quedar amb els amics. *"Si te quedas en casa o en el bar te vuelves loco, al final acabas por suicidarte"*, conclou. Aquesta hiperactivitat, la qual, persistentment, s'autoatribueixen molts dels obrers, pot tenir una funció d'autojustificació personal en front a la clara inactivitat laboral.

Resulta molt adequat recuperar una argumentació de Naredo (2002) introduïda pàgines abans, la qual situava al treball com un dels nuclis fundadors de la figura del ciutadà en les democràcies liberals actuals. L'exercici que els obrers fan de justificar-se insistentment en una hiperactivitat que, a vegades, fins i tot resulta improductiva, no busca res més que mostrar la seva capacitat i voluntat per a treballar, apropant-se de nou a la figura de *"self-made man"*.

Una anècdota molt apropiada per exemplificar el que estem explicant la narra Jose. Ell mostrava molta ràbia mentre l'explicava. Bàsicament era que, en plena crisi, van denegar-li una sol·licitud de feina, marcant-la amb un segell que l'etiquetava com a *"no apto"*. Ell argumentava que la no contractació no va suposar-li una gran decepció, estava acostumat. El que més el va irritar va ser que en paraules seves *"después de tirarme toda la vida trabajando,*

¿ahora no soy apto?” Encara que el segell es referia a l’aptitud de Jose per aquella feina en concret, després de ser rebutjat infinites vegades des que començà la crisi, aquell “no apto” va ser interpretat per Jose com genèric. Per a homes els quals l’eix del treball ha representat la columna vertebral en la que es sostenien molts dels altres eixos vitals, que els etiquetin com a no aptes per treballar té un significat molt més profund que una simple desestimació laboral. Els qüestiona a ells com a homes, i per extensió, també com a ciutadans.

Bonino (1999:1) concep els malestars masculins des del prisma de la salut mental, afirmant que la masculinitat i els valors associats segueixen prenent-se en la cultura com el paradigma de normalitat, salut, maduresa i autonomia. L’autor afegeix el model de “*self-made man*” ha provocat que molts comportaments nocius s’hagin normalitzat en la quotidianitat dels homes, arribant a agafar forma de trastorns psicològics. Dels trastorns mencionats, Bonino (1999:6) en menciona dos que són especialment adequats pels casos que tractem, el primer és el sentiment de fracàs viril, nascut de la percepció del no compliment d’alguns dels manaments de la normativa hegemònica del gènere que conclouen en la pèrdua d’uns valors masculins que el subjecte ha de mantindre. La percepció de fracàs masculí mencionat es combina amb un segon trastorn, l’autosuficiència patològica i la restricció emocional, que es deriven de l’extrema posició d’autosuficiència en la que representa que els homes han de trobar-se. Seguint amb la premissa de “l’home independent que no li deu res a ningú”, s’intenta mantenir una imatge de ferma, invulnerabilitat emocional i autosuficiència quan les condicions materials col·loquen al subjecte en una posició de vulnerabilitat flagrant.

La crisi ha suposat pels obrers un intens conflicte de múltiples facetes – econòmica, política, sentimental, emocional, etcètera –. La desintegració de l’esfera del treball ha posat en seriós dubte el seu rol d’homes i, per tant, també el de ciutadans de primera. Standing (2011:112-114) parla sobre els homes immersos en el precariat, sobre la dura acceptació del descens socioeconòmic, la inseguretat relacionada amb el temor a perdre el que té i quant dolorós és comparar-se amb el seu propi passat, amb homes d’anteriors generacions i amb les expectatives i aspiracions instal·lades en ells pels seus familiars i per ells mateixos. Literalment, l’autor apunta que: *“A medida que crece el precariado y se evaporan los empleos con perspectivas de hacer carrera, la vergüenza se añade a la pérdida de ingresos y de los símbolos de estatus que la acompañan. Mientras el mundo genera trabajo precario, los hombres acostumbrados a proyectar una imagen de estabilidad y progreso en su carrera están en peligro de sufrir graves traumas psicológicos”*. (2011:115) Aquesta reflexió l’acaba utilitzant Standing per matisar sobre el clar ensorrament dels prototips masculins hegemònics, i encara que, òbviament, no es trobarà a faltar l’estructura sexista i patriarcal en la que els obrers

construïen la normalitat, tampoc hem d'oblidar que la desaparició fulminant d'aquestes lògiques deixa orfes a uns subjectes que havien significat gran part de les experiències de la seva vida en termes de gènere.

En aquest punt és on enllacem amb la següent secció. Tots els informants, d'una manera o d'una altra, expressaven estats de malestar continuat en les entrevistes. L'estreta vinculació entre l'eix del treball, l'imatge d'home i la idea de ciutadà modern, sumant-hi les característiques laborals inherents a la "*chapuza*" com a forma de treball, ens permetran copsar gran part de l'origen del malestar que comentem.

Malestar general.

Són moltes les expressions dels obrers que adverteixen d'un malestar que es defineix com abstracte, difús i que no es pot localitzar en un únic punt corporal, però alhora, a aquest malestar innegable també li segueixen els adjectius de constant, incòmode i irritant. No és una hipòtesi descabellada que el malestar del que parlem tingui un origen social, emanat de la precarietat que suporten els informants. Posant-nos en la pell dels subjectes que, constantment, es resignen en un sistema que els oprimeix sense pietat, podem entendre que tota l'angoixa, finalment, aflori en forma de malestar, el qual a vegades arriba a ser diagnosticat com a malaltia en estrictes termes biomèdics. Abans de fer les observacions corresponents respecte a la medicalització del malestar dels obrers de la construcció, i de totes les connotacions polítiques que té aquest procés, convé disseccionar i subratllar les principals parts que conformen el que a vegades els mateixos informants anomenen com "*nervios en la barriga*", "*irritación*", "*mal humor*", "*desánimo*", "*mala leche*", "*preocupación*", etcètera. Però que veurem que tenen uns mínims comuns coincidents. Justament les grans similituds que els relats dels obrers mostren quan se'ls demana que ampliïn les raons d'aquests sentiments i sensacions negatives és el que ens permet englobar-los a tots sota el paraigua de la noció de malestar.

És necessari recalcar la connexió que existeix entre el malestar del que parlem i l'economia quotidiana. El trencament dels rols de gènere, les "*chapuzas*" com a principal activitat laboral⁵⁷, les escasses relacions de confiança, l'ambient enrarit en l'entorn familiar, la incertesa

⁵⁷ La vulnerabilitat de la que parlem té dos nivells, el primer i el més evident és l'estrictament econòmic: la "*chapuza*" és una forma de treball inestable, insegura, precària, fluctuant i temporal. El segon nivell va més enllà de lo econòmic: és el que abraça la representació de la persona, perquè no oblidem que les "*chapuzas*" les fan els "*chapuzeros*", i igual que en el boom la carrera professional de l'obrer en un ofici concret li proporcionava un status social determinat, avui, les qualitats de les "*chapuzas*" – desvalorada,

constant, entre d'altres, demostren que els obrers de la construcció estan en una posició d'evident vulnerabilitat. Per a desenvolupar la noció de vulnerabilitat socioeconòmica i col·locar-la com a origen del malestar, recorrerem a les reflexions de Standing (2011:44-51) en les que s'introdueix el que ell anomena com les quatre "As": Aversió, Anomia, Ansietat, Alienació. A continuació mostrarem les definicions que ell mateix fa de cada "A", tot adaptant-les als relats de Carlos, Juan i Francisco.

- L'avversió brota de la frustració generada pel contrast entre el bloqueig manifest de les possibilitats per a portar una vida fecunda i el continu bombardeig que defineix l'èxit en termes materials. Dit amb altres paraules, mentre que el precaritzat es veu condemnat a una vida de treball temporal i pobre, amb tot el rosari d'inseguretats que l'acompanyen, la cultura hegemònica destaca el consumisme com l'estil de vida per assolir la felicitat. Francisco, durant el boom, va gaudir d'unes remuneracions que li permetien un tren de vida envejable: primera, segona i tercera residència, cotxes, bodegues, luxes... El consumisme i la possibilitat de compra de bens materials era un dels efectes que donava sentit a les llargues jornades laborals i que el situava com a un individu d'èxit. Avui Francisco ha de combatre no només contra la precarietat, sinó també contra el malestar que li provoca haver de comparar-se amb el seu passat.
- L'anomia ens remet a un estat de desesperança, que es veu, sens dubte, intensificada per les fatals perspectives tant de present com de futur. Cal entendre-la com una apatia derivada de derrotes repetides, a la qual s'afegeix la condemna llançada sobre molts treballadors precaris pels polítics i comentaristes de classe mitjana que els acusen de mandrosos, sense nord, indignes, socialment irresponsables i coses pitjors. Carlos, malauradament, té mostres d'anomia continuades. Ell, a l'entrevista, reconeix amb to de derrota que havent patit tal quantitat d'injustícies ja no li queden forces per res: *"Ya no puedes luchar, te ves sin fuerzas, no sabes dónde cogerte [...] Con la edad que tenemos y pasando lo que estamos pasando... si te la meten por el culo, pues te la meten por el culo; si te la meten por la boca, pues te la meten por la boca. Te quedas sin fuerzas ni nada. Solo te queda agachar la cabeza i buscarte la vida por ahí como sea."*

secundària, pobre, prescindible, complementaria i subalterna – són configuradores de l'imatge del subjecte que les realitza.

- L'ansietat és un sentiment típic en el dia a dia del precariat, una inseguretat crònica associada no només amb sentir-se al límit de l'abisme, sabent que un error o la simple mala sort poden inclinar la balança des de la dignitat modesta a quedar a la intempèrie, sinó també amb la por de perdre el poc que es posseeix. La gent se sent insegura i tensa, al mateix temps subcontractada i sobreexplotada. Juan, tot i que es mostra com una persona tranquil·la i calmada en tot moment, probablement sigui l'informant que més a prop de l'ansietat pugui trobar-se. Dels tres casos presentats, ell és l'únic que encara es manté casat amb la seva dona, a més, la filla que tenen en comú reclama constants atencions. Qualsevol petit dalta baix en l'economia quotidiana d'aquesta parella significaria un impacte en el benestar de la seva filla. La pressió que han de suportar els dos, però especialment Juan, per ser el subjecte del que s'espera que obtingui els recursos econòmics necessaris per subministrar benestar a la seva filla, desemboca en una incontestable ansietat. Companys de Juan em van comentar que quan passava un període de temps sense trobar feina, estava molt irritat i que contestava malament, ells no tenien cap dubte que aquest estat era fruit dels nervis que passava al no aconseguir ingressos.
- L'alienació es refereix a la falta d'autoestima de les persones precaritzades i la sensació de que la seva feina no conté cap valor social; mentre que durant el boom molts presumien dels seus oficis, ara han de buscar l'autoestima en un altre costat, amb o sense èxit. Si la troben, la seva frustració de status pot minorar; però la capacitat dels precaritzats per trobar esferes en les que es sentin realitzats de manera sostenible ha disminuït notablement. L'alienació respecte a la tasca en sí és comú en quasi tots els obrers d'edat mitjana avançada. La seva experiència laboral els va permetre adquirir un reconeixement i un status en l'etapa del boom, en la que ells mateixos s'autodenominaven amb orgull com a fusters d'alumini, paletes, pintors, pavimentadors, enrajoladors... El vincle emocional respecte a la tasca desapareix quan tots passen a ser "*chapuceros*", creant-se, d'aquesta manera, una distància entre els subjectes i els processos de producció de la seva pròpia vida. La "*chapuza*" acaba provocant que la noció de treball sigui percebuda pels obrers com una entitat estranya, incòmode, molesta i sense gaire sentit més que l'estricta benefici econòmic.

Un cop analitzades les diferents parts que componen el malestar que senten els treballadors de la construcció, passarem a estudiar el procés de medicalització sota el qual es creen uns significats polítics determinats. El patró de l'expressió cultural d'un malestar amb origen en un

problema social concret que acaba sent colonitzat per les lògiques explicatives pertanyents a la biomedicina, i en conseqüència, despolititzat – o més ben dit, repolititzat –, es repeteix arreu del món. Scheper Hughes (1997) i Ong (1987) són dues investigadores que en els seus respectius treballs de camp acaben constatant dita tendència a la medicalització de malestars sorgits de conflictes socials.

Scheper Hughes (1997:169) estudia el fenomen dels “*nervos*”⁵⁸ a una zona de Brasil anomenada *Alto do Cruzeiro* en la que l’extrema pobresa està amplament estesa. Ella es fixa en el procés mitjançant el qual la població incorporada al sistema biomèdic, cau en la medicalització de les seves necessitats. Els “*nervos*”, un elaborat esquema conceptual folk de descripció de les relacions entre la ment, el cos personal i el cos social, són apropiats per la medicina i transformats en una cosa diferent: una malaltia biomèdica que aliena la ment del cos i que amaga les relacions socials que estan darrere de la malaltia. L’experiència col·lectiva de la precarietat absoluta es transforma en un problema psicològic i personal, en un problema que requereix medicació.

Ong (1987) estudia els casos de dones malaies d’origen rural que són posseïdes periòdicament per esperits en el transcurs de la seva jornada laboral en empreses transnacionals. L’investigadora apunta que les possessions representen una forma de crítica als deshumanitzats tractes de les fàbriques i, en extensió, a les relacions capitalistes.⁵⁹ Ong (1987:207) trobava en el vocabulari de les possessions per esperits un inconscient discurs de protesta contra la disciplina del treball i el control per part dels caps – sempre homes –. Les visites d’esperits engendraven imatges diabòliques les quals, dramàticament, revelaven les contradiccions entre els mètodes capitalistes i la manera en què les joves malaies procedents dels espais rurals havien après la condició humana. Però igual que succeïa a Brasil, el model mèdic progressivament estava substituint les interpretacions natives de les possessions, molt vinculades a la protesta, per termes com la histèria. Des de l’autoritat científica biomèdica s’etiquetava el que patien les joves com atacs d’histèria, despolititzant totalment aquests actes.

⁵⁸Scheper Hughes: “*Los nervos son un síndrome folk popularizado y polisémico. A menudo los nervos se han explicado como una somatización de la presión emocional originada en las relaciones domésticas o laborales. Los nervos es una enfermedad que consume, que debilita gravemente, a veces de forma crónica, que deja a la víctima débil, mareada, desorientada, cansada y confusa, triste y deprimida.*” (1997:173)

⁵⁹Ong (1987:4) explica que, a Malàisia, la disciplina capitalista opera a través d’una varietat de mecanismes de control en els dominis tant socials, com polítics i laborals, amb l’objectiu de regular les relacions desiguals que sustenten el procés de modernització industrial. Per “disciplina” l’autora es refereix als efectes de l’exercici del poder sobre les dones subjugades, i l’induït i forçat compliment dels objectius polítics, socials i econòmics necessaris per a la producció capitalista.

El diagnòstic de malalties mentals – habitualment depressió – i la conseqüent medicalització és una constant en molts dels relats dels treballadors de la construcció. Jose, Armando, Carlos i Francisco ho diuen directament en les respectives entrevistes, molts d’altres obrers no ho expliciten però ho fan entendre o ho donen per descomptat.

Els casos de Carlos i Francisco són paradigmàtics. En primer lloc hem de destacar que tant un com l’altre denuncien que part de culpa de la seva situació de vulnerabilitat socioeconòmica la tenen unes sectors poderosos de la societat que ells identifiquen com a bancs, polítics – referint-se principalment a PP i PSOE – , grans constructors – Carlos destaca la figura de Florentino Pérez –, etcètera⁶⁰. Aquest discurs de denúncia que sí és cert que elaboren aquests dos informants i molts d’altres obrers entrevistats, no arriba quasi en cap cas a relacionar-se amb el malestar patit quotidianament. Tota aquesta faceta íntima d’emocions i sentiments queda, pels obrers de la construcció, quasi totalment desvinculada del camp de l’economia política. Els conflictes del dia a dia es viuen com a personals, i mai com a polítics. A l’individualitzar el problema, també s’individualitza la culpa. En conseqüència, tot i que molts dels informants amb els que s’ha parlat detecten i reconeixen que la crisi ha estat una estafa perpetuada per elits concretes de la societat, no fan el pas d’enllaçar el seu, estructuralment forçat, fracàs sociolaboral amb el malestar somatitzat.⁶¹ Jose i Francisco són els exemples més clars, ja que en les entrevistes, tot i apuntar que el malestar que senten té una clara enllaç amb la situació de precarietat que pateixen,⁶² en cap cas fan el pas de connectar dita precarietat amb unes relacions sistèmiques que els col·loquen en una clara posició de dominats, al final, del seu discurs emana una sensació de que l’origen del problema pot recaure en ells mateixos com a individus.

El discurs biomèdic, des de l’autoritat científica i amb un posicionament ideològic totalment afí amb les corrents hegemòniques neoliberals, es presenta com una forma d’aguda violència simbòlica, que acaba per desvincular la relació entre les dinàmiques del sistema capitalista i el

⁶⁰ Recordem que en el cas de Francisco això és cert, però la gran part de la culpa se l’atribueix a ell mateix.

⁶¹ El plantejament que defineix el treball com una simple i exclusiva acció per aconseguir recursos, esta afirmant de manera implícita que hi ha dos variables en l’equació: la persona –com una essència amb una mínim de característiques permanents e inalterables– i el treball –com una simple execució de tasques–. El resultat és que el malestar pot acabar tenint origen no en la situació de vulnerabilitat socioeconòmica que pateix el subjecte, sinó en l’essència individual en sí. Aquestes tesis tan freqüents des de posicions neoliberals tendeixen sempre a la individualització de la precarietat, insinuant que la persona que la pateix és, en part, mereixedora del seu destí.

⁶² Francisco apuntava amb to de queixa: *“De no hacerme falta ir nunca ni al médico, a tomarme 14 pastillas en un día, yo no lo veo normal.”* Amb aquest comentari ell insinuava que les causes del seu malestar eren socials, concretament referint-se a la crisi. Segurament va ser empès per aquesta sospita que va decidir deixar de prendre depèn de quines pastilles.

malestar quotidià dels obrers. En el moment que els agents del camp de la biomedicina defineixen el malestar dels informants com una malaltia i recreen les corresponents medicacions, s'està fent entendre als obrers que la causa del seu mal és interna. De la mateixa forma que passa amb els habitants pobres del *Alto* de Brasil i les joves tailandeses explotades, els treballadors de la construcció són capaços de detectar les injustícies socials a les que estan sotmesos i sospitar que molts dels mals que senten tenen relació amb la precarietat que viuen, el que facilita el discurs biomèdic hegemònic, a partir de la individualització de la precarietat, és que mai es rendeixin comptes en front als reals culpables de la delicada situació dels treballadors de la construcció.

Alcoholisme.

En la secció actual ens disposarem a tractar un tema omnipresent en la quotidianitat de gran part dels treballadors de la construcció amb els que s'ha treballat durant l'etnografia.⁶³

Hi ha certes condicions teòriques que s'han de tenir en especial consideració per a estudiar adequadament el "problema" de l'alcoholisme. Les cometes col·locades al voltant de la paraula problema ens remeten a la primera e imprescindible reflexió que s'ha de fer quan es tracta aquest tema, per a la tasca ens suportarem en el fragment introduït per Méndez en el que diu que: *"El antropólogo conscientemente o no, construye, no la realidad – el estar ahí –, sino los problemas. O para ser más preciso, el antropólogo, para poder realmente "intervenir", necesita reconstruir como problema propio lo que puede y no puede ser un problema para un grupo determinado."* (1992:9)

Justament, abans de teoritzar sobre l'alcoholisme cal recapacitar sobre les paraules, i en conseqüència, les concepcions ideològiques mecànicament incloses, que s'utilitzen per dissecar la temàtica. Pel que fa als obrers de la construcció, succeeix precisament el que Méndez assenyala, que un problema detectat per l'investigador, resulta, en moltes ocasions, no ser-ho pel grup que estudia. Parlar de l'alcoholisme com un "problema" és caure en un

⁶³Hi ha una sèrie d'aclariments metodològics que resulten necessaris precisar, vinculats amb la forta estigmatització que va lligada a l'adjectiu alcohòlic. Les dades etnogràfiques utilitzades per a aquesta secció estan, quasi íntegrament, aconseguides mitjançant observació. Només s'ha parlat explícitament de l'alcoholisme amb els obrers amb els que ja hi havia uns certs vincles de confiança o amb els que parlaven del tema per iniciativa pròpia. Igualment, dels pocs amb els que espontàniament he parlat sobre quelcom relacionat directament amb alcoholisme, tots s'han preocupat sempre de que en cap cas la conversa estigués sent gravada. Ha estat possible aconseguir dades degut a que la majoria de les entrevistes les he realitzat en bars. A més, amb el grup d'obers amb els que he agafat més confiança, m'atreiria a dir que amistat, he tingut la sort de ser convidat a quedades informals en diverses ocasions, les quals sempre eren en un o altre bar de Terrassa.

reduccionisme brutal, a mode de simplificació tòpica de la realitat. Per interioritzar bé totes les diferents funcions socials inherents als fenòmens socials vinculats amb l'alcohol, cal doncs fer l'esforç de primer desmuntar-los, per després reconstruir-los de manera que puguin ser visualitzats i entesos pels subjectes que n'estan allunyats.

Des de la perspectiva teòrica adoptada en aquest text es vol evitar restringir l'anàlisi de l'alcoholisme exclusivament a les conductes de risc. Per contra l'alcoholisme s'observarà com un element integrat en el sistema de relacions organitzades al voltant de la feina i la vida quotidiana. Insistent en aquesta idea i les del paràgraf anterior, Méndez assegura que l'alcoholisme, en moltes ocasions, es tracta *"como un proceso que expresa otras condiciones de mayor significación."* Davant d'aquesta possibilitat, l'autor afegeix que *"para nosotros, esta negación o secundarización es producto de una manera de indagar la realidad, centrada en lo manifiesto, en lo temático, que evita conscientemente o no, problematizar la realidad, que en este caso refiere al alcoholismo y, sobre todo, al proceso de alcoholización."* (1992:10)

Hi ha dos elements derivats de les reflexions de l'autor en els que fa falta indagar: El primer és que per comprendre bé totes les dinàmiques lligades a l'alcoholisme, aquest ha de ser col·locat com a l'objecte central d'investigació, evitant, d'aquesta manera, les visions que utilitzen el fenomen com a una mera conseqüència subordinada, sorgida a causa de processos de major importància teòrica. Des d'aquestes visions es cau, automàticament, en certs errors. Un consta de que, la majoria de vegades, l'alcoholisme és percebut com purament negatiu, deplorable i enterament perjudicial. L'altre error, que emana de l'anterior, és que, automàticament, es declara que per acabar amb l'alcoholisme s'ha d'incidir sobre el motiu original que el crea, ja siguin depressió per causes socioeconòmiques, depressió per causes personals, tendència cultural, etcètera.

El segon element a emfasitzar és la diferència que Méndez dibuixa entre alcoholisme i processos d'alcoholització. Fins ara, en tota la secció s'ha parlat incorrectament d'alcoholisme, quan la utilització d'aquest terme pot fer pensar que l'alcoholisme és un fenomen singular, aïllat o exclusiu. Tornant a Méndez, ell denuncia que el punt de mira s'ha posat masses vegades en el alcoholisme com una causa de tots els mals. Per contra, l'autor proposa substituir aquesta interpretació simplista i unicausal per una altra que busqui *"colocar el problema del alcoholismo dentro de una estructura que explicara el mismo alcoholismo en términos relacionales."* En altres paraules, *"el eje se debe colocar en el proceso de alcoholización, del cual el alcoholismo es una consecuencia."* (1992:139-140) Aleshores, des de la perspectiva proposada per Méndez, l'alcoholisme no seria més que la causa final d'un

procés social multivariant que ha de ser necessàriament analitzat per evitar el desplaçament i la invisibilització de la xarxa de factors directament vinculada al fenomen.⁶⁴

Anteriorment s'ha esmentat que, lluny del que les visions simplistes reiteren, l'alcoholisme com a causa final és molt més que un mer problema. Mitjançant la utilització de les dades etnogràfiques, vull recalcar que el conjunt de rituals en els que intervé el consum d'alcohol tenen unes funcions socials determinades que no hem d'obviar.

Dits rituals, per tant, no poden ser analitzats per defecte sota un prisma moral, atribuint-los-hi, tal i com es fa habitualment, uns adjectius propis d'una lògica dicotòmica basada en el bé i el mal.⁶⁵ En definitiva, és precisament quan partim d'una perspectiva que pren distància respecte a la crítica moral simplista, i que accepta les contradiccions com a característica constitutiva dels fenòmens socials, quan aconseguim no caure en el tòpic de que tot el que va vinculat als processos d'alcoholització és necessàriament e ineludiblement dolent.

A continuació, intentaré fer dialogar la reflexió teòrica aportada fins ara amb les dades etnogràfiques concretes, i el primer exemple concret que m'agradaria destacar són el que he anomenat com a rituals utilitaris d'integració i cohesió grupal. En aquests, l'alcohol és un element imprescindible.

El grup d'obers amb els que, personalment, he arribat a establir una relació més propera, mantenen la costum d'ajuntar-se sovint en qualsevol bar per beure i parlar. Tenint en compte la situació socioeconòmica extremadament delicada dels informants, la primera idea que ens pot passar pel cap és que el fet de gastar temps i diners en un local en canvi d'invertir aquests recursos en una labor més útil pot ser fruit, o bé de la total falta d'esperança a l'hora de trobar feina, o de la poca capacitat dels subjectes a l'hora d'ordenar prioritats vitals. Ben al contrari,

⁶⁴En un altre dels seus textos, Méndez defineix els processos d'alcoholització d'aquesta manera: *"Se refiere a los procesos y estructuras económicas y socioculturales que operan en una situación históricamente determinada para establecer las características básicas del uso y consumo de alcohol por los conjuntos sociales."* (1990:16) Característiques més concretes dels processos d'alcoholització que s'han de tenir presents i que són enumerades per Méndez són: *"el proceso de alcoholización supone la construcción colectiva y estratificada de funciones que adquiere características de complementación, pero también de conflicto y contradicción entre los diferentes sectores sociales. [...] La alcoholización puede ser funcional y emerger como un efectivo articulador de clases o funcionar como un mecanismo de identificación diferencial que se ejecute desde el poder para estigmatizar. El alcoholismo puede ser un acto de protesta contra la productividad pero también puede transferir al tiempo no ocupado una dependencia que limita otro tipo de acciones políticas y sociales."* (1990:14-15)

⁶⁵No és que pretenguem posicionar-nos assegurant que l'alcoholisme ha de ser estudiat com a un objecte totalment deslligat de nocions ètiques o de justícia. Més aviat, el que intentem fer veure és que, per molt que en totes les visions normalitzades l'alcoholisme aparegui com un fenomen essencialment nociu i perjudicial, en els processos d'alcoholisme – més que en l'alcoholisme en sí – hi ha també rituals que fomenten valors que un investigador social en cap cas etiquetaria de negatius o dolents.

dels rituals del bar podríem definir-ne dues utilitats molt determinades, en la que la primera utilitat és condició imprescindible per a la segona, que és d'índole extremadament funcional i pragmàtica.

Comencem per la primera utilitat del ritual de beure plegats, la qual és la d'integració i cohesió de grup. En aquests rituals existeixen una sèrie de normes relacionades amb la ingestió d'alcohol que són de caràcter sagrat, per exemple, pagar per rondes, convidar a qui no té diners, evitar que ningú marxi sense prendre res, tornar altres favors a partir de convidar a beguda o combinar l'alcohol amb petits aperitius. Encara que pot semblar que no són més que una sèrie de costums sense més importància que la que recau en una activitat lúdica, aquestes normes inviolables fomenten un ambient en què els obrers riuen, s'expliquen anècdotes, recorden moments en comú, confessen problemes o preocupacions... en definitiva, es treballa sobre un valor vital i imprescindible per a la segona utilitat del ritual, aquest valor és la confiança intergrupals.⁶⁶

La segona utilitat és l'intercanvi d'informació i l'ajuda funcional i pragmàtica. És en aquest punt en què l'imaginari de l'obrer que malgasta el temps i els diners en un bar en comptes de fer quelcom de profit es relativitza. Quasi tots els informants, degut a la seva situació de vulnerabilitat social i econòmica, han de lidiar amb el contacte constant amb institucions públiques o privades en les que busquen feina, ajudes, formació, assessorament legal, atenció mèdica, etcètera. Per definir aquesta relació entre obrer i múltiples institucions, ens referirem a un fragment de Standing (2011:87-88), en el que es diu que: *“un mercado laboral basado en el trabajo precario genera altos costes de transacción para quienes están a los márgenes. Esos costes incluyen el tiempo que lleva pedir un subsidio si quedan desempleados, la pérdida de ingresos durante este período, el tiempo y los costes asociados a la búsqueda de empleo, el tiempo y el coste en aprender nuevas rutinas laborales y el tiempo y el coste que supone ajustar las actividades fuera del trabajo para acomodarse a las exigencias de un nuevo empleo temporal. El total puede ser sustancial comparado con los ingresos esperados. Esto es lo que crea lo que se podría llamar una “trampa de la precariedad”. [...] La trampa de la precariedad se intensifica por la erosión del apoyo comunitario. Quien entra y sale de empleos temporales mal pagados no adquiere derechos a subsidios estatales o empresariales y va agostando su capacidad de recurrir a la ayuda proporcionada por familiares y amigos en tiempos de necesidad. Esto empeora por la tensión de la inseguridad y la indignidad de tener que tratar constantemente de venderse a las agencias y empleadores potenciales.”*

⁶⁶En aquestes quedades per menjar i prendre alcohol es restaura – encara que sigui entre pocs subjectes – un equilibri de confiança que fomenta les actituds cooperatives.

Els rituals vinculats amb l'alcohol, en moltes ocasions, actuen com un engendrador de les xarxes de suport comunitari que cita Standing. En les converses de bar en les que he pogut estar present, entre glop i glop era habitual escoltar novetats sobre nous llocs de treball, propostes de treballs en negre, opinions sobre cursos de formació útils, recomanacions per facilitar el tracte burocràtic amb institucions, avisos sobre convocatòries d'ajudes socials, requisits sol·licitats per accedir a dites ajudes, consells sobre enfocaments professionals, informació sobre borses de treball, suggeriments sobre fisioterapeutes o altres especialistes en salut, suport emocional, a part de molta altra informació que probablement m'hagi passat desapercebuda.

Haviem vist com en un sistema hegemònic extremadament competitiu, les lògiques de cooperació hi tenen difícil cabuda, només amb uns forts vincles de confiança que assegurin una disposició total de totes les parts en la cerca del benefici comú del grup, es pot arribar a superar la trampa del crash que havíem definit en el capítol 2 i la que Standing etiqueta com la trampa de la precarietat. Aquests sistemes de cooperació informal són un acte de resistència grupal en front a les constants formes de violència estructural que han de combatre els treballadors de la construcció. Probablement, a diferència del que succeïa en el boom, en què es va imposar una racionalitat basada en l'utilitarisme individual que permetia als obrers accedir a sous molt alts, en temps de forta crisi, els treballadors no tenen més opció que cooperar i ajudar-se per fer més fàcil la rutina del dia a dia. Hem d'acceptar que els valors neoliberals impulsats en l'auge econòmic encara estan molt internalitzats en els obrers, però veient l'exemple que estem plantejant podem afirmar que, en temps de precarietat, s'han mantingut i, fins i tot, reforçat aquelles dinàmiques d'ajuda mútua que durant el boom es podien entreveure tan sols en algunes colles de treballadors.⁶⁷

Aquest intercanvi cooperatiu d'informació i ajuda funcional que es dona en els bars, només és possible quan entre els mateixos informants hi ha una relació de confiança consolidada.⁶⁸ Les

⁶⁷L'exemple del que parlem és especialment interessant ja que el grup de treballadors en concret sobre el qual s'està parlant es van conèixer 1 any abans de que es realitzés l'exercici d'observació. Aquest important detall senyala que no hi havia una relació d'amistat forjada amb el temps, per contra, es van conèixer ja en plena crisi. És clar que els rituals d'ingesta d'alcohol no han estat l'únic ni el principal factor que han facilitat que nasqués aquesta estreta amistat, però també hem de dir que el fet de quedar rutinàriament en un bar, beure, menjar e intercanviar suport mutu és un ingredient que dia rere dia consolida especialment la relació. A més, cap d'aquests obrers manté el contacte amb els companys de colla amb els que treballaven durant el cicle alcista. Molts d'ells han reconegut explícitament que, avui en dia, els seus principals amics són els integrants d'aquest grup de bar.

⁶⁸Un exemple concret de suport mutu fou quan Carlos va conèixer que es publicava una convocatòria d'un curs de formació en manipulació d'aliments. Carlos va informar a Juan de que s'havia d'anar presencialment al centre de formació en concret per recollir la documentació per a realitzar la inscripció. Per un "*chapuza*" que tenia, Juan no podia anar, així que Carlos es va oferir a recollir-li els

normes grupals sagrades d'ingesta d'alcohol són un element que assíduament fomenta dita relació d'amistat.

Ja que per comprendre bé un fenomen s'ha de ressaltar-ne les contradiccions inherents, no podem tractar els processos d'alcoholisme sense subratllar els evidents impactes perjudicials en la salut, tant biològica com social, dels treballadors. El mateix Méndez (1992:138-140), reflexiona sobre el dilema de l'estudi de l'alcoholisme des de l'estructuralisme econòmic o des del culturalisme. És clar que el consum d'alcohol pot estar estretament unit a hàbits culturalment delimitats, com els sistemes d'identificació i pertinença de classe o els rituals sociolaborals. També constitueix una de les parts fonamentals del temps de no treball, el consum d'alcohol, alhora, resulta el mitjà més barat i ràpid per convertir en oblit momentani els processos de desocupació, entre d'altres.⁶⁹ Carlos és dels informants que ha patit un procés d'alcoholització més intens. Ell mateix confirmava que el fet de no treballar provoca que tinguis més temptació per beure. Les raons que ell presentava anaven en la línia de l'argument de beure per oblidar, però sobretot afirmava que estar aturat suposava disposar d'una gran quantitat d'hores mortes, sense cap obligació. *"Al final siempre acabas en el bar"*.

Un altre impacte negatiu menys manifest però alhora significatiu degut a la seva persistència és la suma relativa de diners gastats en la compra de begudes alcohòliques al cap del mes, en proporció a la quantitat d'ingressos. Aquest fet el vaig poder observar en les quedades informals que vaig realitzar amb el grup que tenia més confiança, en el qual hi havia Juan i Carlos, entre d'altres. En dites quedades, normalment, es bevia cervesa i per rondes; en un matí es podien fer 4 rondes d'ampolles mitjaneres. És cert que les quedades en bars no eren tots els dies de la setmana, però entre dilluns i divendres, era habitual que uns 4 dies els obrers es veiessin al bar. Els ingressos d'aquests treballadors molts cops es limitaven a l'ajuda a majors de 45 anys, que consta de 426 euros mensuals, tot i que, amb sort, podien complementar

papers i realitzar-li part del tràmit. Unes setmanes després, un familiar de Juan va demanar-li que li canviés el plat de dutxa, com Carlos sap de paletaeria, van anar els dos a fer la tasca i van es van repartir els diners.

⁶⁹Podríem seguir engrandint característiques, però el que és més important és remarcar l'ampli espectre de relacions establertes entre els treballadors de la construcció al voltant d'aquesta substància. En la secció anterior hem evidenciat com, mitjançant els rituals que incorporen l'alcohol, es reforcen dinàmiques cooperativistes entre els mateixos treballadors. Per una altra banda, Méndez (1992:141-143) apunta que des de les perspectives culturalistes que subjauen permanentment en l'anàlisi de l'alcoholisme s'han amagat repetidament els impactes objectius que tenen els processos d'alcoholització en la salut – en un sentit ampli – dels obrers. Moltes d'aquestes conseqüències negatives han estat tapades per una cortina de fum elaborada a partir de posicions relativistes. Méndez assegura que aquests ocultacions, negacions o oblits, a qui segur que no els resulten útils, és als mateixos subalterns que pateixen els impactes perjudicials dels processos de alcoholització. És en aquest punt en el que ens veiem obligats a destacar que els processos d'alcoholització també tenen varies facetes que deterioren la salut dels individus.

aquests 426 euros amb els ingressos d'algunes "*chapuzas*" que sumats significaven 100 o 200 euros més. Calculant que una cervesa val 1.5 euros, ens trobem amb que més del 20% dels ingressos segurs, els 426 euros, va destinat a les cerveses que els obrers prenen pel matí.⁷⁰

Més enllà de l'exemple que hem presentat, hi ha nombrosos casos dels que hem tractat en els que els informants han ingerit dosis diàries i graduacions alcohòliques notablement majors. És en aquests casos quan, a més de l'important augment de la despesa econòmica, els efectes de la droga impacten negativament en la quotidianitat de l'obrer. Una de les informacions més esfereïdores que s'ha extret del treball etnogràfic és que, ja sigui per coneixement directe o indirecte, quasi tots els informants són capaços de recordar un o dos casos de suïcidi d'algun treballador de la construcció a partir del 2007 en endavant, en gran part d'aquests casos l'alcohol era un factor que hi apareixia.⁷¹

Deixant de banda aquests casos extrems, però ni molt menys poc habituals, no podem deixar d'assenyalar les contradiccions inherents als processos d'alcoholització. Igual que pàgines abans hem dit que els rituals d'ingesta d'alcohol poden ajudar a fomentar els llaços de confiança i a fomentar xarxes de suport i solidaritat, també hi ha informants que denuncien que l'alcohol és perillós perquè si el subjecte pateix un gran estat de dependència alcohòlica, pot acabar aïllat o exclòs del seu entorn social més proper, i per suposat, de les possibles fonts de recursos, ja siguin treballs temporals en negre o ajudes de familiars o amics, entre d'altres. Al final, la persona s'endinsa paulatinament en una marginació que actua com a cercle viciós, degut a que el trencament dels principals vincles socials pot arribar a produir un reforçament del procés d'alcoholització⁷².

Encara que les problemàtiques socials naixents dels processos d'alcoholització sí que són presents i visualitzades pels informants, és curiós com cap obrer va ni tan sols insinuar

⁷⁰Per aquest exemple s'ha de tenir en compte certs aspectes: Primer, el 20% del sou s'ha d'entendre en termes relatius, és a dir, un 20% d'un mensualitat baixa significa una part molt considerable, degut a la necessitat d'ingressos en la que es troben els treballadors. A més, els vitals plusos mensuals que els obrers aconsegueixen a partir de les "*chapuzas*" no deixen de ser insegurs i inestables.

⁷¹En cap cas volem establir un vincle causal directe entre l'alcohol i el suïcidi. Tan sols apuntar que el suïcidi pot ser un punt final del procés d'alcoholització, el qual, com bé hem descrit abans, s'ha d'entendre com un procés multivariant.

⁷²El cas paradigmàtic que apunta en aquesta direcció és el de Carlos que, a partir del 2007, havent perdut la seva feina i havent patit un agut empobriment, tant econòmic com de les relacions socials i familiars, va entrar en un fort procés d'alcoholització que va incapacitar-lo totalment per treballar i va aïllar-lo de les persones més properes del seu entorn, aquest procés va arribar fins a l'extrem en el que ell va intentar suïcidar-se. Carlos assegura que des de que va deixar de beure ha aconseguit signar alguns contractes temporals, rebre ajudes de l'estat i de familiars, aconseguir ingressos a partir de "*chapuzas*" i trobar certa estabilitat, dins de la sempre present precarietat.

preocupació pels probables efectes negatius en la salut a causa de la ingesta d'alcohol diària. Méndez, remarca que rere visions culturalistes o d'altres que intentin evitar l'estigmatització del col·lectiu obrer, és possible que el que s'estigui aconseguint és ocultar la *"mortalidad diferencial y relacional por las causas del alcohol."* (1990:158-161) L'autor es refereix a la diferències en mortalitat per causes atribuïdes a l'alcohol segons les distincions de classe. Méndez insisteix en què és possible que els processos de malaltia, i fins i tot mort, alcohòlica, hagin estat, a fi de comptes, tapats. Per extensió, també resultarien tapades les relacions socials desiguals que els generen. En definitiva, encobrir les funcions del consum d'alcohol, per molt que la intenció sigui evitar l'estigmatització, no contribueix a anul·lar la realitat, com ocorre amb qualsevol fenomen estructural. En canvi, descriure i analitzar detalladament el procés d'alcoholització, fent-ne visibles totes les contradiccions inherents, pot arribar a produir una dinàmica crítica enfront les relacions de poder estructural que engendren les desigualtats socioeconòmiques tan vinculades amb els mateixos processos d'alcoholització.

Apunts finals.

Aquest últim capítol ens ha permès comprendre com viuen en temps present els treballadors de la construcció, així també com les principals dificultats diàries que han hagut de combatre en els últims 5 o 6 anys, aproximadament. Hem comprovat que, efectivament, existeix un canvi substancial en les formes de vida dels nostres informants si fem una anàlisi comparada entre el cicle alcista i la recessió. Aquest empitjorament de les condicions de vida no només s'ha reflectit en termes estrictament materials; la salut, l'estat psicològic, les relacions amb amics i familiars, l'autoestima i les representacions de la pròpia persona són esferes que també s'han vist afectades per la precarietat. Tot i existir una gran quantitat de factors que dificulten intensament la quotidianitat dels treballadors, afortunadament també hem pogut observar que en la vida dels d'aquests subjectes s'hi troben presents certs mecanismes de resistència i suavització dels impactes de la crisi socioeconòmica.

Conclusions.

*“Te levantas de cama, son las dos de la tarde,
no tienes trabajo, ni nada que hacer,
saludas al día, quizás con resaca,
y en el bar de la esquina, tres “cortaos” con coñac,
vas por la calle, un día cualquiera,
la chupa sobre el hombro, mas perdido que el copón,
vas por la calle, un día cualquiera
mosqueado con todos, cagándote en dios.*

*En tu bolsillo, hay que joder,
te queda lo justo para comer,
pasado el rato, decides gastar
lo poco que tienes para privar,
compras un porros, bebes clarete,
te pones borracho, te ríes de la gente,
vas por la calle, un día cualquiera,
mosqueado con todos, cagándote en dios.*

*No sé donde vivo, no sé qué hora es,
no sé si es mañana o todavía ayer,
no sé donde vivo, solo sé que estoy
hasta los mismos huevos, me cago en dios.”*

Cualquier día.

En aquest text hem volgut mostrar molts dels aspectes de la vida diària recent del grup de treballadors de la construcció en la ciutat de Terrassa. Començar pel final de la dècada dels 90 i acabar en l'actualitat permet tenir una mirada àmplia sobre com ha evolucionat el comportament quotidià dels obrers de la construcció.

En el primer capítol hem vist com, en temps d'expansió econòmica, els treballadors de la construcció estaven immersos en unes relacions de producció que els col·locaven en una clara posició d'explotats, tot i que amb diferents intensitats segons les possibilitats, els recursos i la trajectòria laboral de cada subjecte. L'esfera del treball acaparava gran part del seu temps vital, i més enllà, també s'imposava com a nucli identificador a partir del qual els treballadors donaven sentit a gran part dels successos de la seva vida quotidiana.

En el segon capítol, analitzant l'ensorrament total del sector de la construcció, hem apuntat que els treballadors perden molt més que la seva principal font de recursos, perden també els marcs de referència a partir dels quals s'havien construït una idea de jo. És també a partir de l'any 2007 quan els treballadors entren en una etapa en la que s'aguditzen les formes de

violència estructural, les formes de contestació i resistència són, en general, passives i atomitzades, en part gràcies a la internalització de valors neoliberals durant el boom.

En el tercer capítol ens hem submergit en el temps crisi, quan els obrers de la construcció se n'adonen que la precarietat no seria una situació passatgera i que, per contra, s'estava consolidant com a normalitat. En un clar estat de vulnerabilitat socioeconòmica, els nostres informants desenvolupen argumentaris en els que s'atribueixen culpes a ells mateixos o a actors concrets com el govern o les empreses constructores, entre d'altres. També es justifiquen i s'expliquen els motius del daltabaix, ja sigui centrant-se en la bogeria hiperproductivista o senzillament entenent que és una etapa més de la vida. A la vegada també despleguen diferents formes de resistència per pal·liar les dificultats diàries, principalment l'autoorganització entre grups d'obriers per intercanviar informació, suport i ofertes de treball.

Les condicions materials d'existència del grup estudiat han variat molt al llarg d'aquests últims 20 anys, però quelcom comú en les tres etapes – auge, crash i crisi – és la posició de subjugació dels treballadors de la construcció en un sistema determinat de relacions de poder.⁷³ Les respostes en front a aquesta situació de dominació han variat per cada informant, fent que cada història de vida tingui certes peculiaritats úniques. Però si haguéssim d'assenyalar un mínim comú d'entre els casos analitzats, podríem dir que, tots els obrers, de manera més o menys internalitzada, han fet seu parts d'un discurs neoliberal que ataca els seus interessos objectius. Amb això no pretenem fer una conclusió totalitzadora que assegurí que els obrers no mostren cap indici de resistència o contestació, però certes argumentacions en defensa de l'estil de vida fomentat durant el cicle alcista, certs discursos autoculpabilitzadors en el context del crash i certa naturalització de la precarietat, són l'exemple evident de quant present està el fenomen de la violència simbòlica en la vida dels obrers de la construcció.⁷⁴ Aquesta forma de poder inhibeix el creixement d'una consciència crítica en front als fenòmens socials. El poder simbòlic evita, aleshores, que els dominats concebin les injustícies a través de la conformació

⁷³Tot i així, entre el mateix grup d'obriers de la construcció també hi ha diferències de status i poder. No és el mateix ser un treballador subcontractat temporalment per una gran empresa constructora, que el propietari d'una petita empresa amb 6 o 7 obrers al teu càrrec. A la vegada, depenent de l'experiència i l'habilitat de cada subjecte en el seu ofici en concret, alguns podien accedir a millors ofertes de treball que d'altres, igual que disposar d'un major prestigi i reconeixement.

⁷⁴Alguns dels exemples concrets de violència simbòlica que hem detectat al llarg del text són: L'acceptació de llargues i intenses jornades laborals, l'atomització i competitivitat de les plantilles d'obriers de la construcció, la normalització de la falta de dies de descans, un mode de vida consumista, la impossibilitat de passar temps amb la família o l'entorn proper, l'autoculpabilització en el moment del crash, certa incapacitat per crear xarxes de solidaritat en moments de necessitat, la interpretació naturalitzada de la crisi com un fenomen inevitable i, per últim, l'adequació de les "*chapuzas*" com a principal font de recursos.

de les seves percepcions, coneixements i preferències, i seguint per aquesta línia, que acceptin l'ordre existent. El desdibuixament d'interessos diferenciats entre classes i l'acceptació del status quo i la reproducció de les relacions de poder s'acaba imposant.

La perspectiva de futur, immediat i llunyà, del grup estudiat és desesperançadora. Tots ells intenten combatre, amb més o menys sort, la general precarietat que actualment impera en molts sectors de la societat espanyola. Els homes d'edat pròxima a la jubilació i especialitzats en el sector de la construcció són un dels grups que més dificultats ha acumulat a l'hora d'ensortir-se'n. Fa pocs anys se'ls exposava com el paradigma d'èxit del model de classe mitja, però el temps ha demostrat que mai han deixat de ser classe treballadora.

La idea final que volem remarcar recau, precisament, en defensar un posicionament ideològic que faci visibles totes les injustícies sistèmiques i formes de violència estructural que s'han comès en contra dels obrers de la construcció: explotació, aïllament, creació de malestar físic i mental, retallades de drets, precarització, culpabilització, estigmatització... Subratllar dites formes de violència és un dels passos necessaris per aconseguir un escenari de justícia social per a aquest grup en concret, evitant que, després d'haver gastat anys, esforços i salut en el treball a l'obra, aquests homes acabin els seus anys de vida entre inseguretats, pobresa, precarietat i depressió.

Hi ha diferents temes que no s'han pogut tractar en el treball actual i que resultarien molt interessants d'analitzar. El primer i principal és el referent al paper de l'immigració en els respectius cicles del sector de la construcció. Del grup d'homes de classe treballadora del sector de la construcció, segurament els immigrants han estat els que més intensament han patit diferents formes de violència. En molts casos, eren els propis treballadors autòctons els que atacaven, verbal, física o simbòlicament, als obrers immigrants. En segon lloc, també hagués tingut un gran valor estudiar més a fons l'entorn pròxim dels treballadors, principalment les parelles i els fills/es corresponents, així com els pares i mares que han acollit als treballadors en moments de necessitat. Els testimonis d'aquests subjectes ens haguessin servit per veure l'impacte de la crisi en el nucli familiar dels treballadors, i alhora, també haguéssim pogut comparar i contraposar informació extreta dels relats dels nostres informants principals. Per últim, no va ser fins al final del treball de camp que es va aconseguir establir vincles de real confiança amb alguns dels obrers, justament quan hagués estat possible accedir a altres espais i moments de la vida quotidiana dels treballadors que no fossin el bar, es va haver d'interrompre el treball etnogràfic per començar a escriure el text.

Espero, en un futur, tenir l'oportunitat de poder compartir més moments amb els informants, amb els quals també m'uneixen ara uns llaços d'amistat.

Bibliografía.

- Arnsperfer, Christian & Varoufakis, Yannis. 2006. *What is neoclassical economics?*. Real world economics review. Vol 38. Pág 2-13.
- Bonino, Luis. 1999. *Varones, género y salud mental. Descontruyendo la normalidad masculina*. En: Segarra, M & Carabí, A. (eds.) *Nuevas masculinidades*. Pág. 41-51. Barcelona: Editorial Icaria.
- Bordieu, Pierre. 1997. *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*. Barcelona: Editorial Anagrama.
- Bordieu, Pierre & Passeron, Jean Claude. 1977. *La reproducción. Elementos para una teoría del sistema de enseñanza*. Barcelona: Editorial Laia.
- Izquierdo, Mª Jesús. 2003 *Del sexismo y la mercantilización del cuidado a su socialización: Hacia una política democrática del cuidado*. Congreso Internacional Sare 2003: "Cuidar cuesta: costes y beneficios del cuidado". Vol 18. Pag. 119-154.
- Izquierdo, Mª Jesús. 2016. "El poder de los hombres es generado por el trabajo de las mujeres". En: El Diario. Disponible en: http://www.eldiario.es/catalunya/poder-hombres-generado-trabajo-mujeres_0_492051644.html. Fecha de acceso: 23/005/2016.
- Jansen, Marcel & Jimenez, Sergi & Gorjón, Lucía. 2016. *El legado de la crisis: El mercado de trabajo y las secuelas de la gran recesión*. Madrid: Fundación Fedea.
- Marx, Karl. 2003. *18 Brumario de Luís Bonaparte*. Madrid: Fundación Federico Engels.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich. 1989. *Contribución a la crítica de la economía política*. Moscú: Editorial Progreso.
- Méndez, Eduardo. 1990. *Morir de alcohol. Saber y hegemonía médica*. México: Alianza Editorial mexicana.
- Méndez, Eduardo. 1992. *Prácticas e ideologías "científicas" y "populares" respecto del "alcoholismo" en México*. México: Editorial Ciesas.
- Naredo, José Manuel. 2002. *Configuración y crisis del mito del trabajo*. En: Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales. Vol. 6. Pág. 36-47.
- Naredo, José Manuel. 2009. *La cara oculta de la crisis. El fin del boom y sus consecuencias*. En: Revista de economía crítica. Vol. 7. Pág. 118-133.
- Naredo, José Manuel. 2010. *Comunicación al Coloquio sobre Urbanismo, democracia y mercado: una experiencia española (1970-2010)*. París: Instituto de Urbanismo de París.

- Ong, Ahiwa. 1987. *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline, Factory Women in Malaysia*. New York: State University of New York Press.
- Sales i Campos, Albert. 2014. *El delito de ser pobre. Una gestión neoliberal de la marginalidad*. Barcelona: Editorial Icaria.
- Scheper Hughes, Nancy. 1997. *La muerte sin llanto. Violencia y vida cotidiana en Brasil*. Barcelona: Editorial Ariel.
- Scott, James. 2003. *Los dominados y el arte de la resistencia*. México: Editorial Txalaparta.
- Sennett, Richard. 2000. *La corrosión del carácter*. Barcelona: Editorial Anagrama.
- Soto, Antonio & Valente, Mª Rosa. 2005. *Teoría de los Juegos: Vigencia y limitaciones*. En: *Revista de Ciencias Sociales*. Vol. 11. 497-506.
- Standing, Guy. 2011. *El precariado. Una nueva clase social*. Barcelona: Editorial Pasado & Presente.
- Weintraub, Roy. 2007. *Neoclassical economics*. En: Library of Economics. Disponible en: <http://www.econlib.org/library/Enc1/NeoclassicalEconomics.html> Fecha de acceso: 23/05/2016.